

Львівський національний університет імені Івана Франка

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Пастушина Василь Миколайович

УДК 070(477.83/.86) «1927-1934 pp.»

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІДЕЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ
В ЖУРНАЛАХ «СУРМА» ТА «РОЗБУДОВА НАЦІЇ»
(МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ)**

Спеціальність 27.00.04 – теорія та історія журналістики

Галузь знань 06 – журналістика

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 (Пастушина В. М.)

Науковий керівник

Житарюк Мар'ян Георгійович,
доктор наук із соціальних комунікацій,
професор

Львів 2019

АНОТАЦІЯ

Пастушина В. М. Ідея державності України в журналах «Сурма» і «Розбудова Нації» (міжнародний контекст). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій (доктора філософії) за спеціальністю 27.00.04 – «Теорія та історія журналістики» (06 – журналістика). – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2019.

Дослідження присвячене ідеї державності в підпільному пропагандистському органі УВО «Сурма» та програмному органі ПУН «Розбудова Нації» – двох журналах, які зокрема стали відображенням українського національно-визвольного руху у міжвоєнний період.

Основна тематика статей, заміток, дописів, які друкувалися у цих журналах, зумовлена суспільно-політичними та геополітичними трансформаціями, що впливали на державність України у 20-30 рр. Йдеться про окупацію українських земель країнами-сусідами, зазіхання на національну культурну ідентичність. Журнали як пропагандистські та ідеологічні органи формували цінності соборної, сильної духовно та економічно, незалежної держави.

Вирішено досліджувати міжнародний чинник, оскільки ідея державності та соборності глибоко корелюється з впливом інших країн. Польща, Росія та інші країни претендували на українські землі, посягаючи на знищення держави як такої. Журнали видавалися в Німеччині та Литві, автори матеріалів жили і працювали в різних куточках Європи та Америки. Цим зокрема пояснюється широкий тематичний спектр статей на міжнародну тематику. Журнали виконували інформаційну функцію, інформуючи українців про закордонне життя, пропагандистську, описуючи перипетії

боротьби інших країн за державність, ідеологічну – розглядаючи Україну як повноцінного гравця на міжнародній арені.

Доведено, що міжнародний дискурс в «Розбудові Нації» відрізнявся від «Сурми». Якщо в підпільному органі УВО дописи, в яких були зображені інші країни, мали насамперед пропагандистські риси, в офіційному органі ПУН міжнародний контекст виступав як інформаційний, структурний та ідеологічний чинник. Він також був важливим для обох журналів, доповнював їхню структуру.

У роботі розглянуті журнали «Сурма» та «Розбудова Нації» як націоналістичні видання у міжнародному світлі. Досліджено історіографію про них, зібрано інформацію про формат і контент. Проаналізовано особливості структури та автури часописів, проблемно-тематичний спектр журналів, а також жанрову та стилістичну специфіку. Компаративний аналіз та діалектичний метод дослідження допомогли визначити взаємодоповненість цих часописів.

У дослідженні виявлено, що хоч часописи і видавалися в один час, формувалися одним ідеологічним колом, вони були різними форматно, функціонально, тематично. Після утворення ОУН часописи почали доповнювати один одного. Попри це, вони ніколи не писали один про одного. Система подачі матеріалів була схожою. Журнал «Сурма» був пропагандистським і підпільним на відміну від «Розбудови Нації», тому про авторів доводилось дізнаватися із спогадів та досліджень. Це накладало певну кон'юнктуру на подачу публікацій у журналі. Контент часописів мав широку палітру стилістичних і жанрових модифікацій, які відповідали функціональності часописів. Найбільш яскравий вияв мали публіцистичний та художній стилі.

Спочатку роль «Сурми» була переважно пропагандистською з дуже відчутним художнім складником. «Розбудова Нації» була покликана організувати підготовку до Конгресу українських націоналістів. Після 1929 р.

«Сурма» поволі перебрала на себе роль військового журналу для підготовки молоді до боротьби, а «Розбудова Нації» стала програмним та ідеологічним органом ПУН, де зокрема розглядалися різноманітні проблеми культурної та економічної розбудови країни.

Визначну роль у формуванні журналів та їхнього контентного формування відіграли погляди Є. Коновальця, засновника і вождя УВО та ОУН, на проблеми визвольної боротьби. Основними акцентами його концепції стали: ідея державності і соборності як така єдина ідея, що може згуртувати українців; державність треба і можна захистити лише збройною силою; ідейно-політичною платформою бойової організації може бути лише український націоналізм; орієнтація на власні сили; боротьба (насамперед збройна) вимагає професійних знань, а тому готуватися потрібно відповідно, підготовка до майбутньої збройної боротьби не можлива не лише без професійно вишколених кадрів, а й без ідеологічно-пропагандистського забезпечення.

У дослідженні запропоновано розглядати ідею державності на сторінках журналів у сукупності з ідеєю соборності та ідеєю боротьби, тобто здобуття української держави, встановлення етнічних кордонів та розбудова економічної, соціальної, політичної, культурної сфер незалежної повноцінної країни.

У роботі проаналізовані методи боротьби за державність, які висвітлювались у журналах. Зокрема досліджено пропаганду, провокаційні засоби, тактику і політичний терор. Автори часописів не шукали компромісів у питаннях здобуття незалежності та боротьби проти окупантів. Зосереджено увагу на образах ворогів, внутрішніх та зовнішніх (Польща, Росія). Досліджено образи персональних ворогів української державності на сторінках журналів, зокрема, Ю. Пілсудського.

Відзначено, що журнали сприймають терор як політичний інструмент проти зовнішніх та внутрішніх ворогів у боротьбі за незалежну Україну.

Терор розглядають як засіб самооборони. Вони повідомляють, як саме потрібно боротися (тактика ведення боротьби в «Сурмі») та будувати державу (дискусія про соціально-економічну сферу на сторінках «Розбудови Нації»). Окрім відкритого недруга – Польщі – є два види «смертельних» внутрішніх ворогів: «орієнтаційні» табори, які представлені більшовиками (комуністами та «їх комбатантами»), які орієнтовані на Москву, та табори на зразок УНР, які ширять надії на Польщу.

Досліджено методи пропаганди та провокації, які стали основою ідеологічної боротьби. На сторінках видань розповідається, як потрібно застосовувати пропаганду та провокацію, базуючись на історичних зразках. Журнали подають своє розуміння пропаганди, що побудоване на ідеологічному аспекті, який розробили Д. Донцов, В. Мартинець, Д. Андрієвський, Ю. Вассиян та ін., і ділиться на пропаганду словом, пропаганду ділом, зовнішню та внутрішню пропаганду.

Відзначено актуальність геополітичного, міжнародного контексту на сторінках журналів із сьогоднішнім, коли нам доводиться воювати за свою соборну, незалежну державу проти окупанта і північного агресора – Російської Федерації.

Виокремлено міжнародну складову журналів, зокрема передумови співпраці з українською діаспорою в Америці, яка розгорнулася особливо яскраво після вбивства польського шкільного куратора С. Собінського (так звана «справа сімнадцятьох»). Ця справа стала поштовхом до активної співпраці з українською діаспорою в Америці, яку висвітлювали на сторінках журналу «Сурма». Ця співпраця була дуже активною і як наслідок часопис почав видавати додаток для «заокеанських українців».

Проаналізовані уроки здобуття державності на основі визвольних рухів інших країн у журналах «Сурма» та «Розбудова Нації» (насамперед на прикладах Ірландії та Фінляндії).

Внаслідок досліджень об'ємних дописів про визвольні рухи Ірландії, Фінляндії та в меншій мірі Грузії, Хорватії та Кореї зроблено висновок про відчутну ідеологічну складову статей та їхню актуальність щодо українського питання. Відзначено оціночні враження авторів, стилістичні особливості матеріалів, які написані з глибоким знанням історії цих країн, тому й прослідковується достовірність. Один із основних посилів і висновків цих дописів – здобуття власної незалежності силою не тільки можливе, а й необхідне. Уроки визвольних рухів в інших країнах застосовуються у формуванні національно-визвольного курсу української держави.

У роботі підкреслено, що сьогодні, в умовах війни з Росією, важливо розуміти цінність соборної української держави, а також вивчити історичні уроки боротьби за незалежність в міжвоєнну добу на основі матеріалів у журналах «Сурма» та «Розбудова Нації» як ретрансляторів ідей УВО та ПУН. У роботі проводяться чіткі алузії з окупацією українських земель країнами-сусідами в міжвоєнний період, зазіхання на національну культурну ідентичність у міжнародному світлі.

Ключові слова: «Сурма», «Розбудова Нації», ідеологія, національно-визвольний рух, міжвоєнний період, державність, соборність, міжнародний контекст, незалежність, пропаганда.

SUMMARY

Pastushyna Vasyl. The idea of the nationhood of Ukraine in the magazines «Surma» and «Rozbudova Natsiyi» (international context). – Manuscript of the qualifying scientific work.

Thesis for a candidate degree in social communications in specialty 27.00.04 – theory and history of journalism (06 – Journalism). – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2019.

The research is dedicated to the idea of nationhood in «Surma» and «Rozbudova Natsiyi» – there are two journals that became a reflection of the Ukrainian national liberation movement in the interwar period.

The main themes of articles, notes, and publications, published in these magazines, are due to socio-political and geopolitical transformations that influenced the statehood of Ukraine in the 20-30's. It is decided to explore the international factor, since the idea of nationhood and unity is deeply correlated with the influence of other countries. We are talking about the occupation of Ukrainian lands by neighboring countries, an attack on national cultural identity. Magazines as propaganda and ideological bodies formed the values of a conciliar, strong spiritually and economically independent state.

Poland, Russia and other countries claimed the Ukrainian lands, encroaching on the destruction of the state as such. Magazines were published in Germany and Lithuania, the authors lived and worked in different parts of Europe and America. This explains in particular the wide range of articles on international topics. Magazines performed an information function, informing Ukrainians about foreign life, propaganda, describing the vicissitudes of the struggle of other countries for statehood, ideological-considering Ukraine as a full-fledged player in the international arena.

It is proved that the international discourse in the «Rozbudova Natsiyi» was different from «Surma». While in the «Surma», messages depicting other countries had primarily propaganda features, in the official «Rozbudova Natsiyi», the international context acted as an information, structural and ideological factor. It was also important for both magazines, complementing their structure.

The research deals with the magazines «Surma» and «Rozbudova Natsiyi» as nationalist publications in the international light. Historiography about them is investigated, information about format and content is collected. The features of the structure and authors of journals, topical journals spectra, as well as genre and stylistic peculiarities. Comparative analysis and dialectical method of research

helped to determine the complementarity of these journals. At first, the role of the «Surma» was mainly propaganda with a very tangible artistic component. «Rozbudova Natsiyi» was designed to organize training for the Congress of ukrainian nationalists. After 1929, «Surma» slowly took on the role of a military magazine, and the «Rozbudova Natsiyi» became the program and ideological body of the OUN, which in particular considered various problems of cultural and economic development of the country.

The study knows that although the magazines were published at the same time, formed by one ideological circle, they were different format, functional, thematic. After the formation of OUN magazines began to complement each other. Despite this, they never wrote about each other. The feed system was the same. The magazine «Surma» was propaganda and underground, in contrast to the «Rozbudova Natsiyi», so the authors had to learn from memories and research. This imposed a certain conjuncture on the supply of publications in the magazine. The content of the magazines had a wide palette of stylistic and genre modifications that corresponded to the functionality of the magazines. The most striking manifestation had journalistic and artistic styles.

The views of E. Konovalts, the founder and leader of UVO and OUN, on the problems of the liberation struggle played an outstanding role in the formation of magazines and their content. The main emphasis of his concept were: the idea of statehood and unity as the only idea that can unite Ukrainians; statehood should and can be protected only by armed force; ideological and political platform of the combat organization can only be Ukrainian nationalism; self-orientation; fight (first of all armed) requires professional knowledge, and therefore it is necessary to prepare accordingly, preparation for future armed struggle is not possible not only without professionally trained personnel, but also without ideological and propaganda support.

The study proposes to consider the idea of statehood (nationhood) on the pages of magazines in conjunction with the idea of unity and the idea of struggle.

That is, the receipt of the Ukrainian state, the establishment of ethnic borders and the development of economic, social, political, cultural spheres of an independent full-fledged country. It is investigated that in many respects in these ideas there is an international component.

In this work methods of struggle for statehood which were covered in magazines are analyzed. In particular, propaganda, provocative means, tactics and terror were investigated. It is noteworthy that the authors of the magazines have never sought compromises in matters of independence and the struggle against the occupiers. Attention is focused on the images of enemies, internal and external (Poland, Russia). Personal enemies of the Ukrainian statehood are investigated, in particular, J. Pilsudskyi.

It is noted that the magazines perceive terror as a political tool against external and internal enemies. They tell how to fight (tactics of conducting fight in the «Surma») and build this country (the debate about the socio-economic sphere in the pages of «Rozbudova Natsiyi»). In addition to the open enemy, Poland, for Ukraine, there are two types of «deadly» internal enemies: orientation camps, which are represented by the «bolsheviks», which are focused on Moscow, and camps, which spread hopes for Poland.

The methods of propaganda and provocation, which became the basis of ideological struggle, are investigated. On the pages of the publication describes how to use propaganda and provocation, based on historical samples. The magazines present their understanding of propaganda, which is based on the ideological aspect, which was developed by D. Dontsov, V. Martynets, D. Andrievsky, Y. Vassyian, etc., and is divided into propaganda by word, propaganda by deed, external and internal propaganda.

The relevance of the geopolitical and international context on magazines is with the present days, when we have to fight for their conciliar, independent state against the occupier and the northern aggressor – the Russian Federation.

The international component of the journals is highlighted, in particular, the prerequisites for cooperation with the Ukrainian diaspora in the USA, which unfolded especially vividly after the murder of the school curator S. Sobinsky (the so-called «case of seventeen»). This case was the impetus for active cooperation with the ukrainian diaspora in America, which was covered in the pages of the magazine «Surma». This cooperation was very active and as a result the magazine began to issue an application for overseas Ukrainians.

The lessons of gaining statehood on the basis of the liberation movements of other countries in the magazines «Surma» and «Rozbudova Natsiyi» (first of all on Ireland and Finland examples) are analyzed.

As a result of the studies of voluminous notes on the liberation movements of Ireland, Finland and to a lesser extent Georgia, Croatia and Korea, the conclusion about the tangible ideological component of the articles and their relevance to the Ukrainian question is drawn. It is noted the estimated impressions of the authors, stylistic features of the materials that are written with a deep knowledge of the history of these countries, and therefore the reliability is traced. One of the main messages and conclusions of these reports is that gaining independence by force is not only possible, but also necessary. Lessons of liberation movements in other countries are used in the formation of the national liberation course of the Ukrainian state.

The research emphasizes that today, in the conditions of war with Russia, it is important to understand the value of the conciliar Ukrainian state, as well as to study the historical lessons of the struggle for independence in the interwar era on the basis of the materials of the magazines «Surma» and «Rozbudova Natsiyi» as repeaters of the ideas of UWO and OUN. The work carried out clear allusions to the occupation of Ukrainian lands by neighboring countries in the interwar period, an attack on national cultural identity in the international light.

Key words: «Surma», «Rozbudova Natsiyi», ideology, national liberation movement, interwar period, nationhood, unity, international context, independence, propaganda.

Список публікацій за темою дисертації

Статті, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях

1. Пастушина В. Структурно-тематичні особливості журналів «Сурма» та «Розбудова Нації». *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства [Текст] / Нац. акад. наук України. Львів: ЛННБ України, Вип. 2 (20). 2012. С. 350-359.*

2. Пастушина В. Досвід ірландського визвольного руху на сторінках підпільного націоналістичного органу УВО «Сурма». *Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика». Львів, 2011. Вип. 34. С. 181-187.*

3. Пастушина В. Образи Польщі та Юзефа Пілсудського на сторінках журналів «Сурма» і «Розбудова нації». *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаніка, НДІ пресознавства; [відп. ред. М. М. Романюк]. Львів, 2015. Вип. 5 (23). С. 168-175.*

4. Пастушина В. Пропаганда як ідеологічна складова журналів «Сурма» та «Розбудова Нації». *Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика». Львів, 2018. Вип. 44. С. 22-27.*

Статті в закордонних виданнях

5. Пастушина В. Ідея соборності України в журналах «Сурма» та «Розбудова Нації». *Ukrainian and Balkan interdisciplinary studies. Сборник*

статии. / Съставител Юрий Мосенкис. София: Издателска къща Бояна, 2013. С. 268-272.

Статті в інших наукових виданнях

6. Пастушина В. До початків націоналістичного органу «Сурма» (1927-1934 рр.). *Літературознавчі студії: Збірник наукових статей*. Вінниця, 2010. Вип. 5. С. 329-336.

7. Пастушина В. Журнал «Сурма» як орган УВО: ідеї та структура. *Творчість Юрія Клена і міжвоєнна доба в українській літературі. Збірник наукових праць*. / Ред. колегія: І. Руснак (голов. ред.), О. Баган (заступ. голов. ред.), М. Васьків та ін. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. Вип. 2. С. 322-329.

8. Пастушина В. Підпільний орган УВО «Сурма» та його співпраця з американською еміграцією. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Науковий збірник*. / Ред. колегія: О. Баган (голова), П. Іванишин (заст. голови), В. Дончик та ін. Дрогобич: Посвіт, 2012. Вип. 2. С. 253-258.

9. Пастушина В. Образ ворога на сторінках часописів «Сурма» та «Розбудова Нації». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Збірник наукових праць*. Харків: Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. С. 300-304.

10. Пастушина В. Ідея соборності України в журналах «Сурма» та «Розбудова Нації». *Творчість Галини Журби і міжвоєнна доба в українській літературі [Текст]: До 125-ї річниці від дня народження письменниці; Збірник наукових праць*. / Ред. колегія: І. Руснак (голов. ред.), О. Баган (заступ. голов. ред.), М. Васьків та ін. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2014. – Вип. 3. С. 302-307.

11. Пастушина В. Літературна складова націоналістичної пропагандистської преси в міжвоєнний період (на матеріалі журналів

«Сурма» і «Розбудова Нації»). *Мова твору в контексті проблем вивчення художньої літератури. Збірник наукових статей.* Бар, 2012. С. 69-71.

Зміст

Вступ.....	16
Розділ 1. Методологічні та історіографічні проблеми дослідження преси міжвоєнного періоду.....	25
1. 1. До методологічних засад досліджень преси.....	25
1. 2. Історіографія та характеристика джерельної бази.....	29
1. 3. Міжнародний чинник як знаковий концепт дослідження.....	37
Висновки до розділу 1.	46
Розділ 2. «Сурма» і «Розбудова Нації» як тип національних видань: міжнародний аспект.....	48
2. 1. Особливості структури та автури часописів.....	48
2. 2. Міжнародні проблемно-тематичні спектри журналів «Сурма» та «Розбудова Нації».....	59
2. 3. Жанрова та стилістична специфіка часописів.....	76
Висновки до розділу 2.	82
Розділ 3. Ідея державності як найвищий ідеал на сторінках часописів.....	84
3.1. Ідея соборності та ідея боротьби як основа української державності ..	84
3. 2. Суспільно-політичний контекст функціонування журналів.....	93
3. 3. Ідейно-концептуальні засади часописів.....	108
3. 3. 1. Пропаганда та провокаційні методи як дієві засоби ідеологічної боротьби.....	111
3. 3. 2. Терор як засіб політичної боротьби. Ставлення часописів «Сурма» та «Розбудова Нації» до терору.....	118
3. 3. 3. Тактика ведення боротьби.....	126
Висновки до розділу 3.	141
Розділ 4. Міжнародна складова журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» в умовах боротьби за державність України.....	143
4. 1. Співпраця з українською діаспорою в Америці.....	143

4. 2. Уроки здобуття державності на основі визвольних рухів інших країн у журналах «Сурма» та «Розбудова Нації»	148
4. 2. 1. Ірландський визвольний рух на сторінках «Сурми» та «Розбудови Нації»	149
4. 2. 3. Визвольні рухи інших країн на сторінках журналів.....	168
4. 3. Перспективи досліджень міжнародного контексту в ідеологічній пресі міжвоєнного періоду.....	174
Висновки до розділу 4.	178
Висновки.....	179
Список використаних джерел.....	185

Вступ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Українська незалежна соборна держава – це той ідеал, до якого прагне увесь цивілізований світ.

Україна має непростий досвід становлення як країна. Протягом багатовікового існування держави українці змушені були боротися за свою незалежність, боронити країну від зазіхань та агресії зокрема сусідів.

В умовах війни з Росією, яка посягнула на незалежність та соборність України важливо говорити про державність, історичні здобутки, ідеологічну солідарність. Зіткнувшись із російською агресією, не можна допустити помилок, з якими Україна зіткнулась під час національно-визвольних рухів протягом свого існування.

За словами О. Багана, ХХ століття було найбільш ідеологізованим в історії людства. На нашу думку, ця теза також чудово характеризує національно-визвольний рух України в міжвоєнний період. Тому що він став одним із переломних моментів на культурному, суспільно-політичному, ідеологічному та інших рівнях життя української держави. Боротьба за державність став логічним наслідком загарбницьких дій окупантів країни. Трагедією для України стало те, що міжнародне співтовариство байдуже споглядало поділ держави між держав-сусідів, не бажало вплинути на агресорів.

Впродовж 20-30-х рр. на Західній Україні діяли багато різних політичних організацій: польських, єврейських, «інтернаціональних». Також було чимало українських політичних груп. Але виокремимо чотири сили, які зокрема стали провідниками стратегічної мети – Українська Соборна Самостійна Держава: УВО-ОУН, УНДО, УСРП, УСДП. Традиції діяльності політичних сил Західної України в міжвоєнний період перенеслися на сучасну Україну. Проблеми політичної структуризації органів влади, міжнародність та історизм питання підкреслює актуальність нашої роботи.

Політично-історичний контекст важливий у дослідженні преси міжвоєнного періоду. Крім того, він має відчутний міжнародний характер. Зокрема це стосується анексії західноукраїнських земель Польщею та гостроконфліктною геополітичною боротьбою. Це впливало на створення пресових органів.

Преса міжвоєнного періоду – важливий пласт духовних здобутків українського народу. Вона допомогла зберегти українську ідентичність та сформувати державність нації. Учасники українського визвольного руху були впевнені у потребі поширення друкованим словом ідеї державності. Преса відтворювала об'єктивний суспільно-політичний стан України. Зокрема УВО-ОУН представляли «Сурму», «Розбудову Нації», «Бюлетень Крайової Екзекутиви Організації Українських Націоналістів на західноукраїнських землях», «Юнак» та ін.; позиції УНДО обстоювали «Діло», «Свобода», «Наш Час»; УСРП – «Громадський Голос»; УСДП – «Земля і вода», «Вперед» тощо. Преса дозволяла поширювати різноманітну інформацію, підтримувати постійний зв'язок з українським населенням.

Підпільний пропагандистський орган Української військової організації (УВО) «Сурма» та програмний орган Проводу українських націоналістів (ПУН) «Розбудова Нації» виконували просвітницьку, пропагандистську, програмну та ідеологічну роль в процесі здобуття незалежної держави. Попри те, що вони відрізняються форматом та наповненням, обидва журнали сповідують необхідність боротьби за державність України і мають схожу редакторську політику, тож ми вирішили розглядати як взаємодоповнюючі. Варто зазначити, що «Сурма» та «Розбудова Нації» виконували важливу програмну роль на шляху до здобуття державності.

Сьогодні, в умовах війни з Росією, важливо розуміти цінність соборної української держави, а також вивчити історичні уроки боротьби за незалежність в міжвоєнну добу зокрема на основі матеріалів в журналах «Сурма» та «Розбудова Нації» як ретрансляторів ідей УВО та ОУН.

Розвиток історичної, літературознавчої та журналістської науки на сучасному етапі уможлиблює більш ґрунтовний аналіз подій, часописів, особистостей, які тим чи іншим чином впливали на здобуття Україною державної незалежності. Цьому процесові сприяє відхід від однобічного висвітлення історичного процесу, притаманного радянським дослідникам. Адже, як відомо, радянська історіографія описувала УВО-ОУН як наслідувачів польського та німецького фашизму.

Ідея державності України включає багато міжнародних аспектів, зокрема геополітичне розташування, міждержавний взаємовплив, співпрацю або ж боротьбу з іншими країнами тощо. Тому міжнародний контекст настільки важливий для нашої роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кандидатську дисертацію виконано в рамках наукової теми кафедри зарубіжної преси та інформації Львівського національного університету імені Івана Франка «Мас-медіа світу і утвердження гуманістичних ідеалів» (номер державної реєстрації 0116U001686).

Мета дослідження: встановити роль ідеї державності України в журналах «Сурма» та «Розбудова Нації» у міжнародному контексті.

Мета дослідження передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати історіографію та методологію досліджень преси міжвоєнного періоду та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- розглянути міжнародний чинник як принциповий концепт дослідження ідеї державності в журналах «Сурма» та «Розбудова Нації»;
- з'ясувати проблемно-тематичні спектри «Сурми» та «Розбудови Нації»;
- дослідити міжнародний суспільно-політичний контекст, у якому функціонували часописи;
- виокремити основні ціннісні складові ідеї державності України на сторінках журналів;

- проаналізувати проактивні методи боротьби за державність України на сторінках журналів (пропаганда, терор, тактика);

- дослідити міжнародну складову журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» в умовах боротьби за державність України, охарактеризувати співпрацю з українською діаспорою в Америці, виокремити уроки здобуття державності на основі визвольних рухів інших країн;

- означити перспективи досліджень міжнародного контексту в українській ідеологічній пресі міжвоєнного періоду.

Об'єкт дослідження: всі числа журналу «Сурма» (загалом 80), які виходили впродовж 1927-1934 рр. у Каунасі, Берліні, та всі числа журналу «Розбудова Нації» (загалом 79), які виходили впродовж 1928-1934 рр. у Берліні, Празі.

Хронологічні межі дослідження: 1920 (рік створення УВО) – 1934 (рік закінчення виходу журналів, гоніння українців після вбивства Б. Перацького).

Предмет дослідження: головні ідеологічні підходи до розуміння ідеї державності України на сторінках журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» у міжнародному контексті.

Методологічною основою роботи стали праці дослідників теорії журналістики: В. Здоровеги, Й. Лося, М. Житарюка. Вагомими для здійснення наукової роботи були також праці українських науковців про методологічні особливості досліджень преси: С. Костя, Р. Горбика, І. Михайлина, М. Романюка, М. Нечиталюка. Крім того, ми спиралися на ґрунтовні розвідки українських дослідників історії журналістики Л. Сніцарчук, Д. Колісника, М. Савки, Н. Браїлян, які не лише розкривають зміст видань, дають уявлення про місце «Сурми» і «Розбудови Нації» у корпусі української преси міжвоєнного періоду, а й акцентують саме на «ідеї державності». Важливим складником дослідження стали напрацювання дослідників українського націоналізму: С. Костя, В. В'ятровича,

М. Посівнича, М. Мандрик, О. Багана, І. Кедріна, В. Панченка, О. Навроцького, Д. Донцова, В. Кіпіані. Досліджуючи пресу міжвоєнного періоду ми опиралися на наукові праці, спогади, мемуари, листи, свідчення учасників визвольного руху міжвоєнного періоду – В. Мартинця, Є. Коновальця, П. Мірчука, З. Книша, Д. Андрієвського. Важливими для наукової роботи стали напрацювання українських дослідників «Сурми» та «Розбудови Нації»: Н. Мизака, Б. Ревери, Б. Галайка, С. Бутка, В. Лернатовича.

Методи дослідження. У роботі ми послуговувались методами синтезу, аналізу, індукції, дедукції, узагальнення, компаративного й системного аналізу, проблемно-тематичним, історичним, а також методами якісного контент-аналізу і дискурс-аналізу. Також було використано бібліографічно-описовий та структурно-типологічний методи. Вони допомогли виокремити та охарактеризувати структуру, автуру, типологію журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» в дискурсі націоналістичних видань, а також тематику «державності» на їхніх сторінках. Детальніше методологія проаналізована в першому розділі дослідження.

Наукова новизна полягає в тому, що у дослідженні *вперше*:

- розглянуто ідею державності України як основний концепт на сторінках журналів «Сурма» та «Розбудова Нації»;
- вивчено міжнародний контекст функціонування часописів;
- досліджено цілісність та взаємодоповненість журналів «Сурма» та «Розбудова Нації», доведено тематичний та структурний взаємовплив;
- виокремлено міжнародну проблематику в журналах та проаналізовано уроки визвольних рухів у інших країнах для здобуття української державності.

удосконалено:

- теоретичні напрацювання у вивченні проблем методології дослідження преси;

- розуміння поняття «ідея державності» у світлі націоналістичної преси;
- напрацювання з історії преси, зокрема глибоко проаналізовано проблемно-тематичний спектр часописів «Сурма» та «Розбудова Нації»;
- доопрацьовано ідейно-концептуальні засади журналів.

набуло подальшого розвитку:

- дослідження міжнародного контексту в пресі міжвоєнного періоду.

Теоретичне та практичне значення роботи. Дослідження виділяє та аналізує ідею державності як мету українського національно-визвольного руху у міжнародному контексті на сторінках журналів «Сурма» та «Розбудова Нації», які функціонували під час активної боротьби за незалежну Україну в міжвоєнний період.

Результати дослідження можуть доповнити вивчення історії української журналістики в міжвоєнний період та військової преси зокрема. Також напрацювання можуть допомогти з'ясувати особливості діяльності націоналістичної журналістики в окупаційних умовах.

Аналіз ідеї державності на сторінках преси міжвоєнного періоду перспективний і з теоретичного погляду, тому що дозволяє переосмислити боротьбу за соборну незалежну Україну в умовах складних міжнародних геополітичних відносин, а також війни. Наші напрацювання також можуть допомогти в застосуванні міжнародного контексту для досліджень націоналістичної преси, що друкувалася за кордоном.

Результати роботи можуть стати основою для подальших досліджень журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» і досліджень, що стосуються історії журналістики, історії підпільного руху, осмислення термінів «державність», «пропаганда», «ідеологія» та ін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація, анотація, автореферат та статті, опубліковані у фахових виданнях, у яких викладено основні положення роботи, виконані самостійно.

Апробація результатів дослідження. Рукопис роботи обговорено на факультеті журналістики ЛНУ ім. І. Франка. Основні положення та результати дослідження виголошені у формі доповідей на Всеукраїнській науковій конференції «Творчість Леоніда Мосендза у контексті вісниківського неоромантизму: історико-літературні та поетикальні аспекти» (Вінниця, 2009), Міжнародній науковій конференції «Вісниківська традиція у літературі ХХ ст.: концепти, особливості стилю, світові контексти» (Дрогобич, 2010), Всеукраїнській науковій конференції «Творчість Юрія Клена і міжвоєнна доба в українській літературі: історичні основи, естетичні контексти, культурні особливості» (Вінниця, 2011), Міжнародній науково-практичній конференції «Українська журналістика у двохсотлітній ретроспективі» (з нагоди 200-річчя першої в Східній Україні газети «Харьковский еженедельник») (Харків, 2012), Всеукраїнській конференції «Мова твору в контексті проблем вивчення художньої літератури» (Бар, 2012), Всеукраїнській науковій конференції із серії «Літературні контексти ХХ століття» на тему: «Проза Галини Журби в ідейно-естетичному контексті міжвоєнної доби: до 125-ї річниці від дня народження письменниці» (Вінниця, 2013).

Результати досліджень також стали основою конкурсної роботи у ІХ Конкурсі студентських наукових робіт на здобуття премії імені Ковальських у галузі українознавства (Харків, 2009). Дослідження «Пропаганда та ідеологічні аспекти журналу «Сурма» (1927-1934 рр.)» отримало II місце серед робіт молодих науковців з усієї України.

Публікації. Основні положення й результати дослідження викладено в 11 публікаціях: з них – 4 статті надруковано у фахових виданнях, 1 – у закордонному виданні, 6 – у збірниках матеріалів конференцій та інших наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації, вступу, чотирьох розділів (Розділ 1. «Методологічні та історіографічні проблеми

дослідження преси міжвоєнного періоду»; Розділ 2. «Сурма» і «Розбудова Нації» як тип націоналістичних видань: порівняльний аспект»; Розділ 3. «Ідея державності як найвищий ідеал на сторінках часописів»; Розділ 4. «Міжнародна складова журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» в умовах боротьби за державність України»), висновків та списку використаних джерел (310 позицій), а також додатку, в якому перелічено публікації за темою дисертації та подано відомості про апробацію результатів. Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, із них основний текст – 170 сторінок.

Відповідно до поставленої мети і завдань сформувалася така **структура роботи**:

- у першому розділі, який має назву «Методологічні та історіографічні проблеми дослідження преси міжвоєнного періоду», опрацьовано історію методів вивчення преси та запропоновано методологічну структуру дослідження; узагальнено та означено історіографію досліджень журналів «Сурма» та «Розбудова Нації»; визначено міжнародний чинник як принциповий аспект дослідження;

- у другому розділі «Сурма» і «Розбудова Нації» як тип націоналістичних видань: порівняльний аспект» компаративістично осмислено обидва журнали як форматні часописи; оглянуто проблемно-тематичні спектри журналів; окреслено жанрову та стилістичну специфіку часописів;

- у третьому розділі «Ідея державності як найвищий ідеал на сторінках часописів» розглянуто міжнародний суспільно-політичний контекст, у якому функціонували журнали; охарактеризовано ідейно-концептуальні засади журналів, зокрема пропаганду, терор, тактику ведення боротьби та ін.; розглянуто образ ворога на сторінках «Сурми» та «Розбудови Нації»;

- у четвертому розділі «Міжнародна складова журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» в умовах боротьби за державність України»

проаналізовано співпрацю з українською діаспорою в Америці; досліджено уроки ірландського, фінського та визвольних рухів інших країн в умовах боротьби за державність України на сторінках журналів; визначено перспективи досліджень міжнародного контексту в українській ідеологічній пресі міжвоєнного періоду.

Розділ 1.
Методологічні та історіографічні проблеми дослідження преси
міжвоєнного періоду

1. 1. До методологічних засад досліджень преси

У журналістикознавстві залишаються проблеми методології, оскільки це відносно молода наука, яка ще не сформувала універсальної системи методів. Багатовимірність предмета журналістики, його складна структура мали б викликати потребу у комбінованих методах. Це можна помітити на прикладі дослідження окремих періодів історії журналістики. Зокрема, як зазначає Р. Горбик, «особно стоїть проблема журналістики 20-30-х рр. ХХ ст. Хоч і традиційними методами цю добу досліджено аж ніяк не вповні, слід зауважити, саме на цій ділянці їх важко застосовувати з належною ефективністю» [62, с. 6].

Відзначимо також, що після набуття Україною незалежності стали більш доступними архівні джерела. Це вплинуло і на розвиток методологічних пошуків дослідження журналістики.

У статті «Методологія в історії журналістики: можливості комплексного підходу» Р. Горбик [62, с. 7], аналізуючи український та світовий досвід дослідження методів наукового пізнання, доходить висновку, що можливості комбінованих методів здаються досить широкими.

Дослідник вивчення історії української журналістики М. Нечитайок пояснює проблеми в методологічному підході досліджень преси тим, що догматичні підходи і принципи до вивчення та пояснення журналістських фактів минулого, які панували у доперестройковні часи, стримували можливості виявлення і залучення до наукового дослідження спадщини національної преси.

Треба було відмовитись від штучного, тенденційного поділу її, як було раніше, на прогресивну і реакційну, на революційно-демократичну і націоналістичну з наданням переваг першим над другими [185].

Зокрема тому на перший план наукової дискусії виступила проблема періодизації історико-журналістського процесу, навколо якої зав'язалась дискусія (за участі І. Моторнюка, С. Костя, О. Мукомели). В результаті її підсумував М. Нечиталюк у статті «На шляху до багатотомної історії української журналістики» [184].

Науковець виділяє кілька проблем визначення методологічної системи журналістики. Одна з них стосується принципів партійності, міжпартійності, правдивості і позапартійності преси. Інша – комплексного конкретно-наукового методу дослідження історії преси. Це питання також розглядається у статті «Про методику вивчення та принципи видання пресових текстів» [186, с. 20].

Окремою проблемою М. Нечиталюк визначає пошуки шляхів, відповідних форм і засобів до міжнародного спілкування, до входження України в загальноєвропейський контекст. Тобто йдеться про міжнародну складову вже на рівні методології.

Проблему періодизації як основу методології дослідження преси з'ясував М. Романюк у розділі «Методологічні принципи історико-журналістських досліджень» [236, с. 8]. Він вважає, що «загальний і вихідний характер має проблема періодизації української преси» [236, с. 8].

М. Романюк, розмірковуючи над методологією створення історії журналістики, називає три методи: бібліографічно-описовий, «характерний для початкової стадії наукового опрацювання періодики», комплексно-аналітичний метод та монографічний метод [236, с. 17].

Під час публічної дискусії з ним І. Михайлин з обережністю ставиться до монографічного методу і називає «старим, випробуваним часом» культурно-

історичний метод, беручи його за основу для шляхів дослідження журналістики [163].

Впритул до розв'язання питання дослідження журналістики підійшов С. Кость, який у своїй науковій роботі осягнув великий історіографічний прошарок методології історії преси [133, с. 20-30]. Він, зокрема, підкреслює відсутність мотивації теоретично осмислювати методологічну систему досліджень преси та наголошує на тому, що українське журналістикознавство ще не «відійшло» від догм марксистсько-ленінської концепції, що жорстко й чітко регламентувала як практику преси, так і її дослідження [133, с. 20].

Ми схильні погодитися із висновками дослідника, попри те, що наш предмет дослідження має синхронічний вимір і торкається міжвоєнного періоду, протягом якого виходили у світ журнали «Сурма» та «Розбудова Нації». Нас цікавить насамперед зв'язок історичної науки зі світоглядом, ідеологією, адже «українські публіцисти захищали право українців бути нацією, право на духовність, оскільки цей факт був відображенням тенденцій історичного розвитку, реалізацією найвищого імперативу нації» [133, с. 20].

Зрештою С. Кость у своїх наукових роздумах приходять до висновку, що є три ідеї, які одночасно є суттю і українського національного життя, і його пізнання, і науки про нього, а тому повинні стати фундаментальними засадами досліджень – ідеї державності, соборності і боротьби [133, с. 20]. На кожній з них ми зупинимось детальніше у третьому розділі.

Усі три ідеї мають зовнішнє спрямування, що відображає тему дослідження. Тому доречно спроектувати висновки В. В'ятровича, який, характеризуючи зовнішньополітичну концепцію ОУН, акцентує на тому, що вона ґрунтувалась на трьох основних засадах: ключовій ролі вирішення «українського питання» у стабілізації міжнародних відносин, кредо опори на власні сили, намаганні стати суб'єктом міжнародної політики [49, с. 16].

Перед тим, як перейти до безпосередньо методів, за допомогою яких це дослідження стало можливим і показати інструментарій досліджень трьох згаданих ідей в журналах «Сурма» і «Розбудова Нації», доречно вказати, чому ми використовуємо термін «ідея». На нашу думку, найкращу характеристику дав Г. В. Ф. Гегель: «Ідея є адекватне поняття, в якому суб'єктивність і об'єктивність рівні... Ідея – це частково життя, частково пізнання, частково наука» [55, с. 168].

Також варто виокремити гегелівський діалектичний метод як дієвий інструмент дослідження преси та зокрема ідеї державності у пресі. Він дає можливість дослідити конкретні журнали та ідеї у взаємозв'язку, взаємовпливі, взаємообумовленості в історичному розвитку. Цей метод допоміг нам на кількох рівнях роботи: дослідженні суспільно-політичних контекстів, у яких видавалися часописи, міжнародного контексту та його впливу, власне взаємодоповненості журналів та їхньої ролі в пресовому дискурсі міжвоєнного періоду. Враховуючи зокрема характер «Сурми» та «Розбудови Нації», які розподіляли обов'язки і функції, цей метод став доволі дієвим у нашій роботі.

Події, комунікаційні та суспільно-політичні процеси ми розглядали в історичній послідовності.

Одним із найбільш важливих для дослідження також є метод системно-структурного аналізу, за допомогою якого ми досліджували журнали як складову частину загальної системи преси міжвоєнного періоду (опираючись зокрема на ґрунтовну працю Л. Сніцарчук). Він допоміг оптимізувати дослідницьку роботу та дав змогу розглянути досліджувані журнали в розрізі історії преси. Це було реалізовано у рамках методологічних принципів об'єктивності, історизму, достовірності інформації. Під час роботи над дослідженням журналів та їх тематикою ми скористалися діахронним та синхронним висвітленням подій і явищ.

Також було використано бібліографічно-описовий та структурно-типологічний методи. Вони допомогли виокремити та охарактеризувати структуру, автуру, типологію журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» в дискурсі націоналістичних видань, а також тематику «державності» на їх сторінках.

Скориставшись компаративістським методом ми порівняли часописи та виокремили їх у контексті журналістського дискурсу. Порівнюючи, ми послуговувались проблемно-хронологічним, проблемно-тематичним та жанрово-стилістичним методами. Варто також виокремити аналітичний метод, який допоміг на різних рівнях дослідження нашої теми.

Для розуміння понять, зокрема поняття «ідея державності», був використаний герменевтичний метод.

Простеживши за дискусіями щодо проблем методології досліджень преси міжвоєнного періоду, складно знайти універсальний інструментарій. Це також стосується і вивчення окремих ідей у пресі такого складного і багатовекторного міжнародного періоду. Дискусія продовжується, а різні методи, застосовані до досліджень преси, можуть у майбутньому принести додаткові наукові здобутки.

1. 2. Історіографія та характеристика джерельної бази

Досі залишається багато недосліджених та суперечливих питань, пов'язаних із визвольним рухом. Зокрема це стосується діяльності Української військової організації, включаючи пропагандистську, видавничу, ідеологічну та інші аспекти. Особливе місце в її діяльності посідають часописи, які почали виходити в цей період і які розповсюджували ідеї УВО, наприклад, «Наш шлях», «Національна Думка», «Сурма», «Розбудова Нації» та ін.

Більшість робіт про УВО мають поверховий або мемуарний характер, вони вийшли друком за кордоном у повоєнний час завдяки зусиллям представників української діаспори (праці В. Мартинця, З. Книша, П. Мірчука). У сучасній Україні стосовно досліджень УВО виділимо праці І. Васюти, І. Гаврилів, А. Кентія, М. Посівнича, Н. Мизака. Революційний вплив УВО на історію української боротьби підкреслює також Ю. Щур, який досліджує національний рух опору на Наддніпрянщині у 20-ті рр.

Євромайдан став новою сторінкою в історії боротьби за самостійну та незалежну Україну. І суспільно-політична криза, яка розгорнулася на південному сході країни після вторгнення російських терористів, доводить, що автори націоналістичних журналів міжвоєнної доби мали рацію – тільки за допомогою боротьби можна здобути соборну державу.

У деяких виданнях із тематики, дослідженої у роботі, зібраний і узагальнений фактологічний матеріал із історії національно-визвольної боротьби переобтяжений суб'єктивізмом, недостатньою джерельною базою, непримиренністю до опонентів, небажанням визнати очевидні факти тощо. У цьому контексті найгрунтовніше вивчення історії УВО-ОУН репрезентують представники обидвох течій націоналістів: П. Мірчук (бандерівської течії) та З. Книш (мельниківської) [52, с. 14].

З. Книш прогалини у своїх працях про УВО пояснює тим, що Організація не вела жодних протоколів і не залишала після себе ніяких письмових свідчень [117, с. 22]. Історик Ю. Бойко, аналізуючи українське націоналістичне підпілля на Наддніпрянщині у міжвоєнний період, не наводить фактів з діяльності УВО, обмежуючись узагальнюючими фразами про оцінку боротьби [20, с. 30-31]. Дещо більше інформації з цієї теми дає В. Плющ, який зробив історіографічний огляд доступних йому матеріалів. Завдяки цьому зараз можна ознайомитися з недоступними в Україні дослідженнями (зокрема, книгами 30-40-х рр., виданими в Західній Європі та США) [212, с. 20.29].

Найбільш цінними для нашої роботи є книги редактора журналів, одного з найпомітніших публіцистів початку ХХ ст. В. Мартинця, оскільки у його спогадах, особливо ж це стосується мемуарних матеріалів «Українське підпілля. Від УВО до ОУН», можна практично з перших уст почути про редакційну політику часописів. І хоч у своїх книжках В. Мартинець не так часто згадує про «Сурму» та «Розбудову Нації», інформація, представлена там, дає нам можливість дізнатися і про технічні особливості друку та доставку журналів в окуповану Західну Україну – основне місце розповсюдження часописів.

Дискурс навколо історії УВО-ОУН також розвинувся у книзі А. Чернецького «Спомин мого життя», виданій у Лондоні 1964 р., та книгах З. Книша «При джерелах українського організованого націоналізму» (1970) і «Становлення ОУН» (1994). Зауважимо, що А. Чернецький емігрував у Швейцарію, а З. Книш свої книжки видавав у Канаді. А. Чернецький «крім славословія, приписування ОУН деяких акцій, яких вона фактично не робила», не знайшов у книзі В. Мартинця історичного матеріалу. З. Книш у своїх книгах науково та доступно пропонує виклад історії оформлення стихійно-масового руху українців за своє національне визволення у політично-активне ОУН.

З. Книш у своїх працях постійно посилається на друковані органи УВО та ОУН «Сурма» та «Розбудова Нації», тому історіографічна складова його книг та загалом методологія, яку він обрав для своїх робіт, нам дуже цікава і доречна, адже автор був не тільки учасником, але й співтворцем українського організованого націоналізму: «Свої особисті думки автор висловлює майже виключно тільки при оцінці деяких цитованих ним джерел... У цьому надзвичайно сумлінному, доведеному до педантизму об'єктивізмі є велика науково-історична вартість праці д-ра Зиновія Книша», як пише про його книгу Д. Квітковський у передмові до першого видання книжки [111].

Роботи П. Мірчука і істориків М. Посівнича та І. Гаврилів ми сприймаємо як контекстуальні, які представляють нам широкий погляд на суспільно-політичну структуру тієї доби і дають змогу поліфонічніше сприймати як історичну, так і ідеологічну систему функціонування «Сурми» та «Розбудови Нації».

Публіцистична книга С. Липовецького «100 бандерівських оповідок» допомогла цілісніше розглянути національно-визвольну боротьбу українців у ХХ ст. Історичні есе хронологічно охоплюють період від 1920 року, тобто від створення УВО до 1991 року. Понад два десятки текстів – це оригінальні спогади учасників визвольної боротьби або ж її свідки. Книга подає історії організованого визвольного руху УВО та ОУН.

Для нашої роботи були корисними праці С. Костя, який досліджував і західноукраїнську пресу першої половини ХХ ст., і суто військову пресу, до якої належить «Сурма» та частково – «Розбудова Нації».

О. Баган – один із основоположників досліджень ідеологічних концепцій міжвоєнного періоду, дослідник життя і творчості Д. Донцова. Йдеться зокрема про книги «Націоналізм і націоналістичний рух», збірник за його редакцією «Український націоналізм. Історія та ідеї» та різноманітні статті, які стосуються міжвоєнного періоду.

На відміну від «Розбудови Нації», сьогодні доступні кілька статей дослідників історії визвольного руху, які розглянули журнал «Сурма» у певних контекстних вимірах. Стаття Б. Ревери «Часопис УВО «Сурма» (1927-1934 рр.): проблеми видання та розповсюдження», надрукована у «Записках Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника» [226, с. 219] у 2002 р., є чи не першим серйозним дослідженням журналу «Сурма». Щоправда, автор предметно зупинився лише на проблемах видання та розповсюдження журналу, окресливши, зокрема, технічний аспект друку. Багато уваги автор приділяє спогадам редактора «Сурми» В. Мартинця, проте він головним чином зосереджувався на проблемах доставки журналу в

Галичину, котра супроводжувалась постійним ризиком потрапити до рук чеської, польської та румунської поліцій.

Львівський історик Б. Галайко у статті «Часопис «Сурма» – пресовий орган пропаганди Української військової організації» [54, с. 116] розглядає журнал у контексті діяльності УВО, наголошуючи на його пропагандистській ролі. Дослідник доволі ґрунтовно підійшов до аналізу часопису, застосувавши порівняльний, структурний підходи та метод спостереження. Стаття загалом виглядає доволі синтезованою. Але ми зауважили, що вона досить поверхово представляє часопис, адже в ній не проаналізовано ключовий – ідеологічний – характер «Сурми», недостатньо глибоко проаналізовано літературну частину журналу та не виділено так звану «справу сімнадцятьох», яка постає на сторінках «Сурми» досить помітно та набирає характеру своєрідного явища, злободенної теми із номера в номер.

Заслуговує на увагу також стаття С. Бутка «Українсько-російські відносини на сторінках друкованого видання УВО «Сурма» (1929-1934 рр.)» [27], яка на документальному матеріалі висвітлює українсько-російські взаємини. Підкреслено, що головною ідеєю, яка визначала діяльність редакції журналу, є визволення України та відновлення соборної української держави в безкомпромісній боротьбі проти її окупантів, зокрема Радянського Союзу. Незважаючи на те, що ця тема яскраво представлена у журналі «Сурма», автор статті про українсько-російські взаємини на сторінках цього часопису не дуже глибоко аналізує цю проблему. Можливо, це пояснюється суто історичним поглядом на той період.

С. Бутко, аналізуючи на одиноких прикладах українсько-російські взаємини, використовує поетичні рядки, які друкувались у «Сурмі», вважаючи, що саме у такій формі ідею революційної боротьби краще доносили до широкого загалу українських патріотів. Автор статті також вважає, що саме донести необхідність революційної боротьби до широких верств населення було єдиним завданням журналу. Тут наявний отой

ідеологічний чинник, який був непомітним у деяких згаданих вище дослідників. Проте ми вважаємо, що це лише одна із багатьох цілей редакційної колегії, яка видавала журнал, адже автори також хотіли запропонувати програму дій, навчити цієї боротьби, розказати про ситуацію на внутрішній та зовнішній арені в економічному, військовому, політичному та ідеологічному планах.

Особливої уваги заслуговує монографія «Сурма» кликала до бою» Н. Мизака [161], видана в Чернівцях 2014 р. Автор – історик, тому методологія дослідження має відповідні риси – у своїй роботі Н. Мизак подає матеріал із погляду проблемно-хронологічного методу. Це не монографія у звичному розумінні, а швидше передрук статей із «Сурми» з передмовою та поясненнями. Праця має чотири розділи: «Сурма» про передовий фронт УВО», «Стратегія і тактика боротьби УВО», «Хроніка Військового підпілля» та «Революційна творчість УВО». Таким чином у монографії представлений переважно контент журналу.

Як бачимо, на даний момент досліджено лише деякі сторони та особливості журналу «Сурма», і навіть вони залишають чимало запитань.

Що стосується «Розбудови Нації», то цей часопис іще менш досліджений. І хоч багато статей із цього журналу науковці аналізують (зокрема тому, що переважна більшість статей не є анонімними, як у «Сурмі»), проте цілісного дослідження наразі ніхто не здійснив. В. Лернатович надрукував у «Віснику Львівського університету» статтю «Розбудова Нації»: ідеологічні уроки державотворення» [140, с. 208]. Дослідник не аналізує фактичний форматний та змістовий матеріал. Автор наголошує на тому, що цей журнал у сучасному політичному стані держави є дуже актуальним і зупиняється на деяких історичних віяннях доби.

Ми можемо пояснити недослідженість «Розбудови Нації» тим, що контент журналу не лише складний, а й об'ємний (щороку близько трьохсот сторінок) і поліпроблемний: суспільно-політичний контекст українського

поступу, культурні, історичні, наукові проблеми. Надзвичайно важливе значення у наповненні журналу мав міжнародний чинник, беручи до уваги і зовнішні тенденції щодо України, і публікації іноземців.

Корисною для нашого дослідження є робота М. Сивіцького «Історія польсько-українських конфліктів» (у трьох томах), оскільки міжнародний контент журналів фактично побудований на стосунках Польщі та України. З огляду на те, що автор книги – поляк, цікаво спостерігати за суспільно-політичним контекстом міжвоєнного періоду з його точки зору. І, зважаючи на те, що у тритомнику історія конфліктів означена за допомогою діахронного методу, тобто історія із найдавніших часів до нашого часу, найбільш дотичною до теми нашої роботи є друга частина першого тому під назвою «Репресії Другої Речі Посполитої», яка охоплює період міжвоєнного двадцятиріччя і показує польсько-українські стосунки.

Важливим акцентом у аналізованих часописах, а отже, і в нашій роботі, є національно-визвольні рухи в інших країнах.

Коротка характеристика джерельної бази дослідження щодо міжнародної тематики буде неповною без праці «Нація, яка не капітулює», яка побачила світ силами колективу «Видавництва ім. Ю. Липи». У виданні про історію та особливості Ірландії знайшлося місце для публікації двох дописів про ірландський визвольний рух, передрукованих із журналу «Сурма» за 1927 р. Невідомо тільки, за якими критеріями редакція обрала саме ці два дописи із п'яти, вміщених часописі за 1927 і 1928 рр..

Більш енциклопедичною і ґрунтовною є книга «Історія Фінляндії: лінії, структури, переломні моменти» Г. Мейнандера, що вийшла у Львові 2009 р. [160]. Ця праця важлива для нашої роботи, бо в журналі «Сурма» була вміщена серія дописів про фінський визвольний рух, щоправда, цю тему часопис висвітлював у меншому обсязі, ніж ірландську боротьбу. У книзі послідовно проаналізовано становлення Фінляндії як суверенної нації та держави, що перебуває у постійній і часто суперечливій взаємодії з

суспільним розвитком інших країн Балтійського регіону, Європи та світу загалом. У книзі хронологічно охоплений величезний період, але для нашого дослідження найбільш корисний розділ «Боротьба за незалежність».

Книги про Ірландію та Фінляндію у контексті висвітлення досвіду їхньої визвольної боротьби на сторінках журналу «Сурма» були для нас корисними насамперед фактологічно, ми мали змогу звірятись і опрацьовувати контексти, адже не видається можливим говорити про відсутність кон'юнктури у журналах підпільних і військових націоналістичних організацій і сприймати надруковану там інформацію за чисту монету.

Відчутною інформаційною допомогою для нашої роботи стали проекти Центру досліджень визвольного руху та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, особливо це стосується періодичних наукових збірників «Український визвольний рух». Той масив даних щодо історії визвольної боротьби, який охоплює цей проект, досить великий і територіально, і хронологічно, тому нам стали в нагоді лише окремі статті та тематичні збірники. Зауважимо, що статей, які б стосувалися безпосередньо журналів «Сурма» та «Розбудова Нації», ми не знайшли, проте нам був корисний постійний розділ «Діяльність УВО та ОУН в міжвоєнний період», який є майже у всіх збірниках.

Найбільш актуальними і корисними для нашої роботи є тематичні наукові збірники, які присвячені життю Є. Коновальця, – це випуски № 8 та № 16. Таку цікавість до цієї особи у нашому дослідженні можна пояснити тим, що саме він був вождем УВО, пропагандистським органом якої була «Сурма», та головою ПУН, офіційним органом якого була «Розбудова Нації», а крім цього, Є. Коновалець став керівником ОУН, котра фактично очолила український визвольний рух від 1929 до 1934 рр. Особливо ж цікавий для нас збірник № 16, опублікований за матеріалами всеукраїнської наукової конференції «Постать на тлі епохи: до 120-ліття з дня народження Є. Коновальця», проведеної 2011 р. У цьому збірнику увагу зосереджено на

особі Є. Коновальця та його впливі на контекст української визвольної боротьби, зокрема на підготовку двох Конгресів українських націоналістів, а також, що суттєво для нашої роботи, погляди на Великобританію у дипломатичних планах полковника та на Німеччину щодо так званої «української проблеми» у 30-х рр. Крім цього, у збірнику містяться матеріали, присвячені взаєминам Є. Коновальця та С. Бандери, що досить показово у контексті українського визвольного руху міжвоєнного періоду. На особливостях цих матеріалів ми зупинимося в інших розділах роботи.

1. 3. Міжнародний чинник як знаковий концепт дослідження

Журнали видавали за межами українських територій: «Сурма» виходила в Берліні та Каунасі, «Розбудова Нації» – у Празі та Берліні. Крім європейських друкарень, і редакції журналів були за межами України. А це відображалось на контенті досліджуваних журналів та створювало певні труднощі з доставкою часопису до читачів.

У згадуваній раніше статті Б. Ревера детально описує складність розповсюдження журналу: щоб зберегти в таємниці місце друку, з Каунаса висилали поштові пакунки до кількох пунктів за кордоном: до Данціга, Берліна і Праги; було розроблено маршрути доставки «Сурми» із Чехословаччини до Львова; на Закарпаття «Сурму» висилали більшими пакунками на адреси знайомих, які приносили їх до умовлених колиб і там закопували, а через деякий час надходили зв'язкові з Польщі і забирали «скарби». Як підкреслює автор, з 1927 до 1930 рр. польській поліції жодного разу не вдалося перехопити часопис [226, с. 227].

За свідченням О. Багана, у Є. Коновальця, фактично патрона українського визвольного руху і протектора журналів «Сурма» та «Розбудова Нації», був паспорт громадянина Литви. Така практика була звичною для активістів визвольної боротьби на користь української державності. Як

зазначає історик М. Гавришко, «Є. Коновалець усвідомлював вагу міжнародного чинника. Відтак вся його діяльність як провідника українського націоналістичного руху у міжвоєнний період спиралась на зважену оцінку системи міждержавних відносин у Європі» [53, с. 221]. Переконавання полковника відобразилися і на сторінках ідеологічної преси, що була під його патронатом.

Підготовка до Конгресу українських націоналістів, якою займався ПУН, активно поширилась на інші організації та держави. У своїй статті «По році діяльності» в «Розбудові Нації» В. Мартинець, який відповідав за організаційну частину часопису і був фактичним редактором журналу (хоч його видавав М. Сціборський, а редагував інж. Д. Андрієвський), писав із цього приводу: «Деякі організації потворили свої філії в різних країнах (Франція, Бельгія, Люксембург, Туреччина, Канада) як також утворено Союз Українських Націоналістів у Німеччині» [154, с. 419].

Провід призначив своїх представників в окремих країнах: Д. Андрієвського – у Бельгії, М. Сціборського – в Чехословаччині, І. Рев'юка – в Литві [139, с. 89].

Для нашого дослідження міжнародний аспект був обраний не випадково. На нашу думку, саме чинник співпраці або боротьби з іншими країнами став не лише передумовою виходу журналів у світ, а й мав безпосередній вплив на редакційну політику.

Міжнародна тематика була невід'ємною частиною кожного номера і «Сурми», і «Розбудови Нації».

Ідея соборності пов'язана з міжнародним аспектом, адже суспільно-політична ситуація в міжвоєнний період зумовила роздроблення Західної України. Це пояснює, чому для УВО та націоналістично налаштованої української громадськості стояло першочергове питання соборності.

Ідея боротьби у контенті журналів також відіграє важливу роль. Автори спиралися на те, що соборність та незалежність від інших держав – це цілі

українського визвольного руху, а боротьба – це засіб їх здобуття. Тому міжнародна тематика тут має чи не першочергове значення. Це пояснюється очевидними, так би мовити, об'єктами боротьби, на яких і зосереджена основна увага редакційної політики журналів. Зрештою, можна стверджувати про пропагандистську роль часописів, які, окрім програмних та інформаційних цілей, мали на меті показати, хто ворог української державності. Ця лінія боротьби чітко простежується як в підпільному органі УВО «Сурма», так і в програмному часописі ПУН «Розбудова Нації».

Ідея боротьби цікава тим, що на сторінках журналів простежується не тільки ієрархія ворогів української держави, а й прогрес пропагандистської цінності матеріалів.

Крім цього, боротьба була зосереджена насамперед на зовнішньому ворогові, який окупував етнічно українські землі, тобто міжнародний чинник у цьому огляді – це одне з ключових значень. Основним ворогом журнали бачили офіційну Польщу і ті політичні віяння, які виходили від неї. Складна суспільно-політична ситуація, в якій опинилася Україна, змушувала діяти безкомпромісно і кардинально, якщо йшлося про соборність і державність.

Співзвучну думку висловив науковець М. Гавришко, пишучи 2011 р. про події міжвоєнного періоду. Його думка виявилася цілком прогностичною у світлі подій, які сталися після 2014 року, а саме окупації українських земель і війни з Росією. Він помітив, що склалася традиція «вважати поляків, румунів, угорців та німців – чужинцями-окупантами, а росіян трактують нібито «своїми», при цьому ігнорується факт окупації російською большевицькою Красною армією Української Народної Республіки (УНР)» [53, с. 26]. Гадаємо, сьогодні сприйняття українцями наших північних сусідів загострилося до цілком протилежного, що підкреслює історичну справедливість та актуальність боротьби за державність України навіть у XXI столітті.

Ідея боротьби була покликана возз'єднати Україну, зробити із неї соборну незалежну державу, яка б змогла протистояти і зовнішньому, і внутрішньому ворогові. Неспокій, який ширився за межами держави, насторожував і змушував братися до зброї. Цей аспект актуалізований у нашій роботі, адже діалектично підкреслює не тільки методологічні розробки, а й наголошує на тій міжнародній цінності, яку ми взяли як відправну точку.

Міжнародний аспект – концептуальний чинник обох журналів. Журнал «Сурма» виходив спочатку у Каунасі (Литва), а потім у Берліні (Німеччина). Його вплив на українську та, особливо, світову громадськість важко переоцінити, адже цей журнал мав важливі культурно-політичні стосунки із Центральною і Західною Європою. Як зазначалося, його редакційна колегія знаходилася в Литві, Німеччині, Чехословаччині, відтак європейський вплив та тематика були одними із найвідчутніших у журналі.

Ми проаналізували номери журналу за хронологією і виокремили певні тенденції, котрі відображають особливості міжнародного впливу та зміну об'єктів зацікавленень редакцій журналів.

У першому номері «Сурми» надруковано велику статтю про боротьбу поляків за відновлення незалежності у XIX ст. – три «ляцькі залициання». У ній описано, як поляки перед повстанням 1863 р. проти Росії хотіли змусити пристати до цього повстання й українців методами обману, профанованої поваги, фарисейства, написання віршів від імені Тараса Шевченка, поширюючи відозви, де обіцяли українцям вічну свободу, рівність і щастя [216, с. 3]. У статті було лаконічно та безальтернативно названо ворога: «А наш ворог – Лях» [216, с. 6]. Такий заклик має яскравий пропагандистський характер. Ми вважаємо, що перший номер журналу «Сурма» можна назвати найбільш літературним.

Також важливою є тема досвіду визвольної боротьби європейських країн. Вже у другому номері часопису починається екскурс «Революційний рух Ірландії», який продовжиться протягом двох років.

Журнал, який виходив у світ 1928 р., був насамперед пропагандистським, провокаційним, а крім того, інформаційним часописом, який характеризував дії ворогів: «Як Пілсудський карав провокаторів», «Польським теперішнім можновладцям в альбом», «В польській тюрмі» та ін., інформував українців щодо світових новин: «Вибори», «Звіdomлення», «Хроніка», звертався до закордонних однодумців: «До Заокеанських Братів-Українців», «Протестанційні віча в Чехословаччині», «Литовці й листопадові події у Львові» та ін., подавав відголоски щодо українських подій закордонних ЗМІ: «Голоси німецької преси про львівські події», «Польська преса про львівські події» та ін.

Публікації 1929 р. також мали своєрідну структуру. Насамперед це продовження визвольної боротьби Фінляндії, відображуване протягом усього року. Крім цього, журнал подавав структурну звітність про «Відгомін листопадових подій», надрукованих у різних європейських та американських країнах. Із 1929 р. посилюється співпраця із американською еміграцією, яка сприяє створенню «Додатка для заокеанських українців»: «Листи з Америки», «Під увагу українській заокеанській еміграції», «Для заокеанських українців» і т. д.

У статтях 1930 р. вже відчувався відхід від програмних ідеологічних цілей «Сурми» на користь «Розбудови Нації». У журналі продовжено цикл публікацій про Фінляндію – «Фінляндія. Після березневої революції». Почав виходити «Додаток «Сурми» для заокеанських українців» з акцентом на співпрацю із американською діаспорою: «Українські земляки за океаном та УВО», «До українських громадян Америки та Канади», «Листи із заокеану» та ін.

Зважаючи на структуру УВО в системі ОУН після 1929 р., програмну ціль «Сурми» відчутно змінено. Відтепер журнал набуває ознак військового часопису. Від травня 1930 р. у числі 32 у так званому «літературному підвалі» читаємо про «Геройську Грузію».

Однією із найпомітніших подій 1930 р. у журналі «Сурма» можна вважати смерть сотника УГА Ю. Головінського, яка справила відчутний вплив на європейську проукраїнську громадськість. Це помітно у статтях «Протестна акція української еміграції в Європі», «Чехословаччина», «Німеччина», «Франція і Бельгія» та ін.

Як бачимо, на український визвольний рух значний вплив мали резонансні смерті провідників поступу: «справа сімнадцятьох» оживила співпрацю із американською еміграцією, смерть Ю. Головінського стала причиною величезного європейського мас-медійного вибуху на підтримку українського визвольного руху.

У журналах 1931 р. продовжується тема протестних акцій української еміграції в Європі (Литва, Італія, Австрія, Швейцарія) та Америці. Крім цього, функціонувала постійна рубрика «Чужа преса про УВО та про події в краю», «Ляхи про УВО» та ін. Ці статті мали насамперед інформативну функцію і фактично займали всі шпальти видання. Від 1931 р. відчутною стає переорієнтація із програмного часопису УВО на військовий пропагандистський орган із тактичними і дидактичними матеріалами.

У номерах «Сурми» від 1932-1933 рр. продовжується антипольська лінія політики часопису: «Польщі», «Збройна боротьба селян із ляхами на Поліссі», «Гієни жирують» та ін. Також оприлюднено реакцію на міжнародні події, наприклад, «Польсько-московська згода», «Невдачі більшовицьких сатрапів», «Події на дал. Сході та Східна Європа», «Хроніка» та ін. У журналі від жовтня-листопада 1932 р. є стаття «Македонці», в якій розповідається про історію народу, «який розпочав свої незалежницькі змагання дещо пізніше від своїх сусідів».

Зважаючи на військову орієнтованість, «Сурма» почала друкувати статті відповідної тематики: «Узброєння деяких держав», «Повітряні збройні сили Польщі», «Летунські напади та охорона перед ними», «Внутрішня структура червоної армії», «Історія розвитку большевицької армії», «Військове приспособлення в Румунії» та ін. Ці публікації є яскравою ілюстрацією ідеї боротьби як основоположного методологічного чинника в міжнародному контексті.

У останній рік свого існування журнал «Сурма» мав особливе обличчя, оскільки почав функціонувати як суто військовий орган, подаючи інформацію про те, як потрібно боротися. Не виключено, що, зважаючи на статті у часописі, українські революціонери планували розпочати війну саме 1934 р.

Як бачимо, журнал «Сурма», друкуючи чималий обсяг різнопланової інформації про визвольні рухи інших країн, подій за межами українського кордону, реакцію закордонної преси на події в краю і реакцію редакційної колегії на події за кордоном, був помітним учасником міждержавного дискурсу. Редакційна колегія постійно моніторила ті європейські зрушення, які відбувалися: «Парижський процес», «Хроніка» і т. д.

Ідеї соборності, боротьби та державності були основоположними у публікаціях часопису, в яких фігурували інші країни (визвольний рух Ірландії, Хорватії, Фінляндії, збройна структура Польщі, червоної армії та ін.).

Часописи «Сурма» та «Розбудова Нації» мали значну спорідненість у тому, що приділяли велику увагу на своїх шпальтах міжнародній тематиці, і це не дивно, адже фактично в цих журналів була спільна редакційна політика, спільні рубрики, які функціонували протягом всіх років видання часопису. Проте міжнародний дискурс офіційного органу ПУН «Розбудова Нації» суттєво відрізняється від «Сурми». Крім того, в журналі «Розбудова

Нації» статті друкувалися із прізвищами авторів, і це одна із концептуальних відмінностей від «Сурми».

У кожному номері журналу «Розбудова Нації» друкувалися матеріали, які стосувалися міжнародної тематики і мали постійний періодичний характер. Насамперед йдеться про огляди та листи «На землях України», дописи «На еміграції», рубрики «Політичні огляди», частково «Ріжне» та «З діяльності організацій».

В оглядах «На землях України» також є структурні елементи: «На радянській Україні» авторства Vigilax, «Під Польщею» авторства С., «Під Румунією», куди дописував К., та «На Кубані». Під цими рубриками друкувалися матеріали, очевидно, учасників редколегії журналу, які несли інформаційне насаження та були важливим елементом в архітектоніці журналу.

Важливим маркером у структурі матеріалів із міжнародної тематики стала рубрикація. Після 1930 р. під рубрикою «Хроніка» Е. Онацький друкував статті «На міжнародні теми». Дописи «На еміграції» склалися із публікацій про Європу («Наші в Бельгії», «Кілька днів у Литві», «Українська еміграція в Німеччині» та ін.) та Америку («Наші в Канаді»). «Політичний огляд» в інших країнах також мав періодичний характер і його писав В. Покерт (П. Кожевників). У рубриці «Ріжне» публікації стосувалися частково міжнародної тематики і мали переважно інформаційних характер: «Проблеми Близького Сходу», «Виставка преси в Кельні», «Олімпійські гри в Амстердамі» та ін. В інформативних матеріалах «З діяльності організацій» йдеться про роботу проукраїнських організацій, в тому числі і в інших країнах: «Організація націоналістів у Брно», «Українська стрілецька громада в Америці», «Товариство українських націоналістів у Льєжі» та ін.

Редакційна колегія «Розбудови Нації» на шпальтах журналу активно друкувала статті публіцистів з інших країн. Цьому, зокрема, сприяло те, що редакція часопису знаходилась у Європі, а українські націоналісти

відповідально ставилися до зовнішньої співпраці, бачачи у цьому перспективу розвитку визвольного руху. Це статті Вальтера Гагемана «Зміна обличчя Африки», Бей Есад «Азербайджанська республіка», Карліс Кальнінш «Латвія», Р. А. Пеер «Афганістан», Е. Сабіт «Україна й Азія», Дж. Тревізонно «Філософічно-політична оцінка фашизму», Ж. Флергат «Україна й Бессарабія», М. Шальціус «Здобутки литовської республіки за перше десятиліття незалежності» та ін.

Редакція у передмові до статті про Африку від 1928 р. пояснила свій намір друкувати статті, в яких використовували міжнародну тематику: «У статтях й оглядах на сторінках «Розбудови Нації» ми намагаємося по зможі дати образ сучасного положення в чужих краях, а зокрема знайомити наших читачів з тими суспільно-політичними процесами, що відбуваються в усіх частинах світу» [56, с. 327].

Публікації, на нашу думку, були перекладеними і друкувались переважно у журналах за 1928 р. та меншою мірою за 1929 р. Припускаємо, що перекладачі ще до створення журналу працювали над матеріалами азійських та європейських публіцистів, можливо, готуючи власні перекладні проекти або книги, і після створення «Розбудови Нації» почали їх друкувати у журналі.

Окрім перекладних статей, для органу ПУН писали члени редакційної колегії та українці за кордоном. Наприклад, Є. Онацький був постійним дописувачем журналу. Крім рефлексій «На міжнародні теми», його статті переважно стосувалися Італії: «Листи з Італії. I. Дещо про фашизм», «Релігійна політика Мусоліні й Ватикан», «Італійська Корпоративна Держава», статті В. Богуша стосувалися СРСР: «Загальне економічне положення С. С. С. Р.», «Російсько-жидівське панування та роля російської культури на Радянській Україні» та ін., З. Пеленський із Берліна також торкався міжнародної тематики: «Рах Americana», «Наша справа» та ін.

Крім цього, у «Розбудові Нації» продовжується тема визвольних рухів в інших країнах, розпочата в «Сурмі» 1927 р., наприклад, П. Кожевників у статті «Корейці» торкається особливостей визвольної боротьби у Корейі.

Міжнародна тематика була однією із центральних на шпальтах часопису. Зважаючи на програмну ідеологічну функцію «Розбудови Нації», можна стверджувати, що міждержавний контекст мав великий авторитет і входив у редакційну політику офіційного органу ПУН. У ньому були постійні рубрики, спрямовані на висвітлення життя українців в інших країнах, періодичні дописи українських публіцистів з Італії, Німеччини, Литви та ін., публікації європейських та азійських публіцистів про їхні країни.

Міжнародний дискурс у «Розбудові Нації» відрізнявся від «Сурми». Якщо в підпільному органі УВО дописи, в яких були зображені інші країни, мали насамперед пропагандистське спрямування, то в офіційному органі ПУН міжнародний контекст виступав як інформаційний, структурний та ідеологічний чинник. Він також був важливим для обох журналів, доповнював їхню структуру, а його роль важко переоцінити в системі концептуальних основ видання часописів, а отже, він став принциповим і основоположним елементом нашого дослідження.

Висновки до розділу 1.

Продовжуються теоретичні розробки методології досліджень преси міжвоєнного періоду та ідеї державності, універсального інструментарію не існує і, мабуть, бути не може. Зокрема це пояснюється тим, що цей період ідеологічно надзвичайно складний. Досліджувати цей період необхідно в чіткій зв'язці з історією в найширшому значенні. Це сприяє залученню діалектичного методу та методу системного аналізу. Методи дослідження ґрунтуються на джерельній достовірності історичного знання. Важливими є методологічні принципи об'єктивності, історизму, достовірності інформації.

Досі залишається багато недосліджених та суперечливих питань, пов'язаних із визвольним рухом міжвоєнного періоду. Зокрема, це стосується діяльності Української військової організації, включаючи пропагандистський, видавничий, ідеологічний та інші аспекти. Особливе місце у її діяльності посідають часописи, які почали видаватися в цей період і які розповсюджували ідеї УВО та ОУН, зокрема, «Наш шлях», «Національна Думка», «Сурма», «Розбудова Нації» та ін. У дослідженні преси важливу роль відіграють мемуарні джерела.

Чинники співпраці та боротьби із європейськими та американськими країнами є не лише передумовою виходу журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» у світ, а й мають безпосередній вплив на їхню редакційну політику. Міжнародна тематика була невід'ємною частиною практично кожного номеру «Сурми» та «Розбудови Нації».

Міжнародний дискурс у «Розбудові Нації» відрізнявся від «Сурми»: якщо в підпільному органі УВО дописи, в яких були зображені інші країни, носили насамперед пропагандистський характер, то в офіційному органі ПУН міжнародний контекст був інформаційним, структурним та ідеологічним чинником.

Розділ 2.

«Сурма» і «Розбудова Нації» як тип національних видань: міжнародний аспект

2. 1. Особливості структури та автури часописів

Журнали «Сурма» та «Розбудова Нації» за своїми характеристиками та структурою є різними, хоча вони і видавались в один час. Ми свідомо беремося до компаративного методу дослідження журналів, адже за цієї умови можливий системний аналіз часописів, їхньої структури, ідей, формату, функцій та інших особливостей.

Створення власного пресового органу було важливим у поширенні ідей УВО серед українського населення та у роботі з молоддю. Таким виданням УВО стала «Сурма», яку друкували в умовах конспірації у Берліні та Каунасі [137, с. 61]. О. Баган та М. Посівнич центром видання і підтримки журналу називає ще одну країну – Чехословаччину [12, с. 44].

Попередниками «Сурми» були брошура «У. В. О.» (1920 р.) та газета «Наш шлях» (1925 р.). Обидва пропагандистські видання зазнали краху, а основна функціональна роль перейшла до часопису «Сурма», якому судилося проіснувати аж до гонінь, спричинених польською поліцією після вбивства міністра Б. Перацького.

«Розбудова Нації» виходила сім років – від січня 1928 р. до серпня 1934 р. На відміну від журналу «Сурма», більшість статей не була анонімною, а мала авторські підписи або псевдоніми. Часопис «Розбудова Нації» виник на базі журналу ГУНМ «Національна Думка», організаторами якого були І. Гижа та М. Коновалець (брат Є. Коновальця), та на базі часопису ЛУН – «Заграда». Двомісячник «Розбудова Нації» виходив у Празі за винятком першого – 1928 – року видання. Таку специфіку можна

простежити і в «Сурмі», проте в цьому часописі ця система мала більш тенденційний характер. Її можна пояснити технічною (видавали журнал в умовах суворої конспірації в європейських країнах), матеріальною та фактологічною (журнал мав пропагандистський ідеологічний зміст, а тому багато статей просто не допускали до друку) складністю підготовки статей.

Загалом зафіксовано 79 чисел «Розбудови Нації» та 80 чисел «Сурми». До того ж, з огляду на мемуари В. Мартинця, О. Навроцького та П. Мірчука, кістяк редакційної колегії «Сурми» та «Розбудови Нації» був однаковий. Щоправда, орієнтації на цільову аудиторію та функціонування обох журналів мали певну відмінність. У журналах «Розбудова Нації» та «Сурма» немає згадок один про одного. На нашу думку, це конспіративна складова.

Перші три номери «Сурми», а особливо перший, мають свій особливий паспорт, вони були надруковані під редакцією д-ра І. Гижи та О. Сеника.

«Сурма» була насамперед підпільним органом. Часопис мав вигляд журналу формату А4, як і «Розбудова Нації». Перший номер журналу «Сурма» складався з 6 сторінок, а згодом кількість сторінок збільшилася до 8-12. Як було зазначено у відомостях журналу, його видавав «Пропагандивний відділ» УВО, а редагувала «Редакційна колегія».

Щодо «Розбудови Нації», редакційний склад та видавців було поміщено на сторінках журналу, включаючи поштову адресу, адресу «Помешкання Редакції та Адміністрації» і реквізити банку, куди потрібно переказувати гроші за журнал або на допомогу ПУНу. Видавав «Розбудову Нації» М. Сціборський та «абсоль. У. Г. А. в Подєбрадах». Редагувала часопис «Колегія». Один журнал мав близько 30-60 сторінок.

Не викликає сумнівів, що формат «Розбудови Нації» – журнал. Проте щодо формату «Сурми» існує певна суперечність. Так, дехто з дослідників називає його газетою – Б. Галайко, М. Посівнич, Н. Мизак. У цьому часописі присутня своєрідна оригінальна нумерація сторінок: кожного року нумерація сторінок починається спочатку, а журнали, які виходять впродовж певного

року, нумеруються наскрізною нумерацією, тобто якщо перше число 1928 р. має 32 сторінки, то друге число починає свою нумерацію із 33 с. і закінчується на 76 с., третє число починається із 77 с. і закінчується на 124 с. і т. д. Необхідно зазначити, що, окрім власне сторінок, на яких друкувався текст, як от у «Сурмі», у «Розбудові Нації» є ще чотири сторінки обкладинки, що підкреслює формат журналу. На першій сторінці з 1928 р. до 1931 р. друкується лише назва журналу, місяць і число номеру, після 1931 р. – символ революційного визвольного українського руху – герб України, де в осерді зображений меч. На другій сторінці обкладинки – зміст номеру та інформація про видавця. На третій та четвертій – реклами щойно виданих книжок, українських, діаспорних та закордонних періодичних видань. У «Вікіпедії» є дані, що до 1931 р. «Розбудова Нації» виходила як місячник, а з 1931 р. – як двомісячник [62, с. 7-8.]. Проте це не зовсім так: «Розбудова Нації», як і «Сурма», виходили періодично то як місячник, то як двомісячник.

Журнал «Сурма» має сталу структуру, яка протягом усього видавання часопису практично не змінилася. Його назва знаходилась зверху на першій сторінці, де було вказано, що це орган Української військової організації: крім цього, вище назви періодично вказувалося, що «В краю просить ся скласти на «Політичних В'язнів», ціна часопису або ж, найчастіше, заклики до читачів: «Передавайте з рук до рук, з хати до хати» та «Ховайте «Сурму» перед ляхами, бо це нелегальний орган». З другої половини 1928 р. і до кінця видавання журналу всі ці дані і написи супроводжували кожне нове число.

Під усім заголовковим комплексом журналу до серпня 1929 р. подавалась передовиця, ідеологічна, програмна і як правило досить об'ємна стаття, яка часто ставала концептуальною характеристикою номеру: «Наші вороги», «Наш шлях – національна революція», «З приводу останньої події» та ін. З другої половини 1929 р. замість передовиці почали друкуватися вірші націоналістичного спрямування, які насамперед виконували

пропагандистську функцію, фото ув'язнених або убитих однодумців і т. ін. Передовиця перейшла на другу сторінку.

Важливою складовою є «літературний додаток», який починався на підвалі другої або третьої сторінки і мав відверто художній характер, з продовженням на підвалах наступних сторінок. Часто цей додаток був досить об'ємним і займав третину журналу. На інших шпальтах друкували статті ідеологічного, військового, пропагандистського характеру, зокрема це стосувалося і міжнародної тематики. На двох останніх шпальтах були листи, оповістки, хроніка, списки книжок, які радили читати, часто друкували огляди закордонної, зокрема польської, преси про УВО або ж саму «Сурму», друкували рецензії на видання націоналістичних організацій та ін.

Цей «літературний підвал» можна було вирізати та зберігати або розповсюджувати як окремий зшиток. Тут друкувались літературні матеріали (вірш «Борцям!», оповідання «Допит» чи навіть те, «Як Пілсудський карав провокаторів» у художній формі), які були нерозривно пов'язані з пропагандою. Література на сторінках «Сурми» була одним із інструментів пропаганди. Невдовзі цей додаток почав розпорошуватися по всьому журналу, тут не друкували вірші, бо вони були у передовицях (1929, 1930 рр.), тут почали друкувати листи. З 1929 р. початок літературного підвалу перемістили з третьої на другу сторінку і до кінця функціонування журналу «літературний підвал» не вичерпувався і як інструмент пропаганди, і як ідеологічний складник.

Журнал «Розбудова Нації» також мав чітку внутрішню структурну лінію. На першій сторінці (не враховуючи обкладинки) зверху, як і в «Сурми», друкували назву журналу, під ним – трансляція цієї назви чеською мовою, після чого вказувалось, що це орган Проводу українських націоналістів. За аналогією до «Сурми», потім подавали головний програмний матеріал номеру, який і розкривав націоналістичну суть часопису. У «Змісті» кожного номеру було небагато основних статей

різноманітної тематики (від 4 до 10). Далі друкували так звану «Офіційну частину», якою опікувався В. Мартинець, та окремих розділ, який мав назву «З діяльності організацій». Цей розділ був покликаний розповісти про інші націоналістичні організації, адже після створення «Розбудови Нації» зникли «Українська Думка» (ГУНМ) та «Державна Нація» (ЛУН). Щоправда, він зник уже в 1929 р. Останнім розділом була «Хроніка», де друкували різноманітні матеріали переважно інформаційного характеру щодо подій за кордоном та в краю, реакції на них редакції та різноманітні звернення і оголошення.

Наклад «Сурми» становив близько 10 000 примірників, хоч В. Мартинець зауважує, що можна було друкувати і 50 000, а то й 100 000 тиражем, і весь цей наклад розходився б [158, с. 279]: «Отже на ділі «Сурма» була єдиним у світі українським даровим часописом. Однак не ця «даровість» була причиною її поширення. Бо в тому часі, коли всі без винятку легальні часописи й журнали були як правило дефіцитними, будь ледве клигали, обмежені до накладу 1 000 примірників, а вже в найкращому випадку до кількох тисяч накладу (як «Діло» чи «Новий час»), «Сурма», оця дарова «Сурма», приносила стільки добровільних пожертв, що не тільки самооплачувалася, але й покривала велику частину організаційних видатків. Своєрідний парадокс: єдиний даровий часопис був, мабуть, також єдиним грубо поплатним часописом» [158, с. 280]. Враховуючи зокрема заклики на першій сторінці цього журналу «З хати до хати! З рук до рук!», – один примірник «Сурми» могли читати десятки, а то й сотні людей, аж доки номер не потрапляв до рук жандармів і його не знищували. З 1927 до 1930 рр. польській поліції жодного разу не вдалося перехопити часопис [226, с. 227].

Як зазначає дослідник О. Пагіря, «друкований орган УВО «Сурма» регулярно доставляли на Закарпаття у 60 екземплярах для інформування 300 членів і прихильників організації. Часопис переправляли в Галичину через чехословацько-польський кордон між Лавочним та Студеним» [196, с. 165].

Дослідник стверджує, що через Закарпаття у Галичину транспортувався офіційний друкований орган ПУНу – журнал «Розбудова Нації» [196, с. 183].

Даних, які стосуються тиражу «Розбудови Нації», немає. Відомо лише, що справою друку, корективи, кольпортажу, супроводження матеріалів «Розбудови Нації» займався О. Бойків. Він також домовлявся з друкарнею про ціну, шрифт і папір [226, с. 216-230.].

Перші номери «Сурми» готували д-р І. Гижа та О. Сенік, проте довший час головним редактором «Сурми» був В. Мартинець, а саме з третього числа і до завершення видання журналу [158, с. 175]. Технічною частиною видавничого процесу та розповсюдженням перших чотирьох чисел місячника займався О. Сенік, наступних – І. Рев'юк («Бартович») [215, с. 44].

Окрім В. Мартинця, статті до «Сурми» дописували також О. Сенік (про революційно-визвольні рухи інших народів), Р. Ярій (на військову тематику), Є. Коновалець (політичні, ідеологічні й програмні теми). Технічною частиною видавництва та розповсюдженням (кольпортажем) спочатку займався О. Сенік, а згодом сотник І. Рев'юк (Бартович), керівник осередку УВО в Литві [226, с. 218].

У своїх спогадах – у книжці «Українське підпілля. Від УВО до ОУН» – В. Мартинець згадує про те, як і хто писав статті, про своє редагування, прискіпливо описує перешкоди з видрукуванням чисел за відсутності українського шрифту у Берліні та Каунасі. Таким чином сьогодні можна встановити авторство багатьох статей, які друкувалися в «Сурмі». Наприклад, можна стверджувати, що статті про історію зарубіжних визвольних рухів написав О. Сенік. Цікаво, що В. Мартинець згадує, що йому доводилось працювати із письменниками, які самі надсилали йому власні тексти, щоправда, імен письменників редактор журналу майже не називає [158, с. 196]. Окрім У. Самчука, який прислав В. Мартинцеві свої статті, аби ті надрукували у «Розбудові Нації»: «Тому що «Р. Н.» як політичний орган не давала Самчукові великого поля для діяльності,

запропонував я йому пізніше також писати літературні фейлетони з революційного життя у «Сурмі»... хоч він ні тоді, ні потім не був зв'язаний з нами організаційно» [158, с. 285].

Особливістю журналу «Сурма» слід вважати цикл «Месники», який надрукували у «Сурмі» протягом березня 1931 р. – квітня 1932 р. Професор І. Руснак стверджує, що оповідання цього циклу належать У. Самчуку: «Усі вони вийшли без підпису, але в архіві У. Самчука, що зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України, є цілий комплект «Сурми» (1930-1933), де рукою письменника підписано всі анонімні публікації. Про своє авторство він писав і в автобіографії «Дещо про себе» (1963)» [237, с. 473].

Членом редакції журналу «Розбудова Нації» разом із В. Мартинцем був П. Кожевників [158, с. 215]. З Берліна, де знаходилася редакція журналу, матеріали пересилали поштою до Праги, а подальшою їхньою долею опікувався О. Бойків. «Національна Думка», як і «Державна Нація», мали перестати виходити з моменту появи «Розбудови Нації» [158, с. 281]. Отже, редакція була в Берліні, адміністрація – у Празі. У своїх спогадах В. Мартинець пише про те, як М. Сціборський став видавцем «Розбудови Нації»: «Але на підставі чеських законів видавцем місячника мусів бути хтось, що постійно мешкав у Празі, а відповідальним редактором – чеський громадянин. Вихід знайдено такий, що видавцем став інж. М. Сціборський, а відповідального редактора дала друкарня в особі складача-чеха, що мав складати «Р. Н.» на лінотипі» [158, с. 215].

Видавання «Розбудови Нації» створювало також фінансову проблему, як зауважує В. Мартинець, «ще й зі значенням скорше моральним, ніж матеріальним» [158, с. 216]. Якщо новостворений ПУН не потребував практично ніяких витрат, то для видавання «Розбудови Нації», та ще й у форматі журналу, потрібно було б мати якийсь початковий фонд, який би покрити видатки друку принаймні в перші кілька місяців. Прогнозувалося, що

невдовзі журнал покриватиме собівартість. В. Мартинець підкреслює, що початковий фонд для «Розбудови Нації» могла забезпечити УВО, тим більше, що УВО була спроможна це зробити, проте це «викликало б непотрібні балачки про фінансову залежність від УВО, супремацію останньої тощо» [158, с. 216].

Таким чином наголошується, що «Розбудова Нації» по своїй суті не мала протекторату УВО, на відміну від «Сурми». Вихід із такої ситуації полягав у тому, що редакція журналу спорядила між націоналістами збір добровільних внесків у пресовий фонд за умови, що прізвища людей, які сприяли виданню і суми внесків, будуть оголошені на сторінках часопису. Такий вихід слугував більше пропагандистським чинником, ніж фінансовим. Проте, як зауважує В. Мартинець, «але й фінансовий ефект не був малий: вже в перші дні зібрали ми значні суми, бо датки поодиноких людей доходили до 50 ам. дол.» [158, с. 217].

Якщо журнал «Сурма» безкоштовно розповсюджували в Галичині серед населення, хоч і просилось кожного читача переслати 30 сотиків (такою була собівартість номеру) на фонд «Політичних в'язнів», – «Розбудова Нації» як офіційний орган ПУНу на своїх сторінках закликав до передплати журналу, піврічна передплата коштувала 30 кч. в Чехословаччині, 9 зл. п. в Галичині, на Волині і в Польщі, 4 мар. в Німеччині, 6 шіл. в Австрії, 24 фр. ф. в країнах Латинської унії, 1,2 ам. дол. в Америці, Канаді та інших краях. Отже, можемо зробити висновок, що журнал розповсюджувався у багатьох країнах і був цікавий не тільки населенню в Галичині.

Постійні співробітники «Розбудови Нації» не були початківцями в журналістиці. Инж. Д. Андрієвський писав ідеологічні та політичні статті, проф. др. Кузеля – огляди з Радянської України й Румунії, С. Чучман – огляди з Польщі, полк. Є. Коновалець – статті на військові теми, Ю. Вассиян – ідеологічно-філософські статті, П. Кожевників відповідав за зовнішньополітичні огляди, а М. Сціборський – за внутрішньополітичні

справи [158, с. 282]. Відповідальним редактором «Розбудови Нації» був С. Нижанківський. Ми про це дізналися із журналу, де на передовиці був написаний некролог з приводу його смерті і поміщено фото (1931 р. С. 161).

Як зазначає О. Кучерук, «першим головним редактором став В. Мартинець. Він підготував перше число, але після цього потрапив до польської в'язниці, тож наступні два числа редагував П. Кожевників» [136, с. 81]. П. Кожевників у журналі «Розбудова Нації» під псевдонімом Покерт також писав щомісячні політичні огляди. Цікаво, що П. Кожевників та Л. Костарів, які були активними дописувачами ідеологічної частини часопису «Розбудова Нації» та членами проводу, виявилися агентами німецької та російської розвідок відповідно [51, с. 247]. Гадаємо, виявили агентів іноземних спецслужб протягом 1931 р., наприклад у грудні цього року П. Кожевників вже як кореспондент львівської газети «Час» брав імовірно замовне інтерв'ю у керівника Східного відділу НСДАП Карла Мотца [53, с. 226] про стратегічну роль України для Німеччини. Воно мало на меті викликати прихильне ставлення українців до німців.

У своїх спогадах В. Янів також згадує В. Забавського, якого називає адміністратором «Розбудови Нації» [295, с. 452-453].

На окрему увагу заслуговують співробітники «Розбудови Нації». У перші роки видавання журналу редакція присвячувала міжнародним питанням багато місця. Особливо це стосується іноземців. На сторінках «Розбудови Нації» виступали турецький публіцист др. Сабіт («Україна й Азія»), індієць Р. А. Пеер («Афганістан»), італійський публіцист Дж. Травізонно («Філософічно-політична оцінка фашизму»), азербайджанець Есад Бей («Азербайджанська Республіка»), латвієць К. Кальніш («Латвія»), німець В. Гагеман («Зміна обличчя Африки») та інші. З українців статті на зовнішні теми писали Д. Андрієвський, В. Галан з Філадельфії, Є. Онацький з Італії, а також З. Пеленський.

Хоч редакції «Сурми» та «Розбудови Нації» відрізняються одна від одної, проте, ми припускаємо, з огляду на друкування цих двох журналів під керівництвом одного редактора та подібну тематику в обох часописах цілком доцільно сприймати редакції обох журналів цілісно.

«Розбудова Нації» не повинна була бути дискусійним органом, – пише у своїх спогадах В. Мартинець, – і в ній можна було подавати тільки узгоднений вислід [158, с. 282]. Всі суперечки, дискусії чи запитання повинні були вирішити на КУН.

У своїх спогадах В. Мартинець розповідає про багатьох авторів, які в той час мали відношення до часописів «Сурма» та «Розбудова Нації». Переважно це культурні чи політичні діячі української держави (З. Кузелья, Б. Кравців, С. Ленкавський та ін.).

Особливе місце у журналі «Розбудова Нації» В. Мартинець відводить інж. Д. Андрієвському: «Побіч підготовки ідеологічної проблематики на Конгрес У. Н., він показався не тільки найпліднішим співробітником «Р. Н.», але з кожним далшим її числом його вага як ідеолога зростала, а такі його статті, як «Шляхи розбудови» чи «До ідеологічно-статутарної підготовки організації українських націоналістів», стали фундаментальними каменями ідеологічної системи українського націоналізму» [158, с. 284].

Помітним дописувачем був Є. Онацький, який жив у Римі. Він писав не лише про зовнішні справи. Мав виняткову ерудицію, був поборником української держави, а його статті не потребували виправки [158, с. 284]. Відомо також, що він автор словника української мови (Українська мова. Енциклопедія), якого видали в діаспорі в чотирьох томах. Статті словника різняться глибиною думки, чуттям мови, інформативністю і мають вагоме значення в історії української мови.

Повною несподіванкою для В. Мартинця за його словами став З. Пеленський, студент факультету державних наук, що кілька років перебував на студіях у Берліні: «вже з першого речення вдарив мене його

легкий стиль, цікавість розповіді, смілість думки та переконливість вислову» [158, с. 284].

Порівнявши журнали «Сурма» та «Розбудова Нації», можна говорити про те, що хоч часописи і видавалися в один період, формувалися одним революційним колом, вони були доволі різними як функціонально, так і форматно. Структура «Сурми» має і газетні, і журнальні риси, проте ми схильні вважати її журналом. Щодо «Розбудови Нації» цього питання не постає – це за всіма ознаками журнал, що має структурні підрозділи, які відображають тогочасне життя українців та українських організацій. Зрештою обидва часописи стали підпорядковані ОУН і взаємодоповнювали один одного тематично і структурно. Що стосується автури обох часописів, то їх друкувало одне ідеологічне коло, тому система подачі публікацій часто була схожою. Журнал «Сурма» був підпільним, на відміну від «Розбудови Нації». Це накладало певну кон'юнктуру на подачу публікацій у журналі. Також про авторів цього часопису доводилось дізнаватися зі спогадів і досліджень.

2. 2. Міжнародні проблемно-тематичні спектри журналів «Сурма» та «Розбудова Нації»

Тематика та проблематика «Сурми» та «Розбудови Нації» перебувала в певних координатах, обмежених ідеологічною і структурною основою боротьби. Система подачі пропагандистської інформації та різноплановість у її поданні була багатовекторною. Якщо редакційну політику «Сурми» зумовило насамперед підпільне ідеологічне позиціонування УВО, то «Розбудова Нації» була програмним офіційним органом ПУН. І хоч тематика обох часописів була схожою, в «Розбудові Нації», зважаючи на об'єм і особливості подачі публікацій, проблемно-тематичні спектри були ширшими.

Вже у першому номері «Сурми» простежуються інформаційна та хронікальна функції журналу. Стаття «Новий стріл» написана з приводу вбивства польського шкільного куратора Станіслава Собінського у Львові. Таку терористичну акцію журнал коментує: «як почується плач тих малих дітей, катованих польськими вчителями, то тоді не співчуття до вбитого але бажання нових подібних» [189, с. 6]. Це вбивство стане в наслідку передумовою страти Івана Вербицького та Василя Атаманчука і так званої «справи сімнадцятьох», крім цього – однією із передумов міжнародної співпраці УВО та ОУН із американськими та європейськими однодумцями.

Передовиця «Назріваючі конфлікти» показує нестабільність та передвійськовий стан у всій Європі: «На Заході неполаджений спір між Німеччиною і Францією, на Півдні розріст італійського фашизму, який шукає гарячково виладування своєї експансії...» [177, с. 4]. Тобто в журналі пишуть не тільки про ситуацію на західних землях України та підняття збройної боротьби проти польського окупанта, а й помітно, що автори сприймають себе, УВО та весь український народ як частину європейського суспільства, як модерну, хоч і підневільну націю.

Великим пресовим здобутком другого числа часопису ми вважаємо еволюцію теоретичного аспекту. На сторінках номеру присутній допис «Тримай язик за зубами!», де автор намагається показати теоретичне переосмислення провокації: «Стара як світ правда, що ліпше говорити мало, за багато». У статті «Боротьба без зброї» автор подає головні «заповіді», які повинні стати основними умовами в боротьбі: «1) не роби нічого такого, що ворогові могло б принести яку-небудь користь; 2) роби завсіди і на кожному кроці та місці це все, що наносить ворогові шкоду; 3) скріпляй свої духові й фізичні сили; 4) боротьбу без зброї повинні вести не тільки поодинокі гурти революціонерів-бойовиків, але також цілий нарід. Революціонери-боєвики є тільки пробоевою силою в цій зтяжній боротьбі» [23, с. 2].

Крім пропаганди, до елементів революційного руху можна додати ще два важливі положення – терор та провокація. Саме до них «Сурма» постійно апелює, намагається теоретично переосмислити та додати до загальної концепції часопису.

Осмилення важливості терору відбувається в четвертому номері «Сурми»: «У всіх визвольних змаганнях поневолених народів чи навіть кляс мав і має індивідуальний терор дуже важне примінення» [247, с. 3]. «Сурма» до питання провокації повертається не раз (Ч.5. – 1927, Ч. 1, 2, 3, 4. – 1928), вважаючи, що «найбільшим лихом, з яким приходиться боротися кожній організації взагалі, а підпільній зокрема, є провокація» [77, с. 6].

Показовими є заклики «Сурми» чинити індивідуальний терор, проте у статті про нього зустрічаємо і моральний підхід до розуміння цієї категорії: «чи не криє терор забагато в собі від'ємних сторінок, та чи він є допустимий з етичного боку» [247, с. 3].

У 1927-1928 рр., починаючи з третього числа «Сурми», стає гострим «Питання Юзефа Пілсудського». Саме для Юзефа Пілсудського, голови Польської соціалістичної партії (ППС), журнал відводить роль свого ідеологічного противника: «Якраз в Пілсудським і його оточенню маємо до

діла з тим рафінованим і підступним противником, який, аби нас ослабити та знищити, підходить до нас з облесними словами і всякого рода обіцянками. Він саме продумав диявольський плян нищення нас нашими власними руками» [297, с. 1]. Найбільше про Юзефа Пілсудського пишуть в номерах «Сурми» 1928 р., особливо це стосується «літературного підвалу»: «Як Пілсудський карав провокаторів» (лютець), «Як Пілсудський проводив експропріації?» (травень). Прискіпливіше на «питанні Юзефа Пілсудського» зупинимось у наступному розділі, коли говоритимемо про конфлікти.

Особливе місце у публіцистиці журналів займала героїка Листопадового чину: «У великі роковини кличемо до Вас – **геть із байдужістю!** Сталіть віру у майбутність Української Нації і будьте готові до посвяти за Україну!» [260, с. 1], «Кривава луна понеслась небом 1. листопаду і вдарив дзвін тривоги. На сторожі відродженої волі станув у той день меч і залунав широко клич: до зброї..» [303, с. 2] тощо.

Із четвертого номеру 1928 р. починають з'являтися пропагандистські заклики до населення. Вона застрегігають бути уважними, тому що навколо багато провокаторів, ховати нелегальну літературу, пам'ятати, що особиста кореспонденція проходить політичну цензуру, не говорити про діяльність УВО стороннім особам та в публічних місцях, не тримати вдома жодних речей чи документів, які могли б довести приналежність до УВО тощо.

На другому році свого функціонування редакція журналу активно звертається до однодумців за матеріальною допомогою. І хоч часопису жертвують доволі великі гроші (фонд «Сурми» та власне на фонд революційної справи (на фонд УВО) (майже 400 карбованців – березень), вже з квітня на першій сторінці журналу редакція постановляє, що вартість одного примірника «Сурми» складає 30 сот. (сотиків) – такою була собівартість часопису [54, с. 118]. Ці гроші редакція зобов'язувалась передати у «Фонд політичних в'язнів».

Показним є те, що редакція доволі демонстративно використовує ілюстрації на сторінках журналу (світлина вбитих, ілюстрації великої панахиди у Львові, присвяченої листопадовому чину).

Отже, на початковому етапі свого існування журнал «Сурма» функціонував як пропагандистський та програмний орган. Пізніше до них додалися ще кілька важливих завдань, що формували періодичне підпільне видання.

У січні 1929 року у Відні відбувся установчий конгрес ОУН. Найактивніші кадри УВО перейшли до ОУН, переважно до її бойової референтури (відділу). Проте назва УВО зберігалася ще протягом кількох років в пропагандистських цілях.

Поділ «Сурми» на два категорично різні періоди, в яких точкою відліку стало утворення ОУН, є умовним, адже журнал функціонував та розвивався постійно (що природно), та не відходив від своєї ідеологічної настанови. У першому номері «Сурми» 1927 р. та останньому – 1934 р. побачимо чимало суттєвих змін.

Така груба періодизація, відміткою якої стало утворення ОУН, зумовлена більше своєрідною переорієнтацією, яка стала можливою з кількох причин: 1) іншого підходу до ідеологічного насичення журналу потребували глобальні зміни в політичному житті країн, де гостро стояло так зване «українське питання» (найбільше це стосується Росії та Польщі); 2) ОУН уже більш організовано підійшла до боротьби (в тому числі збройної) з окупантами, а це зумовило підготовку військово освічених членів організації, що невдовзі вийшло на передове завдання журналу; 3) ОУН стала більш серйозною, раціональною та авторитетною організацією, яка довкола себе зібрала більше симпатиків, зокрема, української інтелігенції, яка служіння рідній державі вважала своїм моральним обов'язком, за що врешті поплатилася «розстріляним відродженням» та Голодомором.

До утворення ОУН журнал подавав матеріали, які стосувалися підпільної боротьби у Ірландії, це можна називати «серією дописів». У 1929-1930 рр. увага зосередилась на підпільній боротьбі у Фінляндії.

Окрім великих циклів про визвольні рухи Ірландії та Фінляндії у журналі є статті, присвячені окремим країнам та їхній боротьбі із окупантами: «Чехословаччина» [286, с. 7], «Німеччина» [187, с. 8], «Франція і Бельгія» [278, с. 8].

Одним із найбільш яскравих років функціонування журналу був 1930 р. Крім «Додатку «Сурми» для заокеанських українців», у цей період журнал почав виходити обсягом 12 сторінок, активно послуговуючись розміщенням фото та ілюстрацій, особливо це стосується перших сторінок номерів журналів, закликів «до всього культурного світу» [289, с. 8] та постійного використання націоналістичної поезії.

Окремо слід зупинитися на справі Юліана Головінського (сотника УГА, Команданта VI бригади, Краєвого Команданта Української військової організації, вбитого поляками в час його ув'язнення 30 вересня 1930 р.), про смерть якого написано у жовтневому номері 1930 р. [18, с. 1]. Майже весь номер присвячений саме цій справі. В цьому ж числі вміщена стаття «Перманентна революція».

Після заснування Організації Українських Націоналістів в 1929 р. та поступового злиття УВО з ОУН змінився і проблемно-тематичний спектр на сторінках «Сурми». Значно менше уваги редакція стала приділяти ідеологічно-програмовим статтям (це навантаження відійшло офіційному органу ПУН «Розбудова нації» (1928-1934), натомість збільшилась кількість дописів на військову тематику (цикли «Вуличні бої» ([43, с. 2-5; 44, с. 5-7; 45, с. 3-5; 46, с. 7-8; 47, с. 5-6]), «Партизанка» ([200, с. 2-4; 201, с. 3-7; 202, с. 4-7; 203, с. 4-7]), «Картознавство» ([108, с. 7-10; 109, с. 3-5; 110, с. 9-11])). Крім статей військової тематики присутні схематичні плани дій, що можна віднести до практичної площини журналу «Сурма», раніше ж ми визначали

цей орган здебільшого як теоретичний. У підперіоді вже менш помітний взаємозв'язок із еміграцією, проте ставка на літературу як засіб пропаганди залишається одним із визначальних акцентів. Незважаючи на це, підпільний орган «Сурма» перетворюється на військовий.

Враховуючи відчутні редакційні зміни у журналі, визначаємо підперіодом у функціонуванні «Сурми» трирічний період із середини 1931 до 1934 рр. У цей час колектив підпільного органу повільно реформує журнал з огляду на військову ситуацію в країні. «Сурма» стає більше схожа на військовий листок із важливими військово-дидактичними та військово-просвітницькими статтями, не припиняючи при цьому друкувати властиві журнальному формату рубрики: «Хроніка», «Ріжне». Тобто підпільний орган УВО зменшує свою тематичну базу та особливо орієнтується на військове виховання молодого, дієвого та національно свідомого війська.

Як бачимо, функціонування журналу після утворення ОУН відчутно змінилося, попри те, що продовжував очолювати організацію Є. Коновалець. Це частково пояснюється тим, що редакторство перейшло до Р. Сушка. Редакційна політика часопису «Сурма» переходить від програмних, ідеологічних цілей до більш вузького дискурсу, що стосується здебільшого військової проблематики. За редагуванням «Сурми» залишилася УВО, що сприймалась як постачальник військових кадрів до лав ОУН. Проте, незважаючи на це, пропагандистська функція «Сурми» не лише залишилась представлена на її сторінках, а й була однією з найважливіших у редакційній політиці органу УВО та ОУН. Програмні ж елементи цих організацій перейшли ще до одного підпільного органу, який також редагував Володимир Мартинець, а саме «Розбудова Нації», що досяг відчутного авторитету не лише в Україні, Празі чи Литві, а й в українській діаспорі США та Канади.

Офіційну частину підготовки до Конгресу українських націоналістів виконувала «Розбудова Нації».

Проблемно-тематичний спектр цього часопису не обмежували лише офіційні повідомлення з життя ПУН, його співпраця з іншими організаціями, зокрема і за кордоном. ПУН був створений як організаційний відділ підготовки до КУН, тому у цьому журналі постійно друкувалися статті, які стосувалися з'їздів націоналістичних організацій, обох Конференцій українських націоналістів, включно із учасниками та постановами, винесеними для голосування: «По конференції» (1928), «По другій конференції» (1928), «По році діяльності» (1928), «По конгресі» (1929) та ін. Цим займався В. Мартинець, який був секретарем конференцій українських націоналістів.

Як позиціонував журнал редакційний колектив на внутрішній сторінці обкладинки кожного номеру, він містить «ідеологічні, філософічні, політичні, історичні, господарські, військові, літературні та ін. статті, спомини учасників української визвольної боротьби, огляди міжнародньої політики, світового господарства, життя на всіх українських землях і життя українців на чужині та звітлення в діяльності Організації Українських Націоналістів». Це підкреслює багатовекторність «Розбудови Нації».

Що стосується першого року видання часопису, то помітною стала міжнародна тематика, про яку предметніше йшлося в попередніх розділах. Крім цього, у шістьох (від 1 до 6) номерах Є. Коновалець надрукував свою книгу «Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції». Передовиці ідеологічного характеру, які писав інж. Д. Андрієвський, мали програмний пропагандистський характер і були глибоко публіцистичні та позиціонували ставлення ПУН до ситуації щодо України на світовій арені: «Наша позиція», «Шляхи розбудови», «Україна в світовій політиці» та ін. Крім цього, публіцисти виконували пропагандистську функцію, запевняючи, що незалежність держави потрібно здобувати революційними методами: М. Загривний «Революційна теорія та закон життя», Ол. Бабій «Революція чи контрреволюція?», П. Липовець «Десятиліття української революції». Тема

націоналізму та його структури і особливостей також була однією із основних у журналі: Ю. Вассиян неодноразово звертався «До головних засад націоналізму», С. Ленкавський написав своєрідну рецензію-переосмислення «Філософічні підстави «Націоналізму» Донцова», відомий ідеолог націоналізму М. Сціборський запропонував цілий спектр розуміння і національної розбудови незалежної держави: «Соборність психології та політики – основа націоналізму», «До аграрної політики націоналізму» та ін.

Ген. М. Омелянович-Павленко-старший друкує в «Розбудові Нації» від 1928 р. серію дописів із назвою «Останні місяці 1918 року» (Р. Н. від 1928 р., С. 392 і 438), а в 1929 р. – «Початок 1919 р.».

Щодо міжнародної тематики, то окрім коротких постійних дописів, листів та оглядів, які друкували наприкінці кожного номеру, левову частку займали інформативні публікації, що стосувалися українців та націоналістичних організацій за кордоном. Великі статті на головних шпальтах переважно стосувалися Америки та СРСР (В. Галан «Як розуміти американізацію?», В. Богущ «Загальне економічне положення С. С. С. Р.», З. Пеленський «Рах Americana», В. Бобрів «Американські українці» (1929), З. Кузеля «Українці в Румунії»). Складається враження, що конфлікту із Польщею «Розбудова Нації» не торкається навмисно, уникаючи статей про цю державу (окрім оглядів), на відміну від «Сурми».

У номерах від 1929 р. змінюється редакційна політика журналу, оскільки Конгрес, до якого готувався ПУН опосередництвом «Розбудови Нації», уже відбувся. Таким чином свою основну функцію часопис виконав, ставши тепер програмним ідеологічним органом ОУН. Інж. Д. Андрієвський відходить від ідеологічної лінії журналу. Можливо, через те, що після утворення ОУН, де він зайняв адміністративну посаду, постало багато організаційних завдань.

ОУН не тільки прагнула здобути власну незалежну державу, вона активно готувалася до її творення. На перший план вийшла соціально-

економічна програма націоналізму в кінці 20-х рр. Це яскраво відбилося на сторінках насамперед програмного органу ПУН – «Розбудові Нації». Публіцисти і науковці, відчуваючи потребу в розбудові держави з самого початку, почали розробляти соціальні програми, які висвітлено у цьому часописі (М. Сціборський, В. Мартинець, Л. Костарів та ін.). На цих роботах зупинялося багато дослідників, розуміючи вагомість соціально-економічних розробок доби: В. Панченко [198], М. Мандрик [150] та ін.

Основне призначення політичної організації, як стверджує історик С. Конюхов, полягає в тому, щоб цілеспрямовано організовувати маси для захисту їхніх інтересів. Соціально-економічні цілі ОУН були сформовані в поєднанні з ідейно-політичною, організаційною, пропагандистською діяльністю, з виробленням стратегії поведінки на різних етапах розвитку й за різних політичних умов [128, с. 142].

Питання фінансів та економіки постійно непокоїли провідників ОУН та її провідника Є. Коновальця особисто. Це стосується і фінансування пресових органів. Про це, зокрема, свідчать листи секретареві ПУН та редакторів «Сурми» та «Розбудови Нації» В. Мартинцю з приводу витрат на журнали: «В справах фінансових дозволяйте прийняти наступне до відома. Я беру відповідальність тільки за ті витрати, які вміщені в бюджеті. Поскільки повстали які-небудь перевитрати, тоді Ви мусите самі на місці вишукувати собі джерела доходів, з яких такі витрати могли б бути покриті. Коли ці гроші, які Вам пересилається щомісячно на Р. Н. («Розбудову Нації» - авт.), не вистачають, в такому разі старайтеся або ще рідше видавати «Розбудову Нації», або видавати її двомісячно, але в зменшеному об'ємі. Коли всі панове не усвідомлять собі цього, що муситься брати увагу на ті фонди, які в нас маються, то я пророкую, що ми в дуже скорому часі матимемо оголосити своє банкруцтво» [127, с. 272].

Економічна програма ОУН була сформована в ході дискусій під час підготовки до Першого Конгресу українських націоналістів у 1929 р.,

великою мірою майданчиком для цих висловлювань слугувала саме «Розбудова Нації», яка стала основою для програмної підготовки до КУНу. Дискусія мала стратегічний план економічних дій в умовах здобуття Україною самостійності. Основні ідеї соціально-економічного розвитку української держави були втілені в тезах і рефератах М. Сціборського, Л. Костаріва, Д. Андрієвського та В. Мартинця.

Готуючись до Конгресу, Є. Коновалець в одному з листів до Д. Андрієвського вказав на необхідність виголошення тематичних рефератів, які б закладали фундамент політичної програми організації: «На мою думку, треба раніше всього тим всім, які стоять до проводу близько, дати завдання опрацювати певні найважливіші конкретні питання, які відтак мали би увійти до програми Укр. Нац., і то ще до скликання конгресу, з тим, що їх праці мусли би поступово бути поміщувані в Р. Н. Це не мали би бути готові реферати на конгрес, а тільки заподали в скондензованій формі відношення поодиноких людей до конкретних питань» [146, с. 70-71]. Соціальну тематику було доручено розробляти редактору досліджуваних часописів В. Мартинцю. Дослідник Д. Ткач виділяє йому особливе місце в цьому контексті, вказуючи, що «з його ім'ям найбільше пов'язане подальше формування соціальної програми ОУН» [254, с. 155].

Отже, одні з перших згадок про соціальну програму українського націоналізму датуються 1927 р., коли В. Мартинець у власній статті журналу «Національна думка», яка пізніше переросла в «Розбудову Нації», відзначив доцільність використання синдикалізму у державному плануванні. Основними рисами синдикалізму були принципи приватної власності, ініціативи, а також солідарність усіх соціальних верств [155, с. 19].

Інший творець ідеологічної платформи ОУН Д. Андрієвський зазначав важливість теми організації суспільного життя. Він виділив важливість створення нової системи суспільних взаємин, яка враховувала б досвід та традиції українців. Натомість запозичення будь-яких форм та методів із

досвіду інших країн, на думку автора, могло би тільки принести шкоду національним інтересам [2, с. 220].

Досліджуючи проблемно-тематичний спектр «Розбудови Нації», можна помітити, що українські ідеологи постійно наголошували на необхідності творити власні суспільно-політичні форми організації державного життя. Так, один із провідних українських філософів Ю. Вассиян наголошував: «Націоналізм розбудовує свою програму методично, т. з. не за абстрактними засадами філософії, моралі, соціології, зложеними в схеми, але відчитанням потреб нації з безпосереднього наглядання її життя та визволенням засобів енергії, необхідних для її здійснення» [28, с. 37].

Теоретик націоналізму М. Сціборський, який був ідеологом ОУН та членом редакції «Розбудови Нації», докладно проаналізував суть світових історичних соціальних процесів, визначив їхню специфіку, аспекти їхнього розвитку і дійшов висновку, що в основі історичних соціальних процесів була боротьба за землю. Питання землі, на думку публіциста, актуальне і для України, адже значна частка економічних ресурсів базується на сільському господарстві. М. Сціборський наголошує на тому, що основним чинником реалізації соціально-економічної програми ОУН мають стати середні селянські господарства [245, с. 333-334]. Тобто селянство як основна група мала принести українській державі в майбутньому багатство, міцність і стабільний розвиток, використовуючи насамперед аграрний сектор.

Л. Костарів, який також був ідеологом ОУН, доки його не звинуватили в шпигунстві і виключили з організації, дотримувався іншої думки. У своїй праці «Проблеми української промислової політики» він наголошував на гармонійному розвитку усіх галузей господарства, а не лише аграрного комплексу. На його думку, для того, аби стати економічно незалежними, потрібно розвивати національну промисловість. Це забезпечить робочі місця та сприятиме обороноздатності країни [131, с. 138].

Таким чином ідеологи соціально-економічної програми ОУН критикували комуністичну націоналізацію та вважали неприйнятними персоналістські капіталістичні відносини, за яких економіка спирається лише на окремих підприємців. У цих програмах основним і спільним була орієнтація на те, що Українська держава повинна бути самодостатньою в економічному плані.

Підсумком дискусій про соціально-економічну сферу став КУН, на якому і було проголошено основні спільні вектори у цій сфері розвитку держави. Результатом проведення Конгресу стало звернення «Від Конгресу Українських Націоналістів», яке було надруковане в журналі «Розбудова Нації» і належало, імовірно, В. Мартинцю як секретарю. Цей документ декларував такі тези для соціальної сфери: «створення законодавчих органів на засаді представництва всіх організованих суспільних верств, з узглядненням відмінностей окремих земель, що вйдуть до складу Української Держави» [34, с. 2]. Розбудова всіх галузей народного господарства мала спиратись на співпрацю між «виробничими верствами», яку забезпечувала державна влада на засадах «волі праці, права коаліцій і вільних умов працівників і працедавців». Для цього був затверджений 8-годинний робочий день із можливістю його подальшого скорочення, запроваджене загальне соціальне забезпечення. Окремим пунктом виділено обов'язкову безплатну державну школу [34, с. 3].

Програму планувалось втілювати в два етапи: 1) зміною державно-політичного стану шляхом революції та 2) зміною господарсько-суспільних умов шляхом послідовних реформ [153, с. 6].

Після КУН ідеологічну програмну роль у журналі, яку ніс Д. Андрієвський, взяли на себе В. Мартинець та, особливо, Я. Дуб, які активно дописували концептуальні матеріали [86] («Еміграція російська та українська і боротьба за будучину Східної Європи» [87] та ін.).

Що стосується міжнародного контексту, то активним дописувачем стає В. Богуш із статтями, які стосуються СРСР («Економічні взаємовідносини поміж Україною та Росією в ССРСР», «Російсько-жидівське панування та роля російської культури на Радянській Україні» та ін.). Таким чином проблема взаємовідносин із Росією стає помітною темою на сторінках «Розбудови Нації».

Ю. Милянч також є одним із дописувачів на міжнародні теми: життєві нариси «Раймонд Пуанкаре», «Герберт Гувер», стаття «Жиди, сїонїзм і Україна», історичний опус «На блудних дорогах» (про Німеччину, яка зазнала краху, проте, впевнений автор, «нова Німеччина прийде», взявши культурні та суспільні цінності в інших держав). Ю. Милянч продовжував оперувати міжнародною тематикою. Цікавою для нас є стаття «Японія – сила будучности?» [162, с. 174], де автор, вказуючи на економічні зрушення у цій країні, намагався передбачити, до чого це призведе у наслідку. Зрештою, він був правий, адже Японія завдяки своєму консолідованому економічному рухові стала однією із найсильніших держав на світовій арені, в результаті чого кожна країна хоче бачити союзника в цій державі.

Проблема сїонїзму також була досить помітною, особливо цю тему розвивав проф. О. Мицюка великими дописами «Перші спроби аграрїзації жидівства» [167; 168], «Жидівська економіка за доби лібералїзму» [164], «Жидівська економіка на Україні за доби реакції» [166], «Жидівство за роки історичного перелому» [165], «Самостійність України та жидівство» [169] та ін.

Незалежна держава є центральним архетипним образом щодо переважної більшості статей, надрукованих у журналі. Редакційний колектив охоче друкує матеріали щодо церковних питань в Україні [38]. Показовою є стаття Г. Калицького «Українська література в світлі націоналізму», а проф. О. Мицюк написав гостру і, як він сам зазначає, «дискусійну статтю» «Фашизм».

Не дивно, що саме КУН став однією із найпомітніших тем в «Розбудові Нації» («Від Конгресу Українських Націоналістів», В. Мартинець «По конгресі» та ін.): «Конгрес покликав до життя і чину єдину Організацію Українських Націоналістів, що має охопити всі існуючі націоналістичні групи, та ухвалив основні засади українського націоналізму. Маючи за свою мету відновлення, впорядкування, оборону та поширення Незалежної Соборної Української Національної Держави» [153, с. 7].

Як і в «Сурмі», автори публікацій звертаються до героїки Листопадового чину 1918 р. із подібним трактуванням подій, у «Розбудові Нації» друкують частину промови О. Бабія «Чого нас вчить 1 листопада 1918 р.?»: «в день Листопадового чину зложім низький поклін тіням Тих, що впали на полі слави з вірою в силу національного генія України» [10, с. 7]. У кожному листопадовому номері журналу «Розбудова Нації» друкувалася передова стаття із темою листопадового подвигу.

У журналах від 1930 до 1934 рр. продовжує поглиблюватися проблемно-тематична структура «Розбудови Нації». В. Мартинець у статті «Українська справа та її зовнішнє ставлення» безапеляційно заявляє: «Прокляття нашої історії це політичні вязання з нашими національними ворогами» [157, с. 107]. В цій статті присутнє непоступливо негативнє ставлення до Ю. Пілсудського. Головні вороги української нації – Москва і Польща.

У цей час надрукована велика стаття німця Г. Кірхнер фон Лілієнкірха «Україна і Німеччина», написана для «Розбудови Нації». Автор глибоко розробляє цю тему і вказує на «причини недооцінення в Німеччині української справи. Стаття ця рівнозначно вказує на те, якими тенденційними є закиди наших ворогів – москалів та поляків, – що на український визвольний рух намагаються накинути тавро німецької інтриги» [116, с. 117].

О. Грицай друкє життєві описи «Гарібальді» [66, с. 228] та «Жорж Клемансо» [67, с. 123], де зупиняється на їхніх політичних та громадських діяннях. Причому ці опуси мають відчутний художній характер.

Надалі О. Грицай торкається й інших тем, користуючись художніми тропами, а його матеріали поміщають на передовицю журналу. Так, зокрема, передовиця, написана з нагоди 120 річниці з дня народження Т. Шевченка «Золоті стовпи» [68, с. 57] є літературною. Або ж передовиця «Про три світла», жанрову специфіку якої сам автор представив як «зеленосвятна молитва» [70, с. 107], присвячена «Божим Героям України з поклоном». У ній ідеться про те, що боротьба за незалежність України необхідна, і хоч це ще не всі зрозуміли, настане час, коли повстане весь народ. Як зразок боротьби публіцист наводить героїв України Д. Данилишина та В. Біласа у своїй статті «Палає пожаром серце моє» [69, с. 1], яка відкриває журнал у 1934 р.

Дописувачі та редакція журналів захоплюються цими двома борцями за незалежність, їхні фотографії друкуються у часописах, їм присвячують дописи, вірші і поеми. Вони – це зразок українського борця, якого закатували окупанти.

Інж. Д. Андрієвський починає активно дописувати до часопису в другій половині 1930 р. Зокрема він зосередив увагу на взаємостосунках із Польщею, яких раніше у статтях «Розбудови Нації» торкалися не так часто [4, с. 162], наприклад «Українська справа на міжнародній шахівниці» [6, с. 213]. Також на польську тему писали Р. Зубик – «Польська кольонізація і парцеляція на українських землях» [99, с. 265], М. С. – «Польська пропаганда у Франції» [174, с. 86]. Польща у цих дописах постає як ворог української державності, її намагаються дискредитувати, вказати на прорахунки і фарисейство цієї держави по відношенню до інших, зокрема до України.

Д-р Володимирів та Г. П. написали серію дописів теоретично-аналітичного характеру «Промисловість України» [39, с. 25], «Економічне становище селян України» [39, с. 62]. Під авторством Булавенка була вміщена стаття «До східних проблем України» [26, с. 165], він також подав серію дописів у журналах 1933 та 1934 р. про Кубань від 1917 до 1919 рр. Ця

тема також актуальна, адже, коли йдеться про українську соборність, то згадують, що Кубань – це етнічно українська земля.

На окрему увагу заслуговують так звані «Єретичні думки», які редакція «Розбудови Нації» почала друкувати в 1930 р. Це своєрідне розчарування в ідеях, конкретне бачення тих проблем, які присутні серед населення та несуть пропагандистську роль. Вони діляться на невеликі дописи: «Про земляків і соборність», «Про примітивізм», «Аристократизм» та ін. У «Сурми» такої практики не було. Наприклад, «Що більше придивляюся до земляків моїх, то все ясніше бачу, що вони цілком не прагнуть кимось бути, а що всі їхні думки і бажання спрямовані на те, щоб «кимось» не бути».

Від травня 1934 р. структура і тематика журналу змінилась. Це можна пояснити гоніннями польської поліції українських націоналістів. Проте Є. Онацький, Булавенко, М. Сціборський та Д. Андрієвський продовжували подекуди дописувати до часопису. Польський уряд розпочав переслідування учасника обох редколегій В. Мартинця. Восени 1934 р. він був змушений втікати з родиною до Австрії. В останньому номері «Розбудови Нації» від липня-серпня 1934 р. надрукована стаття «За будучність нації» під псевдонімом В. М., яким підписувався В. Мартинець. Імовірно, ця стаття була написана після гонінь, адже йдеться у ній про незламність «характеру» українського повстанця, який не повинен ні перед чим зупинятися. У зв'язку з усіма перипетіями, фактично суперечачи цій статті, видання часописів «Сурма» та «Розбудова Нації» було припинено.

Діяльність журналу «Сурма» варто ділити на два різні періоди: до та після утворення ОУН. Це ділення доволі умовне і пов'язане воно із журналом «Розбудова Нації», який перебрав на себе певну функціональну, а саме програмну, організаційну частину журналу «Сурма» як офіційний орган ПУН. Хоча наразі не можна говорити про конкретні номери журналів, які б ілюстрували цей поділ, та спрямування журналу стало інакшим. Це пояснюється зокрема тим, що УВО почала підпорядковуватись ОУН, і

невдовзі стала відповідати за виховання військових кадрів. Це не могло не відобразитись на органі УВО «Сурма», і тому він став виконувати функцію військового друкованого органу.

Журнал «Розбудова Нації» був програмним офіційним органом ПУН та ОУН, тому мав великий формат і тематичний об'єм. Офіційні звідомлення, міжнародні та внутрішні огляди, аналітичні та інформаційні статті стали постійною складовою часопису. Після створення ОУН журнал також змінився, проте не так помітно, як «Сурма».

Часопис «Сурма» був підпільним органом УВО, що пропагандистськими методами сів ідеологічне зерно серед населення і мав величезну популярність. «Розбудова Нації» – це офіційний орган ПУНу, який покликаний для документальної, програмної та ідеологічної підготовки до КУН. Складно визначити, який часопис мав більший вплив на свідому українську громадськість, проте важко переоцінити ту роль, яку виконали обидва журнали для українського політичного і культурного поступу.

2. 3. *Жанрова та стилістична специфіка часописів*

Зупинимося на особливостях правописних норм, які характерні для журналів і які не завжди збігаються із чинним українським правописом. У дослідника історії української мови А. Бурячка читаємо, що «Правопис» 1928 р., котрий ще називають «скрипниківським» – за прізвищем тогочасного народного комісара освіти М. Скрипника, був затверджений у Харкові, і в його основу лягли «Найголовніші правила українського правопису», прийняті Всеукраїнською академією наук 1919 р. [258]. Розглянувши особливості матеріалів, які друкувалися у журналах, та правила тодішнього правопису, можна стверджувати, що саме ним послуговувались автори часописів. Зупинимося на деяких пунктах правопису 1928 р. в зіставленні із сучасним, аби це продемонструвати.

Розглянувши лише одну статтю [255] з точки зору особливостей правопису, виокремлюємо цілу систему правописних норм, які суперечать сучасним правилам. Зокрема це стосується уживання в родовому відмінку традиційного закінчення *-и*, а не *-і*: любови, ціли та ін. Автори вживають літеру *г*, яку пізніше (вже в 30-х рр.), борячись із самобутністю української мови, було прибрано з алфавіту: багнет. Характерною є заміна голосних *е*, *о* на *і* в новозакритому складі: нарід, робітень, але підполля. Іменники, або ж «речівники» (як називав їх правопис 1928 р.), у третій відміні орудного відмінку не мають подовження: величю. Цікава форма прикметників найвищого ступеня порівняння: шляхотнійша (зараз – найшляхетніша). Слово «богатство» пишеться через *о*, але це, вочевидь, завдяки кореню «бог», а не «багато».

Як бачимо, правопис 1928 р. був у основі тодішніх граматичних тенденцій на території сучасної України. Характеристика лише однієї статті з погляду особливостей правопису свідчить про увагу авторів до української самобутності та їхню мовну освіченість. Особливої уваги заслуговує лексика,

якою послуговувалися автори журналів, враховуючи тодішній правопис, ідіолекти та стилістично марковані слова. Предметніше ми на ній зупинимося під час експрес-характеристики стилів, які представлені в часописах.

Жанрова та стилістична складова журналів є різноплановою. Відштовхуючись від основних ідеологічних аспектів організацій, які займалися виданням журналів, а також аналізуючи функціональні особливості часописів, можна говорити про своєрідність жанрової та стилістичної структур, що доповнюють одна одну. Тобто сукупність цих систем відтворювала функціональні особливості організацій через посередництво часописів.

Тому вважаємо логічним охарактеризувати журнали за допомогою функціональної теоретичної стилістичної системи, оскільки усі повноцінні стилі тією чи іншою мірою представлені на сторінках часописів.

Як відомо, до функціональних стилів належать: науковий, офіційно-діловий, розмовний, художній, публіцистичний та конфесійний. У філологічних колах досі триває дискусія щодо епістолярного стилю: одні дослідники виділяють його як окреме явище, інші ж схильні вважати його синтезом офіційно-ділового, публіцистичного і розмовного стилів, використовуваного у листуванні. Хай там як, а епістолярні матеріали редакція часто розміщувала у часописах. Вважаємо доцільним зробити своєрідний стилістичний аналіз контенту «Сурми» та «Розбудови Нації».

Домінантним на сторінках обох аналізованих засобів масової інформації є публіцистичний стиль. Саме він є найкращим інструментом для досягнення цілей друкованого органу: інформаційно-пропагандистськими методами вирішувати важливі актуальні, злободенні суспільно-політичні проблеми; мати активний вплив на читача, спонукати його до діяльності, до необхідності зайняти певну громадську позицію, змінити погляди чи

сформувати нові; пропагувати певні думки, переконання, ідеї, теорії та активно агітувати за втілення їх у повсякдення [88].

Тексти в ідеологічних журналах «Сурма» і «Розбудова Нації» мають яскраво виражені елементи публіцистичного стилю, що характеризується синтезом наукового, офіційно-ділового, художнього й розмовного стилів. Лексика такого контенту насичена суспільно-політичними та соціально-економічними термінами, закликами, гаслами (приватизація, соціально-економічна, синдикати, опортунізм). Ключові значення мають влучні, афористичні, інтригуючі заголовки («Український боеків іде!», «Тримай язик за зубами!», «Війна будучности» та ін.).

Говорячи про функціональність художнього стилю на сторінках журналів, передовсім варто згадати так званий літературний підвал у журналі «Сурма» або ж дописи насамперед О. Гриця та О. Бабія в «Розбудові Нації». У цих матеріалах чітко проглядається використання усього багатства найрізноманітнішої лексики, переважно конкретно-чуттєвої (назви осіб, речей, дій, явищ, ознак), використання емоційно-експресивної лексики (синоніми, антоніми, фразеологізми), запровадження авторських новотворів (слів, значень, формування індивідуального стилю митця), уведення до творів зі стилістичною метою історизмів і архаїзмів (отрую в значенні отруту), діалектизмів, просторічних елементів, широке використання різноманітних типів речень, синтаксичних зв'язків та ін.

Особливо відзначаємо літературний підвал, адже з пропагандистською метою там друкувалися новели, оповідання та листи з яскравою художньою стилістикою. Наприклад, цикл «Месники» У. Самчука.

Характеристики розмовного стилю у контенті журналів представлені безпосередністю участі у спілкуванні, адже на своїх сторінках часописи закликали розповсюджувати журнали, писати у них, надсилати кошти для політичних в'язнів та ін. Також можна говорити про невимушеність спілкування, адже журнали були розраховані на щонайбільшу кількість

читачів, які мали б зрозуміти, сприйняти та відредагувати на матеріали часописів (особливо це стосується «Сурми»). До того ж характерними є емоційні реакції на суспільно-політичні події, які відображені у журналах («Допит», «Хвиля рішення», «Зпоза тюремної решітки» та ін.). Спостерігаємо емоційно-експресивну лексику (наприклад, «де м'язи українського робітника лопають від натуги», «український боєвик іде», «держава шибениць» та ін.), суфікси суб'єктивної оцінки (наприклад, «твій довгий язичок»), фразеологізми, фольклоризми, діалектизми (закутин, споїть в значенні об'єднає, борня), просторічна лексика (куда, умом, діл), скорочені слова, вигуки (ха!) і т. ін. На нашу думку, до розмовного стилю також належать заклики на сторінках журналів: «Передавайте з рук до рук, із хати до хати», «Вистерігайтесь провокаторів», «Не говоріть про справи У.В.О. на публічних місцях» та ін.

У «Сурмі» також простежується друк матеріалів офіційно-ділового стилю. У часописі був окремий розділ «Офіціальна часть», в якому друкували різноманітні «звідомлення», які стосувалися програмних і офіційних заходів та звітів із них. Відповідав за ці записи секретаріат та відділ преси і пропаганди. Враховуючи те, що «Розбудова Нації» готувала українських революціонерів до КУНу впродовж двох конференцій, офіційна складова часопису мала неабияку вагу для редакційної колегії (наприклад, «По конференції», «Від Конгресу Українських Націоналістів», «Витяг з устрою Організації Українських Націоналістів», «Постанови Конгресу Українських Націоналістів» та ін.).

У матеріалах можна простежити точність, яка не допускає різного тлумачення, логічність, безособовість, іменний характер висловлювання, виклад у формі констатації, ствердження. Наприклад, у «Звідомленні Конгресу Українських Націоналістів», яке має структуру і риси протоколу наголошено: «3 лютого на пленарному засіданні покликано Провід

Українських Націоналістів, Головного Суддю й Головного Контрольного Організації Українських Націоналістів.

Головою Проводу одноголосно іменовано полк. Є. Коновальця, який після цього перебрав керму Конгресу. Головним Суддею Одноголосно іменовано Я. Дуба. Головним Контрольним одноголосно іменовано доц. Моралевича» [95, с. 64].

Окремим блоком варто виділити друк на сторінках часопису документів: «Звідомлення», «Комунікат», «Відозва» та ін. Ці документи мають відповідну структуру та лексику.

Оскільки «Розбудова Нації» – це офіційний орган ПУН, то в ній періодично друкувалися матеріали, які представляють дипломатичний та юридичний підстилі. Для нашого дослідження найбільш цікавий дипломатичний, оскільки його використовують у сфері міждержавних офіційно-ділових стосунків у галузі політики, економіки, культури. Він регламентує офіційно-ділові стосунки міжнародних організацій та структур.

Науковий стиль також функціонально представлений у часописах, насамперед це стосується «Розбудови Нації». Зокрема, ідеться про соціально-економічну платформу, яку активно розробляли ідеологи ОУН: М. Сціборський, Д. Андрієвський, Ю. Вассиян, В. Мартинець та ін. Також вагоме значення мають історичні екскурси, до яких можна зарахувати досвід визвольних рухів іноземних держав, статті, які науково характеризують важливі історичні події (Р. Винницький «Берестейський договір», А. Фовицький «Олімпійські ігри в світлі історії» та ін.).

Науковий стиль у контенті «Сурми» також можна відзначати як один із основних після 1929 р., коли часопис набирає військової кон'юнктури («Партизанка», «Картознавство», «Про основи організації збройних сил» та ін.).

Мовні засоби, які властиві цьому стилю, у журналах спрямовані на інформування, пізнання, вплив. На сторінках журналу наявні характерні для

наукового стилю особливості: велика кількість наукової термінології (саботаж, барикади, штаб); наявність схем, таблиць, графіків, діаграм, карт, систем знаків і значків («Вуличні бої» (1932), «Партизанка» (1933)); використання суто наукової фразеології, стійких термінологічних словосполучень; залучення цитат і посилань; здебільшого відсутність авторської індивідуальної манери та емоційно-експресивної лексики; наявність чіткої композиційної структури тексту (послідовний поділ на розділи, частини, пункти, підпункти, параграфи, абзаци із застосуванням цифрової або літерної нумерації); констатація певних явищ і фактів; монологічний характер текстів.

Конфесійний стиль на сторінках журналів простежується дуже епізодично, лише у деяких матеріалах, що стосуються питань церкви і релігії.

Епістолярний стиль на сторінках журналів «Сурма» і «Розбудова Нації» представлений великою кількістю листів. Листи були різноманітної тематики, зокрема стосувалися «справи сімнадцятьох» («В польській тюрмі», «Письмо польському трибуналу»), містилися у постійній рубриці «Зпоза тюремної решітки», оприлюднювали листування з американською еміграцією («Лист до американської еміграції», «Українці-громадяне Вільної Американської Землі», «Лист з Америки») та ін. В журналі «Сурма» передруковували листи своїх політичних опонентів, наприклад, стаття «Польським теперішнім можновладцям в альбом» від 1928 р. – це лист польських революціонерів з варшавської тюрми 1886 р.

Є. Онацький у «Розбудові Нації» спочатку (1928-1929 рр.) називав свої матеріали «Листи з Італії», і у них яскраво помітні стилістичні особливості епістолярії: постійне звернення до читача, особлива структура із початком, що містить шанобливе звернення, головною частиною, у якій розкривається зміст листа, і кінцівкою, де підсумовується написане, та іноді навіть постскриптумом. Відзначимо також те, що журнал друкував листи, які надходили в редакцію, і на своїх сторінках давав відповіді їхнім авторам.

Наприклад, це стосується «Листа до редакції» такого собі С. Шелухина, якого у відповіді редакція називає Сенатором, і йдеться у листі про непорозуміння стосовно дати святкування проголошення акту незалежності.

Хоч важко говорити про канонічну композиційну систему листів, які надруковані у журналах, проте загальні характеристики та позиціонування журналами цих матеріалів саме як листів дають нам право говорити про вплив епістолярного жанру на контент часописів. Відзначимо також, що листування проводилося на сторінках журналів і що листи мали переважно пропагандистський характер у «Сурмі» та інформаційний чи дискусійний у «Розбудові Нації».

Жанрові модифікації, які побутують у журналах, відображають систему стилів. Епістолярний стиль представлений листами, художній – новелами, віршами, публіцистичний – статтями, замітками, памфлетами, хронікою, звітами і т. п., офіційно-діловий – документами і протоколами.

Висновки до розділу 2.

Компаративний аналіз журналів дає змогу помітити, що хоч часописи видавалися в один період і формувалися одним революційним ідеологічним колом, та вони були доволі різними і функціонально, і форматно. Обидва часописи стали підпорядковані ОУН і почали доповнювати один одного тематично і структурно, відповідаючи за різні сфери. Проте «Розбудова Нації» ніколи не брала відповідальності за підпільний орган УВО «Сурма». Редакційна політика обох часописів була подібною, адже їх друкувало одне ідеологічне коло, тому система подачі публікацій часто була схожою. Що стосується автури, «Робудова Нації» подавала авторів відкрито, а оскільки журнал «Сурма» був пропагандистським і підпільним, це накладало певну кон'юнктуру на подачу публікацій. Тому про авторів доводилось дізнаватися зі спогадів і досліджень.

Суспільно-політичний контекст, у якому функціонували журнали «Сурма» та «Розбудова Нації», був неоднозначним і складним. У 20-х рр. починає активно працювати революційно налаштована УВО, яка своїми засобами, до яких входить і створений 1927 р. пропагандистсько-ідеологічний журнал «Сурма», ставить собі за мету здобуття Української держави. Невдовзі постає необхідність консолідації революційних сил, і 1929 р. вони об'єднуються в ОУН. Журнал «Розбудова Нації» займається підготовкою до КУНу, а потім стає офіційним органом ОУН. Більшість важливих суспільно-політичних подій і явищ, які мали місце у 20-30-х рр. та стосувалися українського питання, були розглянуті в «Сурмі» та «Розбудові Нації».

Контент журналів мав широку палітру стилістичних і жанрових модифікацій, які відповідали функціональності часописів. Найбільш яскравий вияв мали публіцистичний та художній стилі.

Розділ 3.

Ідея державності як найвищий ідеал на сторінках часописів

3.1. Ідея соборності та ідея боротьби як основа української державності

Ідея соборності є важливою передумовою діяльності журналів «Сурма» і «Розбудова нації». Метою творців журналів було зібрати роздіблені українські території, окуповані іншими державами, в одне ціле – в одну велику цілісну незалежну країну.

Історія України показує, що питання соборності завжди було наріжним каменем незалежності нашої держави. Більше того, для нинішньої України питання соборності знову на часі, Росія нахабно і агресивно посягнула на український Крим і схід України.

Однією із яскравих сторінок в історії державності став листопад 1918 року. В цей час українські націоналісти відчували, що соборність держави стала настільки близькою. Це героїчний час для всього українського визвольного руху. Не дивно, що він посів важливе місце у націоналістичній пресі, зокрема на сторінках «Сурми» та «Розбудови Нації». На початку 1919 року була проголошена ухвала про злуку ЗУНР та УНР.

За словами С. Костя, ЗУНР, зберігаючи свою автономію, стала фактично «областю» УНР. На жаль, це об'єднання залишилось формальністю. Для нас ця деталь важлива в контексті міжнародних зв'язків, адже принциповим чинником були розбіжності у поглядах на деякі засадничі питання. Окрім земельної реформи та реформи приватної власності, УНР таки не оголосила війну Польщі [134, с. 77]. Почалися політичні ігри, Є. Петрушевич орієнтувався на РФ, маючи надію боротися з ними проти Польщі. С. Петлюра вбачав своїм союзником Ю. Пілсудського, тобто вважав, що саме Польща допоможе українській державності. В цьому контексті варто відзначити дату

22 квітня 1920 року, коли був підписаний Варшавський договір між УНР і Польщею. Згідно з ним С. Петлюра намагався знайти підтримку Польщі та загалом Антанти, віддаючи Галичину і жертвуючи соборницьким ідеалом.

Водночас УВО чітко декларувала: «Не в ім'я злуки українських земель і не для добра Української Нації ведуть большевики свою кайнову роботу» [251, с. 21].

На утвердження ідеї соборності, на нашу думку, найбільший вплив чинив організатор УВО та ОУН Є. Коновалець. Програмною стала його праця «Причинки до історії української революції» [125, с. 39], де значне місце відведено студентськом національно-визвольному рухові.

Також на соборницьких позиціях стояли друковані видання УВО – «Наш шлях» і «Сурма» [134, с. 174]. Редактор «Сурми» В. Мартинець згадував про своє видання: «Ми устійнили спільно напрями: «Сурма» повинна оголосити цілу низку ідеологічно-політичних статей, узятих в певну систему. Передусім треба з'ясувати цілу проблематику соборності – отже повинні бути статті проти радянофільства й ідеалу Самостійної і Соборної Української Держави, спертого на принцип власних сил» [158, с. 195-196].

Ми погоджуємося з думкою С. Костя, котрий стверджує, що соборницька ідея міцно вкорінилася в політичній думці та еволюціонувала в діяльність національного руху. Починаючи від УВО, ідея соборності стала одним із наріжних каменів націоналістичної думки та знайшла своє відображення і в публіцистиці, й у програмних засадах УВО та ОУН [158, с. 85].

У роботі Ю. Вассіяна, автора статей «Сурми» та «Розбудови Нації», «Ідеологічні основи українського націоналізму» [29, с. 65-77], погляд на досліджувані пресові органи та тогочасну політичну ситуацію здійснено через призму соборності української держави. Соборність на сторінках «Сурми» та «Розбудови Нації» – це не лише політичне, а й соціальне

визволення, це фактично суспільний раціональний лад, логічний і зрозумілий для всіх, кому дорога ідея власної державності.

У статті зі своєрідним закликком-попередженням «Український боевик іде!», написаній у дещо карикатурній віршовій формі – див. перше число 1927 р. – «Сурма» через образ бойовика чітко заявила свою позицію (мету УВО, «Сурми», редакції): «І ціль у нього одна: воля у власній державі, Суверенна, Соборна, Українська Держава, то його найвища Мета, а шляхом до Неї: Боротьба. Апостолом. Боротьби він був, є і буде» [255, с. 2].

Яскравим зрком вияву ідей соборності можна вважати «Гимн», який був надрукований у липні 1931 р. у журналі «Сурма»: «... З тризубом на жовто-блакитному тлі. \ Ніщо нас не спинить. Лунає наш клик: \ «Була в нас держава і буде повік! – \ Свята, незалежна, соборна – одна \ З Кубані до Сяну, ціла й міцна» [58, с. 1].

У статті «Соборність України та її східні кордони», надрукованій у «Розбудові Нації» від 1930 р., О. Байдуник також висловився з приводу соборності: «Ми перед війною й революцією декламували й співали: «...від Кавказу до Сян \ Лиш один буде лан \ Його власником нарід цілий \ України вінець золотий» [15, с. 58].

Дослідник посилається на події 1034 р., коли «Україно-руські землі в XI ст. творили одну суцільну державу із столицею в Києві, а Тмутаракань, отже частина сьгоднішньої Кубані, була її складовою частиною» [15, с. 59].

На ідеї соборності у першому номері часопису від 1928 р. зупинився один із основоположників українського націоналізму М. Сціборський у статті «Соборність психології та політики – основа націоналізму». Насамперед його стаття стосувалася москвофільських і полонофільських орієнтацій в історичному розрізі, які він засуджує і пропонує своєрідні «ліки» від цього: «гнилі «культи» чужих сил, та хворобливі, анемічні сподівання манни з чужого неба націоналізм має замінити залізно-фанатичним культом власні

сили соборної нації, вкладаючи в свій чин три незмінні засади: віру в себе, віру в свою націю, і віру в її майбутнє» [246, с. 15].

Отже, автори журналів надавали велику ідеологічну вагу ідеї соборності України, яка поряд із ідеєю боротьби мала б слугувати здобуттю незалежної самостійної держави. Ідея соборності посідала провідне місце у програмних концепціях розбудови української нації та держави, представлених у журналах «Сурма» та «Розбудова Нації».

Хрестоматію західноукраїнської публіцистики першої половини ХХ ст. назвали «Преса боротьби й ідей» [219, с. 282]. Преса була рупором боротьби за українську державність, тема боротьби за українські національні інтереси (політичні, економічні, культурні) була однією з провідних. На підставі узагальнення публіцистики відповідної тематики можна зробити висновок про концепцію визвольного руху українців на різних історичних етапах [132, с. 139-140].

Осмилення ідеї боротьби зокрема на сторінках журналів «Сурма» та «Розбудова Нації», відображає моральний і соціально-психологічний стан нації, її готовність і бажання боротися. На сторінках часописів ідея боротьби нерозривно пов'язана з ідеєю державності: ідея боротьби як поняття втрачає свій історичний сенс, якщо вона не передбачає здобуття державності, якщо вона ігнорує цей національний ідеал, а ідея державності без ідеї боротьби – «мертвонароджена або принаймні безплідна» [132, с. 140].

Редакції журналів «Сурма» і «Розбудова Нації» безапеляційно позиціонували свою діалектичну ідеологію: «Самостійну й Соборну Українську Державу можна здобути лише залізом і кров'ю» [36, с. 1].

С. Кость у монографії «Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті» цілим історіографічним екскурсом у світову критичну думку подає історико-соціологічний та філософський аспекти ідеї боротьби (К. Маркс, Ф. Фукуяма, А. Тойнбі, Р. Арон), а також зупиняється на українській історично-культурній думці, в якій ідея боротьби посідає доволі

вагоме місце (І. Мазепа, Т. Шевченко, М. Драгоманов, І. Франко, М. Міхновський, Д. Донцов).

З УВО починався процес формування визвольної концепції українського націоналізму. Пропаганда ідей боротьби була одним із завдань періодичного органу УВО – журналу «Сурма». Назвемо лише окремі публікації – «Армія і революція», «Дещо про діяльність і плани У. В. О.», «У. В. О. а орієнтація на Польщу й Москву» (в журналах сполучник «та» позначають літерою «а» - В. П.), «Угодовство – а У. В. О.», «Хто нам ворог».

Визначну роль відіграли погляди Є. Коновальця на проблеми визвольної боротьби. Основні моменти його концепції: ідея державності і соборності як така єдина ідея, що може згуртувати українців; державність треба і можна захистити лише збройною силою; ідейно-політичною платформою бойової організації може бути лише український націоналізм; орієнтація на власні сили; боротьба (насамперед збройна) вимагає професійних знань, а тому готуватися потрібно відповідно, підготовка до майбутньої збройної боротьби не можлива не лише без професійно вишколених кадрів, а й без ідеологічно-пропагандистського забезпечення [132, с. 148].

Одним із теоретичних джерел цієї концепції була думка, висловлена в «Націоналізмі» Д. Донцова, що полягала в розумінні життя (в тому числі і життя між народами) як вічної боротьби. Молодь 20-30-х рр., вихована на публіцистиці Д. Донцова, вірила в боротьбу і перемогу української державності. Перша із десяти заповідей українського націоналіста – Здобудеш Українську Державу або згинеш у бою за неї [142, с. 101] – відображає не лише політичну, а й морально-психологічну орієнтацію молоді та її ставлення до ідеї боротьби зокрема.

З утворенням ОУН журнал «Розбудова Нації» став політичним важелем, а його редакція усвідомила неминучість збройної боротьби за державність і зробила на неї ставку.

Член УВО А. Фовицький вказував у своїй статті, надрукованій у «Розбудові Нації», що нова Організація повинна буде зосередитися передусім на виховній та організаторській роботі з молоддю в Західній Україні й цілеспрямованому військовому вишколі рядових борців і провідників визвольного руху [277, с. 436].

У «Постановах Великого збору» йшлося не лише про загальні засади ОУН, а й про державний устрій, форму майбутньої української держави, про цілу низку інших важливих питань, зокрема про військове питання. Зазначалося, що лише військова сила, яка спирається на збройний народ, готова боротися за його права і звільнить Україну від окупанта. З утворенням ОУН ідея і проблематика боротьби дістала на певному етапі теоретичне оформлення в концепції перманентної революції [132, с. 164-165].

Ставлення до цієї концепції неоднозначне. Наприклад, П. Мірчук і О. Баган позитивно оцінюють перманентну революцію як один із напрямів загальної революційної стратегії ОУН. Так, в інтерпретації П. Мірчука перманентна революція – це політичне освідомлення мас із допомогою вказування остаточної мети – відновлення самостійності й соборності власної держави; організація щораз нових бойових виступів проти окупанта; поширення й закріплення організаційної мережі керівної політичної організації; безупинне посилення революційного кипіння серед мас аж до того ступеня, коли воно прорветься всенародним повстанням проти окупанта; це не анемічний безактивний патріотизм, не «етапність» боротьби; це не відірвані бойові виступи, як і не «боротьба для боротьби». Це чітка і послідовна цілеспрямованість усієї діяльності революційної організації: втягування в активну боротьбу щораз ширших кіл народних мас, плекання патріотизму, розбудова власного шкільництва, «Просвіти» і економіки, а також бойові виступи. І ця боротьба, наростаючи, завершується всенародним збройним повстанням [132, с. 166].

У журналі «Сурма» від жовтня 1930 р. у номері, який присвячений Ю. Головінському, вміщена стаття «Перманентна революція», авторство якої, за словами В. Рога, ймовірно належить В. Мартинцю. У ній міститься думка про те, що «народне повстання, отже не палатову революцію, а революцію цілого народу, треба підготовляти в широких масах революційними способами, а не «льоальністю», «реальною політикою», «угодовщиною», «легальщиною», взагалі миром. Все це з революцією не має нічого спільного; це так неначеб ми до ставлення дому вживали не цегли, каміння, піску, але зерна пшеничного, або рілю засівали цеглою замість зерна. І як з цегли не виросте хліб, а з зерна не повстане дім, так і «льоальність», «легальщина», «угодовщина», політика компромісів не викличе революції. Навпаки вони її унеможливають» [205, с. 5].

Автор статті говорить якраз про ідею боротьби як єдиноможливу і єдиноправильну в тих складних умовах, які склалися із українською державою. Бути лояльним, тобто бездіяльним, у цих обставинах – значить бути проти незалежності нації, лояльність – це завада, яка на диво властива українському народу: «А українці навіть умираючи залишалися вірні й лояльні ворогові» [205, с. 6]. Автор порівнює ситуацію в Україні із подібними ситуаціями в інших державах (Італія, Угорщина, Австрія, а також Росія і Америка). «А словінці? Румуни? Хорвати? Всі вони в порівнянні з нами рай мали. А всі вони були незадоволені, всі вони були нелояльні, всі вони бунтувалися» [205, с. 6]. Стаття закінчується категоричним висновком: «Хто хоче спокою, згоди, миру, хай зречеться віри батьків і хай перенесеться на корінні польські землі... А тому ми не дамо на поневолених українських землях запанувати мирові. Бо спокій, це для нас неволя. А тому, / Де неволя, хай мир згине / Хай не має муж дружини, / Хай гниє на полі плід! / [...] / Аж здобудем волю знов, / Аж ти Дніпре бистротечний / І ти Дністрі наш сердечний / В море влеш ворожу кров. / За наш сором, кров і рани / Помста, помста вам тирані! / Наше пекло вас спалить!» [205, с. 7].

Перманентна революція мала і фактичний вияв – у вигляді численних актів активного і пасивного опору.

Невдача «перманентної революції», тобто провал розрахунків на її успіх, не скомпрометувала ідеї боротьби. Навпаки, це ще раз свідчило про необхідність боротьби у всіх сферах соціального життя. Характерно, що й молодь 30-х рр. розуміла необхідність визвольної боротьби. Як приклад – публікації Я. Стецька на сторінках «Студентського шляху». У статті «Боротьба для боротьби чи змагання за вартості» [243, с. 3-5] молодий публіцист висловлює думку, що боротьба не існує як абсолютна вартість: «вона уявляє повноту вартості щойно тоді, коли є змаганням за позитивні, національно-етичні ідеали, які намагається здійснити... Про безцілість боротьби не доводиться говорити» [243, с. 3]. Я. Стецько постійно підкреслює суть боротьби як постійне, невблаганне, тверде, непохитне, повне радості змагання до перемоги, до національних вартостей; боротьба не є злом, за позитивної ідеї – це етично добра проява життя, властива кожному життєвому явищу [132, с. 167-168].

У статті в «Розбудові Нації» «Революція чи контрреволюція» О. Бабій, аналізуючи формування позиції українського націоналістичного руху на тлі міжнародного становища, засуджував орієнтацію на інші держави та закликав створювати для визвольного руху власну базу. За його словами, бути революціонером – це насамперед знищувати психологію раба супроти національно-ворожих держав та соціально-партійних доктрин, удосконалювати самого себе та гармонізувати слово з ділом [9, с. 79]. Водночас О. Бабій категорично заперечував нацистську ідеологію, вважаючи, що «державницькі» крикуни, що хочуть ідеал нації ставити на гаслах Штірнера-Ніцше, – це злі пророки. Не можна будувати Україну на насильстві й погорді [супроти] найчисельнішого українського елемента» [9, с. 80].

УВО розгорнула на теренах Західної України широку революційну діяльність. Метою цієї діяльності було мобілізувати маси до втримання

воєнної готовності супроти чужої влади. Передусім УВО закликала всіх українців відмовитись визнати польську окупацію законною, а польську державу – сувереном тимчасово окупованих нею українських земель [171, с. 26]. Свою незгоду щодо ситуації в українській державі УВО декларувала діями спротиву, які набували активної і пасивної форми. Формами активного спротиву П. Мірчук називає такі масові акції: бойкот присягання на вірність польській владі, бойкот загального перепису населення Західної України як частини польської держави (листопад 1921 р.), бойкот виборів до польського сейму (листопад 1922 р.), бойкот набору до польського війська (від грудня 1922 р.) та ін. [171, с. 26]. До всіх тих акцій пасивного спротиву УВО заангажувала все українське громадянство, поширювала оголошення уряду ЗУНР, залишаючи за собою загальне керівництво. Що стосується форм активного спротиву, то тут УВО перебирала на себе проведення акцій повністю. До тих акцій належали: індивідуальний терор супроти представників окупаційної влади; саботажі – нищення ворожого майна, дезорганізація комунікації; «екси» – експропріаційні напади на державні установи, особливо на поштові уряди і амбулянси. Детальніше про такі акції йтиметься в наступному підрозділі цієї роботи.

Українська націоналістична думка широко розуміла поняття боротьби. С. Кость також зауважує, що не можна говорити про те, що преса ОУН 30-х рр. («Розбудова Нації», «Український голос», «Голос», «Вісті», «Голос нації», «Наш клич», «Наш фронт», «Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ», «Юнак», «Юнацтво», «Гомін краю», «Самоосвітник», «Наш світогляд»), а також ті відомі видання, що перебували під її впливом, хоча були формально органами студентськими («Студентський шлях», «Студентський вісник»), літературними («Дажбог», «Обрії», «Напередодні») була заповнена лише агітаційними гаслами-закликами до боротьби [132, с. 170]. Поняття боротьби у пресі УВО-ОУН не зводили лише до фізичної збройної боротьби, а

постійно говорили про духовні цінності та про відродження у духовній сфері, засобом досягнення яких була боротьба. Боротьба була засобом, а не метою.

Відомо, що лише у 1924-1934 рр. були ув'язнені 1024 активісти УВО-ОУН [195, с. 271]. Загалом у 1921-1939 рр. (до початку Другої світової війни) було убито не менш як 60 українських націоналістів [52, с. 18].

Як бачимо, ідея боротьби та ідея соборності є невід'ємними та взаємопроникними елементами ідеї державності. Дослідник української преси С. Кость всі три елементи розглядає як цілісні, але самодостатні, проте, на нашу думку, ідея боротьби та ідея соборності в ієрархічній моделі є основою для ідеї державності.

3. 2. Суспільно-політичний контекст функціонування журналів

Міжвоєнний період в українській культурі та політиці, враховуючи зовнішні впливи та неспокійну внутрішню ситуацію, був складним і суперечливим. Після окупації Західної України Польщею особливо гостро постають ідеологічні питання, які мають націоналістичний характер.

Упродовж 1920-1930-х рр. на території Західної України діяли десятки різних політичних партій та організацій: польських, єврейських і т. зв. інтернаціональних. Чимало було різних українських політичних груп. Але, як стверджує І. Гаврилів, вагу у суспільстві та значущість як провідники і виразники устремлінь різних верств українського населення мали чотири політичні сили: Українська військова організація та Організація українських націоналістів (УВО-ОУН), Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО), Українська Соціалістично-Радикальна Партія (УСРП), Українська Соціалістично-Демократична Партія (УСДП). Стратегічною метою цих партій була боротьба за Українську соборну самостійну державу [52, с. 10].

Як припускає П. Мірчук [171, с. 16], УВО була створена у липні 1920 р. Ця організація позиціонувала себе як військова і ставила собі за мету будь-якими засобами (до яких належали і терор, пропаганда та провокація) здобути незалежність і соборність України. Організація називала себе революційною. Вона стала осередком визвольного руху, зібравши велику кількість симпатиків та прибічників. На нашу думку, вдало оцінив роль цього періоду О. Ольжич: «Період УВО був майже чистою революцією чину, ще без достатнього програмово-політичного завершення, але вага цього періоду надзвичайна. В ньому лежить коріння всього новітнього українського здвигу. Тут зародився новий, світоглядowo й чуттєво, тип українця-націоналіста» [106, с. 257].

У першому номері журналу «Сурма» від січня 1927 р. у передовій статті про створення УВО пишуть: «І шість літ минає від часу, як Українська Військова Організація, створена в галицькому підземеллю, розпочала нову, довгу й затяжну боротьбу з ляцьким наїзником» [98, с. 1]. У цій цитаті підкреслено не лише час створення УВО, а й показано основну ідею організації та її ставлення до польського загарбника. УВО мала статус нелегальної військової революційно-політичної формації, що постала заходами старшин двох українських армій: Січових Стрільців (ідеологічно-політичний вклад) та Української галицької армії (далі – УГА), в основному її VI бригади (бойовий та організаційний елемент) [171, с. 17].

У передовій статті «Сурми» автор пише про УВО: «Може, й числом невелика, а зате духом і завзяттям сильна громада, яка плекаючи стрілецькі традиції Української Армії, поставила собі за ціль, розбудити національну свідомість, розбити невільницькі кайдани та збудувати свою власну державу» [98, с. 1].

В УВО були організаційно-кадрова, розвідна, бойова і пропагандистсько-політична референтури. Основною територією дії УВО була Галичина, яку поділено на 13 військових округів, округи – на повіти з

повітовими командами (всіх 58), проте Ю. Щур та З. Книш підкреслюють, що діяльність УВО енергійно розповсюджувалась також на Наддніпрянщині, зазначаючи, що на Великій Україні УВО проводило жвавішу роботу, аніж на Західній [117, с. 18]. Центр УВО був у Львові, де й відбувались таємні з'їзди та конференції: «У Львові створюється керівний орган Організації – «Начальна Команда УВО»...» [121, с. 37].

Організація вела активну підпільну діяльність у таких основних формах: акти саботажу, підкладання бомб, експропріація майна державних установ польської держави, політичні вбивства. Найбільш гучними заходами були замах на маршала Ю. Пілсудського, вбивство шкільного куратора С. Собінського, що і стало передумовою так званої «справи сімнадцятьох», С. Твердохліба, який балотувався до польського сейму, польських урядовців і українських політиків, які, на думку командування УВО, проводили колаборацію з ворогом [176, с. 31].

УВО поступово перебирала на себе і політичне виховання українського населення. Найперше – створила Політичну Колегію при Начальній Команді (НК) у Львові; з 1 січня 1927 року почала видавати власний друкований орган – «Сурму». Литовські урядові й військові кола підтримували друк і транспорт «Сурми» та інших матеріалів УВО, допомагали видачею паспортів для членів УВО та фінансовими дотаціями. Німецькі військові кола покривали кошти курсів, допомагали в транспортуванні осіб і матеріалів. Центр УВО намагався уникати зобов'язань, які стосувались орієнтацій на ту чи іншу країну.

Засновники УВО, за словами З. Книша, з початку її існування розуміли гостру необхідність «ідеологічної підбудови для своєї чисто військової та технічно-революційної діяльності», потребу «знайти спосіб доступу до широкої громадянської opinio і підготовляти її в дусі своєї незалежницької революційної політики» [121, с. 40].

Журнал «Сурма» був не першою спробою створити друковане періодичне видання організацією, до «Сурми» існували брошура «У. В. О.» та газета «Наш шлях».

УВО категорично відкидала орієнтацію на Польщу і більшовиків: «УВО вважає зрадником визвольних змагань українського народу теж ті одиниці, з-поміж українців, які пропагують орієнтацію на того чи іншого окупанта України і намагаються витворити серед української суспільності прихильні до Москви або Польщі настрої» [171, с. 43].

Як знаємо, УВО не була голосливою, вона покарала С. Твердохліба, який закликав українців до співробітництва з окупантом. Також П. Мірчук наводить низку випадків експропріацій, атентатів, замахів, підпалів та інших революційних і навіть терористичних акцій [171].

У 1921 р. в чеському місті Ліберець виникла Група Української Національної Молоді. Її організаторами були М. Коновалець (брат Є. Коновальця), В. Бас, І. Гижа. У 1922 р. центр організації переїжджає до Праги, а з 1924 р. почав виходити часопис «Національна думка», редактором якого був М. Коновалець. Потім його замінив О. Бабій, автор «Гімну українських націоналістів» [12, с. 60].

У листопаді 1925 р. за ініціативою полковника Армії УНР М. Сціборського вони об'єдналися в Лігу Українських Націоналістів (ЛУН). Ліга також мала свої секції в різних країнах Європи [11]. У 1927 р. з'явився пресовий орган ЛУН – часопис «Державна нація». Серед членів ЛУН були відомі письменники: Є. Маланюк, Л. Мосендз, М. Вороний [113, с. 62]. М. Сціборський у 1926-1927 рр. входив до складу редакційної колегії органу ЛУН «Державна нація». На I Конференції українських націоналістів його було обрано політичним референтом Проводу українських націоналістів.

Провідні члени націоналістичних організацій, які існували в той час (УВО, ЛУН, СОУН, ГУНМ та ін.), зрозуміли, що їм потрібна консолідація, об'єднання, і вони скликали з цією метою Конференцію українських

націоналістів, що й відбулася 3-7 листопада 1927 р. в Берліні. Центральною особою, що єднала всіх у підготовці та проведенні I Конференції був полк. Є. Коновалець, який і був висунутий як єдиний кандидат на провідника майбутньої Організації українських націоналістів.

Ця конференція мала статус попередньої, підготовчої до наступної конференції, яка повинна була відбутись за рік і на якій мали утворити ОУН. Зокрема на конференції 1927 р. постановили утворити Провід українських націоналістів (ПУН), який складався із п'яти членів, котрі в свою чергу повинні були підготуватися до Конгресу українських націоналістів (КУН). До ПУНу увійшли Є. Коновалець, В. Мартинець, М. Сціборський, Д. Андрієвський. П'ятим членом мав бути представник «крайових націоналістичних кіл» [119, с. 78]. Як нам відомо, кожен із них мав відношення до журналів «Сурма» та «Розбудова Нації». Конференція також ухвалила, що ПУН має видавати від січня 1928 р. свій власний пресовий орган ідеологічно-політичного спрямування. На пропозицію Д. Андрієвського було прийнято назву цього органу «Розбудова Нації» за аналогією до назви його статті, опублікованої в «Національній думці». ГУНМ також запропонувала скористатися її журналом «Національна думка» (1926-1928 рр.), який, до слова, редагував В. Мартинець, для потреб консолідаційної акції. З часом на базі цього журналу заснували теоретичний пресовий орган ОУН «Розбудова Нації». Він мав підготувати українську свідому громадськість до КУН, на якому потрібно було утворити ОУН. «Цьому часописові, – зазначає О. Баган, – судилося стати визначним виданням з пропаганди ідей націоналізму, він завжди виходив на високому професійному рівні, носив бойовий характер, був справжнім ідейним вістрям, яке разило ворога, ведучи вперед наростаючу силу українського націоналізму» [12, с. 70].

8-9 квітня 1928 р. у зв'язку із переховуванням В. Мартинця та іншими непередбаченими обставинами доводилось переносити II Конференцію

українських націоналістів, яка пізніше відбулася в Празі. На ній остаточно дійшли згоди, що нова організація повинна працювати нелегально і мати надпартійний характер, щоб протиставити себе новим політичним партіям і рухам. Було визнано за необхідне прискорити скликання великого збору [117, с. 102].

Тим часом вже перші кроки українських націоналістів привернули до себе увагу української еміграції. Жваво обговорювали питання, які порушували на сторінках теоретичного органу ПУН – журналу «Розбудова Нації». Українські політики пильно придивлялися й до організаційної праці націоналістів. У листі від 26 жовтня 1928 р. до ген. В. Змієнка (Варшава) полк. В. Филонович (Прага), характеризуючи «акцію Провода націоналістів», писав: «Мушу сказати, що вони набирають щораз все більшої сили, не будемо закривати очей над тим, що в дійсності є, вплив їх поширюється все далі і далі...» [283, с. 3-4].

Співпраця УВО й ОУН була своєчасним кроком, який дозволив уникнути кризи у радикальному відламі українського визвольного руху. Як зазначає історик В. В'ятрович, оцінюючи роль цієї організації: «Започаткована в 1929 р. ОУН, яка об'єднала галичан і наддніпрянців, безперечно – найуспішніший політичний проект українців ХХ століття, що кардинально змінив нашу історію» [49, с. 16].

УВО ще довгий час, виступаючи бойовою референтурою ОУН, зберігала свою самостійність. За словами відомого діяча УВО-ОУН З. Книша, УВО взагалі ніколи офіційно не ліквідовували. Це підтверджують деякі факти. Зокрема, українська політична еміграція вважала, що ОУН – це лише прикриття діяльності УВО. А. Кентій говорить про те, що УВО дуже вдало працювала в останні роки перед німецькою окупацією Польщі під «фірмою» ОУН [113, с. 23].

Після поразки визвольних змагань 1918-1920 рр. західноукраїнські землі опинились у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини. З цього приводу у

журналі «Сурма» невідомий автор писав: «На зеленій Буковині й Бессарабії станув важкою стопою трусливий Румун, який гнетом та насильством старається збудувати велику Румунію. На південних збоках синіх Карпат розсівся недавно ще й сам поневолений славянський брат...» [98, с. 1]. Під польську окупацію потрапили землі Східної Галичини та Західної Волині: «На захід від Збруча розпаношився Лях, який огнем та мечем намагається на чисто українських землях, на цьому українському П'ємонті, будувати й закріплювати польську державність» [98, с. 1].

У 30-х роках ОУН розгорнула активну діяльність на західноукраїнських землях. Вважаючи терор однією з найдієвіших форм боротьби, ОУН здійснила ряд замахів, які набули широкого розголосу. У цілому УВО й ОУН здійснили протягом 1921-1939 рр. 63 замаху, жертвами яких стали 36 українців, 25 поляків, 1 росіянин та 1 єврей [59, с. 408].

Як бачимо, період 20-30-х років на західноукраїнських землях мав потужний вплив на формування громадянської позиції українців, плекав у них націоналістичні переконання, що й зафіксовано ідеологічно-програмними часописами «Сурма» та «Розбудова Нації».

Про літературний контекст, у якому перебували журнали, потрібно говорити окремо, адже це неспокійний міжвоєнний період, що характеризується духовно-ідейним піднесенням, і на цей період припадає літературне «вісниківство» [11, с. 4]. На жаль, свої імена дописувачі та редактори журналу у зв'язку з підпільними та головно правими політичними ідеалами старанно приховували.

Внаслідок своєї незалежності редакційні колективи часописів не допускали бурхливої співпраці з багатьма авторами та інституціями. Залишитись осторонь від літературного контексту вони також не могли. Такі націоналістичні друковані ЗМІ як «Сурма» та «Розбудова Нації» не могли не привабити літературних діячів того часу, тим паче, що інтелігенція в час виходу журналів сама порушувала подібну тематику і підпільно боролася за

національні державницькі ідеали (У. Самчук, Л. Мосендз та ін.). Тому вже на цьому рівні можемо констатувати, що література як така та літературний процес як величезне культурне середовище, в якому опинилися часописи, вплинули на «Сурму» та «Розбудову Нації» і стали для редакційної політики необхідними елементами у формуванні журналу. Уже в першому номері «Сурми» у підвалі третьої сторінки (що, до речі, далі стане традицією) вміщено вірш під назвою «Борцям!» Левина. Вірш мав присвяту: «У річницю розстрілу – Луцейкові, Крупі, Шереметі, й Мельничукові...» [25, с. 3]. Надалі, особливо після заснування ОУН, у журналі звичною стає практика друкувати поетичне слово на сторінках часописів. В анотації журналу «Розбудова Нації», беручи до уваги те, що це більшою мірою програмний орган, писалося, що він містить літературні статті.

Журнали виконували і просвітницьку функцію, подаючи списки книжок, які рекомендували прочитати кожному члену УВО. Це здебільшого російськомовні книжки, видані після 1917 р. в більшовицькій Росії: Кропоткіна – «Петропавловская крепость и мой побег»; Савінкова – «Воспоминания террориста»; «Великий провокатор Е. Азеф»; «О взрывчатых веществах»; «Дело 16-ти народовольцев»; «Дмитрий Богров и убийство Столыпина»; «Польское движение при Александре I и Николае I» тощо. Усе це допомагало українцям більш цілісно розуміти проблеми, пов'язані з їхнім політичним становищем.

Про безпосередній зв'язок «ЛНВ» та УВО знаходимо рядки у дослідника О. Навроцького, який був членом організації та запевняв, що УВО протягом 20-х років ХХ століття переймалася патріотично-культурними проблемами у житті українців, тим паче, коли йшлося про Західну Україну. Саме в цей період вона займалася відновленням журналу «Літературно-Науковий вісник», запропонувавши на посаду редактора Дмитра Донцова» [176, с. 28]. Крім приналежності УВО до заснування «ЛНВ», дізнаємося також про створення військово-історичного видавництва «Червона Калина» [176, с. 35].

В цьому контексті цікавий конфлікт Д. Донцова і ОУН, який виник, зокрема, на ґрунті ідеологічної частини українських націоналістів-революціонерів та редакційної політики «Розбудови Нації».

Є. Коновалець звернувся до Д. Андрієвського з проханням залучити Д. Донцова до роботи Конгресу: «прошу звернутися до Донцова, чи не був би він згідний написати на конгрес реферат про «Державний устрій» [147]. На лист Д. Андрієвського у справі співпраці з ініціативною групою зі створення єдиної націоналістичної організації та з часописом «Розбудова Нації» Д. Донцов відповів досить жорстко: «запросини до співпраці я дістав... але дав відмовну відповідь» [144]. Він вважав, що видавати «Розбудову Нації» «нема сенсу», і пропонував підтримати «Літературно-науковий вісник», який він редагував. І далі: «Кажете, що чуєтеся моїми «кривняками», але я сього покровенства не відчуваю» [144]. В наступному листі, відповідаючи на запитання Д. Андрієвського про його враження від надісланих йому чисел «Розбудова Нації», Д. Донцов схожим тоном заявив: «Розбудовою Нації» не захоплююся. Не буду говорити своєї думки про неї: коли похвалю – се буде нещирість, коли зганю – ви не повірите, що говорю щиро» [145].

Окремої згадки в цьому контексті заслуговує журнал «Тризуб» – офіційний орган УНР (Української Народної Республіки), який закликав до співпраці всіх представників українських емігрантських організацій, у тому числі й опозиційних. Цей журнал був започаткований С. Петлюрою із односторонніми 1925 р. [65, с. 271].

«Тризуб» не міг залишити поза увагою появу у 1928 р. нового часопису «Розбудова Нації». Саме цьому була присвячена замітка М. Славінського у рубриці «На теми дня», вміщена у журналі «Тризуб» за 1928 рік, ч. 7 (113). Автор доводить, що нове видання чітко не окреслювало політичної лінії українських націоналістів та головних їхніх завдань. Натомість ПУН, доводив М. Славінський, мав на меті «забрати в свої руки керування українським національно-політичним життям», не маючи при тому стрункої

програми і прикриваючись гаслами націоналізму, які завжди живуть у душах українців. У висновках М. Славінський наголосив, що в журналі «Розбудова Нації» українські націоналісти проголосили себе особливими, «наговорюючи багато неприємного» про інші політичні партії та угруповання [241, с. 6].

У відповідь М. Сціборський опублікував відповідну статтю у «Розбудові Нації», де писав, що тональність статті М. Славінського зумовлена тим, що, по-перше, вона з'явилася на сторінках офіційного органу УНР, по-друге, автор є одним із головних діячів УНР, які на той момент, бачачи, що вплив українських націоналістів наростає, вирішили їх «тримати поруч себе». Для цього також прислали «надійних людей, завданням яких було провести ці організації на «державно-конструктивний» і «виразний» шлях» [244, с. 144]. Основним змістом роботи українських націоналістів, писав М. Сціборський, стала ідеологічна та політична соборність визвольного чину та державної розбудови, правильна оцінка ролі еміграції, надкласовість у політиці, диктатура в методах «замість ідеологічного та політичного змісту «центру» УНР, що полягав в полонофільській концепції, невиразній демократичній кволости й закостенілості» [244, с. 144]. Така дискусія стала одним із симптомів розриву між націоналістичними організаціями та УНР.

Після КУНу та утворення ОУН журнал «Тризуб» різко розкритикував їхню політику статтю І. Косенка «Програма Українських Націоналістів», зокрема, зовнішньополітичні орієнтації, які нам найбільш цікаві у контексті цього дослідження. Автор статті критикував тезу націоналістів про можливу співпрацю з «народом, які вороже відносяться до окупантів України» [130, с. 16] і обстоював думку про орієнтацію перш за все на власні сили. Як бачимо, у двох векторах боротьби за власну незалежність ОУН та УНР не знайшли спільної думки. Автор поглиблював цю суперечність і акцентував на тому, що серйозно говорити про ОУН не можна, бо це група людей, яка намагається прийти до влади під прапором соборності.

У відповідь І. Косенкові в журналі «Розбудова Нації» вийшла стаття М. Шаповала «Критика з обов'язку», в якій автор трактує реакцію української еміграції на постанови Конгресу українських націоналістів як «злобне сичання зі всіх закутків, куди історія закинула недобитки «високих урядів», що привели нашу націю до руїни в 1919-1920 рр.» [291, с. 189]. Автор констатує, що часописи «Січ», «Український прапор», «Рада», а найбільше журнал «Тризуб» не прийняли програму українських націоналістів. Захищаючи власну позицію, О. Шульгин писав у «Тризубі», що не хоче представляти тих, хто «збився з правильного шляху» і «веде шкідливу з націоналістичного погляду роботу» [308, с. 8-9].

Ще один етап полеміки між представниками УНР і ОУН був викликаний ставленням до національної політики Другої Речі Посполитої по відношенню до українців. Зокрема, українські націоналісти обурювались виступом О. Шульгина на одному із засідань Ліги Націй у січні 1931 р. Журнал «Розбудова Нації» вирішив передати опис подій сесії в Брюсселі з німецької газети «Франкфуртер Цайтунг», де зазначено, що у виступі О. Шульгина виразно вимальовується приязне ставлення до Польщі, хоча він добре знає про важке становище українців у Галичині. У звіті генерального секретаря Конгресу національних меншин д-ра Евальда Амменде з Брюсселя було зазначено: «Під оплески цілої аудиторії пані д-р Бакер заявила, що для застосованих польським урядом у Сх. Галичині метод т. зв. пацифікації ніколи й ніде не може бути ніякого оправдання». Схожу думку висловив і проф. Бозе з Лозанни: «Велику поміркованість вніс у наради український промовець» [179, с. 93]. Це все доводить, резюмував німецький часопис, що акти терору були наслідком невирішення проблем з національними меншинами. Зрештою часопис «Розбудова Нації» зробив висновок, що делегати УНР ніколи не мали й не мають наміру репрезентувати галицьких земляків, ставши таким чином на бік Польщі [75, с. 276].

На II Конференції ОУН у 1930 р. прийнято рішення про відмежування Проводу і всіх націоналістичних організацій від існуючих партій, бо вони орієнтувалася то на Москву, то на Варшаву. За таких умов про тривале порозуміння і налагодження співпраці між ОУН та іншими політичними таборами говорити не доводилось [148, с. 138].

Роблячи висновок щодо дискусії «Розбудови Нації» та «Тризуба», можна говорити про взаємне поборювання обох політичних угруповань, які, маючи спільну мету – незалежну, соборну українську державу, бачили різні шляхи її здобуття в ідеологічній і практичній площині.

У 1926 р. Д. Донцов видає книгу «Націоналізм», яка справила помітний вплив на політичні й інтелектуальні процеси в Галичині та не могла бути не поміченою ідеологічно налаштованими силами, які створили в 1927 та 1928 рр. підпільний орган УВО «Сурма» та програмний орган ПУН «Розбудова Нації».

Знаходимо також на сторінках журналу «Сурма», а саме за 1928 р., певні перетини, нехай і «заочні», із «Ділом», де наголошується, що приховані угодовці знаходяться у середовищі цієї авторитетної газети та роблять передруки з польських часописів з критикою та наклепами на УВО: «Лояльність супроти Польщі – це зламання опору, це перший ступінь до цілковитого закріпощення... Щоби здобути незалежність українському народові, підготовляймо збройну розправу, а не угодовщину» [210, с. 8].

Видання УВО в 1927 р. журналу «Сурма» було не першою практикою журналістської роботи, «...свого часу Організація в 1921 р. припинила видавництво свого власного журналу, – було написано вже у першому номері «Сурми» від січня 1927 р. – Після частичного усунення тих труднощів, приступає Українська Військова Організація також і на тій ділянці до віднови праці. Хоч при відновленню мусіла назва органу з тактичних причин бути зміненою, то однак провідна думка й напрям

«Нашого шляху» (саме так звався тодішній пресовий орган УВО – В. П.), який виходив в 1921 році, лишилися ті самі» [98, с. 1-2].

Крім цього, варто згадати про видання Відділу пропаганди УВО – брошуру з однойменною назвою «У. В. О.», яка вийшла незабаром після створення організації. Метою цієї брошури було роз'яснити народові роль і завдання УВО. Брошура мала велику популярність як нелегальне видання [12, с. 59].

Саме у цей час на теренах Галичини почалось розповсюдження «Українського революціонера» – видання Західноукраїнської національно-революційної організації (ЗУНРО), що була створена у 1926 р. за підтримки Є. Петрушевича та більшовицького уряду й агітувала до боротьби з польськими окупантами та приєднання західноукраїнських земель до Радянської України. У цьому часописі висвітлювались ідеї та завдання ЗУНРО, заклики до боротьби. Усе це робилось на противагу поширенню впливів УВО. Ці дії збивали з пантелику українську громадськість, прості люди просто плутали організації [54, с. 116].

Є. Петрушевич мав пробільшовицьку позицію і вірив, що СРСР допоможе боротися із польським загарбником і навіть пропонував Є. Коновальцю приєднатися до нього або піти із поста керівника УВО [171, с. 38]. Ця позиція гостро суперечила політиці УВО, тому постать Є. Петрушевича опинилась у переліку ворогів організації.

Тодішні медіа всіляко оббріхували бойовиків УВО, а журнал «Сурма» відповів серією дописів про терористичне минуле Ю. Пілсудського та очолюваної ним Польської соціалістичної партії (ППС).

Варто відзначити зв'язки УВО та ОУН із Великобританією та Німеччиною, яких українські революціонери-активісти розглядали як союзників у різні історичні періоди. Незважаючи на це, їхні стосунки важко назвати плідними, проте вони заслуговують окремої уваги.

Великобританія відіграла важливу роль у стратегічних планах полк. Є. Коновальця. Як стверджує історик С. Кот, у 1933 р. Є. Коновалець скерував до Лондона представника ОУН Є. Ляховича. Його місія полягала у налагодженні контактів із британськими урядовими колами та роз'ясненні позицій ОУН щодо ситуації навколо України та у Східній Європі в цілому. В інструкціях, які йому дав Є. Коновалець, акцентувалося на тому, аби переламати поширені серед британських урядовців погляди, бо політика ОУН є пронімецькою [135, с. 210]. Як бачимо з листів Є. Коновальця до Є. Ляховича, полковник покладав великі надії на Великобританію в своїх стратегічних планах: «Наша політика в даний момент повинна: За всяку ціну старатися включити українську проблему у сферу, так сказати б, заінтересування великобританської політики. Під теперішній момент тільки в Англії можемо мати базу для дальшого ведення нашої поборницької політики» [149, с. 924].

Як бачимо, Великобританія була важливим напрямком дипломатичних зусиль Є. Коновальця щодо пошуку міжнародної підтримки визвольних та державницьких прагнень українства та ОУН як найбільш радикального та потужного крила українського визвольного руху. Українська позиція з увагою і розумінням сприймалася британським МЗС, значних успіхів вдалося досягти у формуванні позитивного іміджу для України. З другого боку, дивно, чому ОУН звернула свій стратегічний союзницький погляд на Великобританію тільки в 1933 р.

А. Кентій у історичній роботі зазначає, що орієнтація ОУН на Третій Райх ґрунтувалась на переконанні, що він відіграватиме головну роль у розв'язанні українського питання [113, с. 129]. Насправді стосунки Німеччини та ОУН були ще складніші, ніж може здатися, вони нагадують гру в шахи, щоправда, це гра не двох, а великої кількості держав-учасниць із власними пріоритетами та зовнішньополітичними інтригами.

Як дізнаємося із документів КУНу, З. Пеленський зазначав, що українські інтереси узгоджувались із цілями «системи побіджених», тобто Болгарії, Угорщини, Білорусі, Литви, а також Італії та Німеччини [124, с. 269-270]. Науковець Т. Федорів називає Німеччину та Литву країнами, з якими був налагоджений «широкий фронт підтримки», в тому числі фінансовий. Дослідник наголошує, що ці держави були опонентами Польщі [262, с. 200].

Крім цього, з німецькою стороною працював ще один активіст пропаганди УВО-ОУН Р. Ярий, який разом із Є. Коновальцем стверджував, що «в антипольській боротьбі українського народу Німеччина фігурує як найвигідніший союзник» [53, с. 227]. У розвідці О. Кучерука «Ріко Ярий – загадка ОУН» крізь призму дослідження життя і діяльності представника ОУН в Німеччині Р. Ярого розкрито характер зв'язків організації з зовнішньополітичним бюро Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії, Вермахтом і Абвером [138, с. 212]. Р. Ярий був грошолобом, як стверджують дослідники С. Шевченко та Д. Веденєєв. Завдяки йому «У 1923-1928 рр. бойовики Коновальця одержали до 2 млн німецьких марок... Мало того, Ярому вдалося замкнути на себе грошові пожертви українців Канади і Сполучених Штатів Америки» [31, с. 438-439].

Про зацікавлення Німеччини українським питанням свідчить те, що, як стверджує І. Гаврилів, Третій Райх мав уже в першому складі ОУН свого агента, який, що прикметно, був активним дописувачем до «Розбудови Нації» – П. Кожевниківа [51, с. 247].

Що стосується співпраці обох держав, колишній діяч ОУН С. Шевчук згадує, що на початку 1930-х рр. ОУН провадила розвідувальну діяльність на території Польщі на користь Німеччини [292, с. 224]. Держави прагнули співпрацювати і частково допомагали одна одній, зокрема у військовій та вишколеній сфері (у Німеччині українські старшини навчались, а також постачали в Україну зброю, амуніцію, вибухові речовини для УВО [53, с. 224-225]), проте вони завжди ставились одна до одної з осторогою, активно

використовуючи розвідувальну та контррозвідувальну роботу [30, с. 109-116] і, як виявилось, даремно. Поки Є. Коновалець і Р. Ярий наприкінці 1932 р. уклали із тодішнім керівником Абверу Р. Патцигом усну «джентльменську угоду» про співпрацю на випадок війни з Польщею [53, с. 231], у 1934 р. Польща, Росія і Німеччина підписали угоду, яку пов'язували з польсько-німецьким зближенням і, як припускає Є. Ляхович, можливі таємні пункти цієї угоди передбачали перетворення українських земель у «Польсько-російсько-німецьку колонію» [285].

У 1934 р. ситуація різко змінилась. Влітку відбувся атентат ОУН на міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького у Варшаві. Німецький уряд видав Польщі М. Лебеда, який мав відношення до атентату, а чехословацький – передав польському т. зв. «Архів Сеника» [105, с. 82]. У Берліні було арештовано й ув'язнено на тиждень Р. Ярого [138, с. 103]. Відтоді почало налагоджувати співробітництво між польською та німецькою поліцією, спрямоване, зокрема, на боротьбу з українським національним рухом [289, с. 327]. Завдяки цьому польські органи безпеки докладно дізнались про обсяги діяльності організації, почались масові арешти членів ОУН в Галичині, які завершилися «Варшавським процесом» [54, с. 119].

Водночас польський уряд зажадав від чехословацького видати чільних діячів ОУН, серед яких і головного редактора журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» В. Мартинця, тому він змушений був тікати за кордон. У зв'язку з усіма цими подіями 1934 р. видання обох часописів було припинено.

3. 3. Ідейно-концептуальні засади часописів

УВО та ОУН боролися проти окупаційних режимів, і спосіб політичного терору був одним із засобів національно-визвольної боротьби. Дослідник

Я. Дашкевич виправдовує ті дії революційного руху, які застосовували організації у своїй боротьбі: «Необхідно розуміти те, що поневолений народ, якщо легальні демократичні засоби національної боротьби не дають жодних результатів, змушений і має моральне та політичне право застосовувати всі засоби збройної революційної боротьби, протиставляючи її державному теророві» [74, с. 9].

Науковець проводить паралелі із визвольними рухами інших країн, де такі дії цілком виправдані: «Так є в Іспанії, де борються баски під проводом політичного крила ЕТА. Так є в Північній Ірландії, де є Ірландська республіканська армія (її політичне крило). Так ще недавно було на Корсиці, доки вона не отримала автономії від Франції. Так було також у Південному Тиролі, поки там, під Італією, німецька меншина не домоглася особливого статусу для свого регіону» [74, с. 9].

«Сурму» почали друкувати 1927 р. як пропагандистський підпільний орган УВО. Журнал був створений як програмний орган УВО і подавав у статтях зобов'язання, дії та пропагандистські елементи, що стосувалися військової організації підпільного руху.

Ось як згадує В. Мартинець свій прихід у журнал: «По обговоренні справи зі мною й Канцлером (йдеться про О. Сеніка – В. П.), полк. Коновалець передав мені редакцію «Сурми», офіційного органу УВО. Ми устійнили спільно напрямні: «Сурма» повинна оголосити цілу низку ідеологічно-політичних статей, унятих у певну систему. Передусім треба з'ясувати цілу проблематику соборності – отже повинні бути статті проти історичних орієнтацій на Польщу й Москву, зокрема проти радянофільства й большевизму-комунізму, проти автономізмів і угодовства, а угрунтування ідеалу Самостійної й Соборної Української Держави, спертого на принцип власних сил» [158, с. 195].

Журнал «Розбудова Нації» почав виходити як орган ПУН, виконуючи програмну функцію підготовки до КУНу. Ось як цю ситуацію позиціонувала

президія КУНу (інж. Д. Андрієвський (голова) та В. Мартинець (секретар)), звернення якої друкувалося у першому числі часопису: «Найближчим завданням Проводу є сформулювання ідеологічної бази й розроблення структури та намічення плану діяльності майбутньої організації, як рівнож підготовка загалу українських націоналістичних елементів до прийняття та співпраці з організацією українських націоналістів і творення вже віднині її кадрів... Завершенням діяльності теперішнього Проводу буде Конгрес Українських Націоналістів, що має остаточно усталити ідеологічні позиції українського націоналізму, ствердити факт повстання єдиної організації, прийняти її структуру та покликати її сталий Провід» [188, с. 2].

П. Кожевників у статті «Рік Розбудови Нації», надрукованій у відповідному друкованому органі в кінці 1928 р., згадав про його створення: «Без наказів і директив повставали самостійно менші й більші організації. А разом із тим виникла пекуча потреба друкованого органу, що ширив би гасла націоналізму, що кликав би до творення націоналістичної сили. Першою вийшла «Заграва», за нею – «Національна Думка» й «Державна Нація». Вони ставили собі однакові завдання. Проте, зогляду на розпорошеність націоналістів, на відсутність виразної організаційної програми й на брак необхідних засобів, не могли вони втриматися... Саме на ідеологічній спадщині тих органів розпочато будову нашого місячника. Вже в 1926 р., коли дві організації взялися за поширення (Група Української Національної Молоді), або за видавання (Легія Українських Націоналістів) своїх органів, виринула думка про єдиний націоналістичний пресовий орган». Передумовою будь-якої пресової централізації мала б виступати централізація організаційних об'єднань. Українські націоналісти це зрозуміли і «щойно з утворенням Проводу Українських Націоналістів прийшов час зосередження й планомірного поширення кличів націоналізму. Без цього неможливим було б переведення підготовки Конгресу Українських Націоналістів, як під оглядом розроблення ідеології, так і під оглядом

організаційного скупчення необхідних сил. Ці завдання перебрала на себе «Розбудова Нації» [123].

Полк. Є. Коновалець дав В. Мартинцю «цілком вільну руку щодо «Розбудови Нації» [158, с. 283], проте він дуже прискіпливо ставився до наповнення журналу, перечитував суперечливі статті, «цензурував» [158, с. 283] матеріали самого В. Мартинця, притому, що редактор писав статті, як він сам згадував, офіційного характеру, з галузі програми і тактики організованого націоналізму, полемічні статті, в яких необхідно було зважити кожную думку, і офіційну частину (комунікати, організаційні звіти, відповіді редакції тощо). Таким чином вже можна оцінити ту вагому редакторську роль, яку виконував В. Мартинець у підготовці часопису «Розбудова Нації».

3. 3. 1. Пропаганда та провокаційні методи як дієві засоби ідеологічної боротьби

Пропаганду можна визначати як засіб досягнення мети. Ж. Еллюль твердив, що все, що нас оточує, – речі, побут, життєва практика, реклама, мистецтво – все наповнене пропагандою і стає нею, пропаганда стає суспільною потребою [97, с. 239]. Сьогодні про пропаганду як елемент маніпуляції свідомістю потрібно говорити, враховуючи розвиток інформаційних технологій, війн, ринків тощо. Період міжвоєнної доби, коли найпоширенішим інформаційним джерелом було друковане слово, характеризувався не меншим розмахом пропаганди, доказом чого є журнали «Розбудова Нації» та «Сурма».

Ось як глобально журнал «Сурма» визначає роль пропаганди у своїй «передовиці»: «Будучність українського революційного руху та взагалі наших визвольних змагань від того, чи поставимо пропаганду внутрішню та зовнішню на належній висоті або, іншими словами, чи зуміємо підняти в

народі воевничого Духа й викличемо тверду віру в перемогу над ворогами» [221, с. 1]. Тобто вже самі друковані органи визначають пропаганду як основну зброю, яка властива друкованому органу, крім того, ця цитата підкреслює, що «Сурма» та «Розбудова Нації» – це журнали, які поширюють ідеї, покликані для «реалізації національно-державного ідеалу» або принаймні на рівні утворення їх задумували саме такими. Пропаганда, як і дискурс ворога, є відчутною на сторінках журналів у контексті ідеї боротьби. Варто ці аспекти розуміти в певній цілості, яку вони творять. У журналах «Сурма» та «Розбудова Нації» ця цілість має вигляд ідеї боротьби, яка перетворюється в ідеологію.

У перекладі з латині «пропаганда» означає «те, що підлягає розповсюдженню», але вже у тлумачному словнику знаходимо поміж іншими значеннями таке: «Ідейний вплив на широкі маси або певні групи людей, що носить політичний або релігійний характер» [190, с. 39]. Тобто пропаганда із предмета переросла у власне вплив, хоч ми схильні вважати, що і та, й інша дефініція пропаганди є правильною. Виходячи з цього можна ввести у розмовний арсенал поняття «суб'єкт пропаганди» і «об'єкт впливу», як визначає їх Л. Леонтьєва [141, с. 12], де, для прикладу, суб'єктом пропаганди виступає газета, а об'єктом впливу – ті, на кого поданий у газеті матеріал мав би подіяти, адже «суб'єкт пропаганди в концептуальній схемі зайнятий лише собою, об'єкт впливу він сприймає лише у вигляді абстракції» [141, с. 12].

Під пропагандою наразі потрібно розуміти поширення заздалегідь відшліфованої усіма доступними технічними і психологічними методами інформації чи дезінформації, яка має за мету сформувати чи знешкодити ту чи іншу ідею, що цікава провокатору, і розрахована на щонайбільшу кількість людей. Ось яку всеохопну її роль, говорячи про світ, показує журнал «Сурма»: «Пропагандою є в нашому столітті важнішою зброєю, ніж

усі інші, в боротьбі народів між собою. Лише дорогою пропаганди можна якусь справу зробити популярною в світі» [221, с. 2].

Такі теоретичні критерії орієнтують на сприйняття пропаганди як суспільного феномену в об'єктивному розумінні. Цей тематичний підрозділ заслуговує на увагу принаймні тому, що журнали позиціонується пропагандистськими органами та вважають пропаганду своєю основною зброєю: «Бо лише пропагандою серед власної суспільності можна викликати фанатизм і ненависть до ворога, геройського Духа та зажду посвяти та штовхнути широкі народні маси вслід за тими, що на своєму прапорі виписали: «боротьба з ворогом на життя й смерть». Уже в цій цитаті простежується непересічна роль пропаганди у визвольному русі взагалі та в функціонуванні журналу. Далі зупинимось на пропаганді детальніше, подаючи її так, як бачать і розуміють підпільний орган УВО «Сурма» та офіційний орган ПУН «Розбудова Нації», в свою чергу намагаючись підтвердити їх пропагандистський статус.

Автор передовиці журналу «Сурма» виокремлює пропаганду словом і пропаганду ділом та наголошує, що будь-який акт, зроблений для продовження боротьби, має мати якнайбільший розголос у краї та світі [221, с. 1-2]. Крім цього, пропаганда є зовнішньою та внутрішньою. Причому тематика пропаганди не зупиняється на одному номері, а створює своєрідний інформаційний блок, чим пояснюється ще й сприймання пропаганди як основної зброї часописів.

Підкреслити важливість пропаганди у діяльності журналів можна хоча б тими завданнями, які ставить для пропаганди «Сурма»: «... плекати розумну ненависть до окупанта серед власної суспільності... Пропаганда нашого визвольного руху між чужими народами, придбання прихильної opinio свiта, інформування чужих народів про теперішнє положення українського народу, приєднання між ними союзників на випадок нашої збройної боротьби з окупантами» [221, с. 1].

Для пропаганди ділом автор визначає «перший рід пропаганди» [221, с. 2]. Засоби пропаганди численні, вони поділяються на внутрішні і зовнішні, залежно від роду пропаганди [221, с. 2].

Варто відзначити, що журнал «Сурма» називає вчинками війни, революційні зриви, повстання та масові заворушення [221, с. 1]. Тобто варто розуміти, що саме ці вчинки є ключем до розуміння пропаганди ділом, яку для себе та для читачів визначив редакційний колектив журналу. Усі вчинки служать одному наміру, як і пропаганда загалом – будівництву самостійної української держави дорогою національного освідомлення широких мас населення, закріплення проти польських настроїв, нанесення шкоди національному ворогові та «спаювання народу в одну тверду цілість». Такими вчинками УВО-ОУН через журнал «Сурма» називає: «Атентат С. Федака, замах на Войцехівського, вбивство зрадника Твердохліба, велика акція саботажів у 1922 р., що знищила кількасот польських дворів, терористична акція проти адміністративних органів польської влади, проти польських зайдів-кольоністів та проти українських зрадників» [222, с. 4].

Пропаганда ділом – це буквальна і проста теоретична «субстанція», яка визначена власне журналом і в рамках цих теоретичних якостей виконує важливу функцію, що ілюструє не лише політику журналу, а й вагомо доповнює ту складну дефініцію про пропаганду.

«Пропаганда словом має за завдання... поширювати вплив пропаганди ділом на якнайширші кола власного і чужих народів» [222, с. 5]. Тобто в редакції є чітке розмежування між пропагандою словом та ділом. Враховуючи те, що пропаганда словом є для нашого дослідження безпосереднім представником редакційної політики журналу, зупинимось на ній докладніше. Автор статті розуміє її так: «Пропаганда словом має за завдання, з одного боку, поширювати вплив на якнайширші кола власного й чужого народів, і продовжувати цей вплив через деякий час, щоб захопити нові покоління, і, з другого боку, щоб викликати бажані настрої та нові

вчинки в лоні власної суспільності... При пропаганді живим словом приходять під увагу такі її форми: розмови, відчити й реферати, віча, курси і т.п. При пропаганді писаним словом маємо знов летючки, відозви, листи, брошури й книжки, пресу і т.п.» [222, с. 4]. Тобто пропаганду словом варто розуміти так, аби все, що стосується якимось чином слова як предмета революційної діяльності, представляло собою не лише головний засіб, за допомогою якого журнал впливає на читачів, а й винятковий елемент редакційної політики, що стає центральним у функціонуванні журналів.

Крім цього, всі засоби і форми пропаганди за відношенням до законів ворожої влади поділяють на легальні та нелегальні: «Розуміється, що УВО веде в першу чергу пропаганду при помочі нелегальних форм, полишаючи легальні форми пропаганди всім прочим нашим товариствам, групам, партіям, установам та врешті поодиноким людям» [222, с. 5].

Тут варто зупинитися на тому, як розуміє завдання пропаганди УВО-ОУН. Розділимо їх на завдання внутрішньої та зовнішньої пропаганди.

До завдань внутрішньої пропаганди варто зарахувати: 1) пропаганду національно-державної ідеології (плекання національної моралі, піднесення інтересів нації над інтересами людей і класів, розв'язку питань розбудови суспільного життя із усіх його видимих боків, що були б орієнтовані національно-державною ідеологією, виховання молоді, шкільництво, соціальні питання, господарство і т. д.); 2) об'єднання української суспільності та підготовку до майбутньої війни з окупантами. Саме цю тезу журнал «Сурма» називає «полем для праці УВО» [222, с. 4], яка визначила це завдання як найперше і головне, хоча не виняткове, – в числі завдань УВО присутні ще «плекання лицарського духа та любови до військового діла, плекання української військової традиції, пропаганда конечности війни для нас та її способів, познайомлення про способи визвольних воєн інших поневолених народів» і т. п. [222, с. 4].

Завдання зовнішньої пропаганди полягають у: 1) пропаганді «конечності союзів між народами, поневоленими такими самими окупантами, що й наш нарід» (там же), а саме Литва, Білорусь, Грузія і т. д.; 2) пропаганді власне визвольного руху між країнами світу, як наслідок, придбання симпатиків, а тому помічників у національній боротьбі. Редакції журналів зауважують, що вони озброїлись метою поставити українське питання на міжнародних форумах і вирішити його в дусі українського національного ідеалу.

Крім «позитивних», як їх називає «Сурма» [222, с. 5], завдань внутрішньої та зовнішньої пропаганди існують і «негативні», зокрема: 1) розлад ворожого війська зсередини, адже, як підкреслює журнал, третина польської армії – люди із поневолених народів; 2) поширення «розумної ненависті» [222, с. 5] до окупанта як серед української суспільності, так і серед інших поневолених народів, поширення деморалізації серед поляків; 3) поширення постійного невдоволення усіма ворожими режимами й урядами; 4) стримування ворожої пропаганди, що розповсюджується не лише на українській території, а й за кордоном і т. д.

Варто сказати, що це лише загальне визначення завдань, родів і засобів пропаганди, але вже на цьому рівні можна стверджувати, що вона виконувала важливу роль у боротьбі за волю українського народу, вона не лише функціонувала під час самої війни, а й випереджала збройну боротьбу, будучи при цьому важливим і неповторним елементом її самої.

Пропагандою, враховуючи все сказане, можна називати чи не всю інформацію, що подається на сторінках журналів, починаючи від теоретичних осмислень самої пропаганди, закінчуючи повідомленнями про збори грошей, хроніками, іронією у статтях та ін. Найпомітнішим і показовим елементом пропаганди називаємо заклики на сторінках підпільного органу, починаючи від провокативних: «Ідея без діла є мертва!», «З хати до хати! З рук до рук!», продовжуючи застережливими: «Не держіть у себе дома ніяких речей ні документів чи записок, які можуть доказувати

вашу приналежність до УВО», «Вистерігайтесь провокаторів!», «Пам'ятайте, що кожний ваш лист проходить поліційну цензуру». Спочатку (до квітня 1928 р.) журнал обходився такими простими закликами, та потім, врахувавши досвід пропаганди психологічного враження, на сторінках журналу «Сурма» з'являються заклики альтернативного та попереджувального значення, наприклад: «Тримайте язик за зубами, та не попадете в тюрму», «Найбільша метода зізнань: відмова зізнань», або ось такий особливий заклик: «Одинока ціль поліції та суду – засудити вас! Одиноке їх средство – ваші зізнання! Одинока ваша ціль в тюрмі – воля! Одиноке ваше средство, що веде до цієї цілі – ваша мовчанка!».

Важливою є також так звана вказівна пропаганда: «Пишіть як найменше листів на волі, зовсім не пишіть у тюрмі! Не один у своїх листах і «приписах» виписав собі довгі літа тюрми» чи «І в тюрмі, стіни мають уха. І в тюрмі, ви окружені провокаторами. Не звірюйтесь тому, ні перед приятелями, не перед іншими особами!». Важливо відзначити ще й те, що такі заклики були взятими в рамки, надруковані жирним шрифтом та постійно повторювались. Тобто всі механічні засоби формування пропаганди проходили через руки авторів та були взяті до уваги.

Варто зауважити, що редакційний колектив журналів не заперечує необхідності збройного конфлікту, більше того, він навіть дещо зневажливо ставиться до своєї, здавалося б, основної зброї: «Було б зовсім помилним думати, що суть і ціль революційного руху лежить виключно в підбурюванні наших широких мас демагогічною й не відвічальною пропагандою» [222, с. 4].

Пропаганда за свою багатовікову історію накопичила складну систему дефініцій, які, в свою чергу, доповнюються та інколи суперечать одна одній. Для пропаганди часописи «Сурма» та «Розбудова Нації» визначили вагому та неординарну роль, в результаті якої пропаганда як така виконувала не тільки величезну концептуальну функцію, а й була основоположницею ідеології, що

програмувала не лише бачення редакційних колективів, а й загалом українського підпільного руху.

Важливим залишається питання пропаганди підпільного руху, адже цей фактор визначений одним із найголовніших у його розвитку та формує низку питань як теоретичних, так і практичних. Найбільш цікаве для нас питання практичного втілення пропаганди. Журнали демонструють нам своє розуміння цієї «багатопрактичної» величини. Вони подають власні теоретичні думки з приводу пропаганди як ідеологічної складової. У рамках цього, ми поділяємо пропаганду на пропаганду словом та ділом, а також пропаганду внутрішню та зовнішню.

Можемо наразі констатувати, що пропаганда в усьому ідеологічному медійному дискурсі відіграє одну з передових ролей, оскільки має на меті розповсюдження кон'юнктурної інформації.

3. 3. 2. Терор як засіб політичної боротьби. Ставлення часописів «Сурма» та «Розбудова Нації» до терору

Активна збройна діяльність УВО-ОУН стала одним із засобів розповсюдження державницьких ідей організації, вона виконувала пропагандистську функцію та формувала діяльнісну основу боротьби. Форма активного і пасивного спротиву мали своє висвітлення також у журналах, зокрема у «Сурмі» та «Розбудові Нації».

Б. Кордюк у своїх спогадах наводить лист Є. Коновальця, в якому простежується ставлення самого полковника і УВО-ОУН до терору: «Український визвольний рух в основі не терористичний. Його завдання в першу чергу підготувати український загал до того, щоб у випадку якихось міжнародних комплікацій українська нація була зріла до тих подій та щоб при розвитку тих подій була вона підготована до створення своєї держави... Мені тепер йдеться про те, щоб ворогам і противникам показати, що не

зважаючи на їх інтриги, ми маємо такі сильні моральні основи, що з ними їм боротися не легко» [129, с. 962].

Що стосується фактичної сторони боротьби в цей період, в основі якої була ідея здобуття державності, то тут варто почати із вбивства у Львові А. Потоцького українським студентом М. Січинським. Таким чином М. Січинський протестував проти фальсифікацій на виборах до Віденського парламенту та Галицького сейму. Під час виборів від рук польських поліцейських загинув кандидат до сейму – 27-річний українець М. Каганець. На чотири кулі, випущені двадцятилітнім М. Січинським, львівська газета «Діло» відреагує словами «Сталося! Історія запише цю подію як перший акт політичного терору в конституційній Австрії» [142, с. 6].

Особливої уваги заслуговує дата «Листопадового чину», а саме 1 листопада 1918 р., саме вона стала чи не основною, яка вплинула на формування цілого покоління революціонерів. В цю листопадову ніч півтори тисячі українських військових взяли владу в 200-тисячному Львові, в якому лише польських офіцерів налічувалось понад 600 осіб [142, с. 8].

Атентатом, тобто замахом на життя, 25 вересня 1921 р. почалась бойова діяльність Української військової організації. Атентат відбувся у час офіційного візиту до Львова маршала Ю. Пілсудського та львівського воєводи К. Грабовського. Вчинив замах С. Федак, син одного із найвідоміших та найшанованіших у Галичині українців. Результатом замаху стало поранення К. Грабовського, а С. Федак відсидів 6 років у в'язниці.

«Першою жертвою на шляху до польсько-українського порозуміння» називають С. Твердохліба. УВО дуже добре підготувалась до вбивства керівника «Партії хліборобів», від якої йшов на вибори С. Твердохліб. Цю партію фінансово та політично підтримували польська влада, відтак за порушення загального бойкоту виборів та співпрацю з поляками хтось мав нести відповідальність. Для УВО цим «кимсь» став С. Твердохліб.

Атентати на українців завжди викликали гучний резонанс й неоднозначне сприйняття в суспільстві, зокрема це стосується і періодичних видань, які висвітлювали ту чи іншу подію. Водночас, питання польсько-українського порозуміння традиційно отримувало різку оцінку в сприйнятті націоналістів.

У 1922 р. відбулося ще одне вбивство, цього разу це був польський агент, а вбивство скоїли двоє членів УВО Р. Луцейко та В. Крупа. Хлопці здійснили вбивство, не порадившись із керівництвом УВО. Цей вчинок був відображенням їхньої свідомості щодо окупації Галичини та проведення на цій території виборів. Дії В. Крупи та Р. Луцейка відображають тодішню непоступливу поведінку української молоді.

Жертвою визвольної боротьби також стала О. Басараб, яка походила із поважної та заможної родини. Після закінчення війни вона працювала зв'язковою Начального Коменданта УВО Є. Коновальця та була розвідницею УВО. Це сталося 1924 р., коли поліція здійснила обшук у кімнаті, де мешкала О. Басараб. Було знайдено пакет із розвідувальними матеріалами. Журнал «Сурма» згадував на своїх сторінках її прізвище, яке стало своєрідним символом.

За майже два десятиліття, впродовж яких Польща володіла Галичиною, найвищі польські урядовці лише двічі відвідували Львів [142, с. 20]. Вперше – у вересні 1921 р., коли в столиці Галичини побував перший керівник польської держави Ю. Пілсудський, та через три роки, – у вересні 1924 р., коли Львів відвідав Президент Польщі С. Войцеховський. Бомба, яку кинув у карету президента український бойовик УВО, знеохотила урядовців відвідувати Львів. Щоправда, бомба тоді не вибухнула. Як підкреслює С. Липовецький, це був чи не єдиний випадок в історії УВО та пізнішої бойової діяльності ОУН, коли атентат становив загрозу життю великої кількості невинних людей і те, що він не відбувся, не надто засмутило його

організаторів. Пропагандистська ціль була виконана на сто відсотків, а подальше слідство не виявило ні виконавців, ні організаторів [142, с. 21].

В історії революційних рухів рідко обходиться без експропріацій. Саме напади на поштові карети, банки чи інші державні установи поповнювали касу підпільних організацій. Так було й в УВО, а згодом і в ОУН. У березні 1929 р. серед провідного членства УВО у Львові виникла ідея здійснити напад на листоношу. Ця експропріація, яку здійснювали Р. Мицик та Я. Любович, не вдалася, поштар вирвався із рук бойовиків і вистрибнув у вікно. Після переслідувань поліцією Р. Мицик був спійманий, а поранений Я. Любович застрелився в одній із кам'яниць.

Ця подія гнітюче вплинула на українське суспільство, яке через легальні організації та партії почало вимагати від УВО припинення експропріацій коштом таких жертв. Втім, і позиція УВО, яку відображала стаття в «Сурмі», засвідчила, що для Організації це була немала втрата: «...слід би застановитися над цією справою цілій українській суспільності. Але не критика революційної ідеї, не кидання каменем на УВО мають бути вислідом цієї застанови. Замість звертати очі поза себе, хай кожен запитає себе: чи сповнив він свій обов'язок супроти УВО? Чи причинився він до того, щоб найбільш ідейні одиниці не мусіли йти на смерть за пару тисяч злотих? Чи зробив він що-небудь, щоб люди, які можуть віддати користь на інших ділянках, не потребували зацікавитися невідповідними для них справами? Ходить про усунення причин, що спонукають УВО послуговуватися такими засобами, а не про докори, обвинувачення або й порахунки різних політичних груп...» [89, с. 1].

Невдалі «екси» відбулися рік до того й рік після того. Наприклад, у 1930 р. у невдалому нападі теж загинув студент права Г. Пісецький. Під плащем він був вбраний у пластовий однострій, що того ж року привело до заборони діяльності Пласту в Польщі [142, с. 40].

Дискурсом, особливо навколо журналу «Сурма», а також передумовою до співпраці із «заокеанськими українцями» послужила так звана «справа сімнадцятьох», яка набула розголосу після вбивства львівського шкільного куратора С. Собінського. Швидке знищення українських шкіл та гімназій загрожувало майбутньому українців у Галичині. Тому влітку 1926 р. УВО приймає рішення вбити шкільного куратора, і з цією метою відбувається підготовка бойовиків. Ними стали 19-річний Р. Шухевич та 20-літній Б. Підгайний.

На початку 1927 р. у першому номері органу УВО «Сурма» організація взяла на себе відповідальність за вбивство польського чиновника. Це дозволило поліції сконцентруватись на арештованих, які мали відношення до українського революційного руху. І лише через два роки було засуджено цілком непричетних до атентату членів УВО В. Атаманчука та І. Вербицького.

У журналах «Сурма» та «Розбудова Нації» часто друкували листи із в'язниці, пов'язані зі «справою сімнадцятьох». Ця справа також стала передумовою співпраці із українською діаспорою в Америці, бо саме з 1930 р. почав виходити «Додаток до «Сурми» для заокеанських українців», де постійною темою статей або хронік було якраз несправедливе засудження І. Вербицького та В. Атаманчука: «Атаманчука і Вербицького засуджено на смерть через повішення за мнине вбивство куратора Собінського. Разом із ними засуджено вісьмох інших Українців на довгі літа тюрми за мниму співучасть у вбивстві, що мала виявлятися постачанням зброї й помочі в утечі виконавцям атентату... У. В. О. не видала дійсних чиновників. Чому? Тому що не думає бавитися в піжмурки з ляхами. Що було можливе в процесі Штейгера, де ходило по раз перший про виказання нечуваних досі метод поліції, в що ніхто не повіривби без доказів (йдеться про 1924 р., коли хтось із УВО кинув в президента Польщі С. Войцехівського бомбу. Тоді обвинувачення було висунуто єврею Штейгеру, що пізніше привело до

великого судового процесу. Тоді єврейська спільнота запропонувала, аби УВО взяла на себе відповідальність за виконання атентату та виказала ім'я бойовика, який його здійснив. УВО взяла на себе відповідальність, проте імені бойовика не оприлюднила, – В. П.), – це не заходить тепер, коли ні метод є вже знані, тим більше, що суд і там був переконаний про невинність Атаманчука і Вербицького» [211, с. 3].

УВО не могла видати справжніх виконавців атентату. Журнали «Сурма» та «Розбудова Нації» відповіли серією дописів про цей процес: «На маргінесі процесу сімнадцятьох» [178, с. 3], «Звідомлення. Письмо Української Військової Організації до польського трибуналу» [96, с. 7-8], «Після винесення засуду» [211 с. 2-3] та ін. Ця справа викликала резонанс у суспільстві: «Голоси Американської преси про смертний засуд польським судом над Атаманчуком і Вербицьким» [60, с. 4-6], «Голоси преси про засуд смерти на Атаманчука і Вербицького» [61, с. 7-8] та ін.

Важливим було висвітлення у журналах методів підпільної боротьби для здобуття незалежності. Так, у статті «Роль індивідуального терору в підпольній боротьбі» на прикладі діяльності російських есерів, польських революціонерів та більшовиків обґрунтовується тактика УВО у застосуванні терактів: «Чи наш ворог дотримується супроти нас етики й моралі? Він з цинізмом та насолодою наносить удар за ударом... На масовий терор мусимо відповісти відповідно до наших сил індивідуальним терором... Кожний терористичний акт, виконаний Військовою організацією, підносив всебоевий настрій та пригадував загалові, що лише боротьбою, а не якимись угодами можемо добитись нашої самостійности» [235, с. 3-4]. Поряд з тим наголошується, що «...ми є далекі від возвеличування терору [...]. Терор – це лише частина боротьби... Кожний терористичний акт мусить знайти відповідний відгук серед власної суспільности. Він не сміє бути актом пімсти одиниці, навіть хочби був і спонтанним ділом, але мусить стати немов висловом засуду, що його видав весь нарід...» [235, с. 4].

Можна по-різному ставитись до індивідуального терору: з погляду християнської етики важко його виправдати, але у тому стані української держави не можна також засудити виконавців атентатів та експропріацій, якщо мати на увазі «систематичне нищення найсвятішого в людині: її людську гідність та свободу думки, з вироджуванням характерів та доводженням молодих і недосвідчених юнаків до розпачу або підлости» [142, с. 31].

В 1929 р. у журналі «Сурма» після багатьох революційних дій, в яких постраждали зокрема бойовики УВО (самовбивство Я. Любовича, арешт Ю. Головінського та багато ін.), вміщено статтю «За багато жертв», яка намагалася відповісти на закиди, що стосуються дій визвольної організації: «І приходять застанова: надто великими любимцями долі хотіли б ми бути, щоб, при таких скромних жертвах, здобути найцінніше і найдорожче – державу. Скажете – лягло сто тисяч! Мало! Сотні по тюрмах валяються! Мало! Всього мало, бо на їх кістках і муках ще не виріс буйний цвіт волі. А воля – це такий дивний цвіт, що жадає погною людської крові, людських мук... Ніхто й ніщо не здержить нас на нашому революційному шляхові. ми йдемо вперед і закликаємо до нас усіх, у кого кров ще кружляє, у кого серце б'ється і в кого, крім самолюб'я, живе ще любов вищого роду – любов до Батьківщини» [89, с. 1].

Глибоко патріотична позиція творців революційного руху змушує задуматись, чи мета виправдовує засоби. Терор як засіб є чи не найбільш дієвий, проте він потребує жертв: «Терор це найстрашніша зброя в руках підпольної організації. Це zarazом її остаточний і найсильніший аргумент, коли всі інші вже вичерпані, або, коли, наперед відомо, що вони будуть безуспішні. Сам характер терористичної боротьби, яка вимагає, з одного боку, проливу крові, з другого, потягає небезпеку, а то й страту, журтвуючого собою члена організації, приневолює організацію брати за цю

зброю, в крайних випадках, та взагалі, до справи терору підходити, як найобережніше» [248, с. 3].

Терор, як і загалом боротьбу, не потрібно розуміти як самоціль, більше того, терор виправдовують та обумовлюють: «Терор, як засіб самооборони, має всестороннє оправдання, зокрема, він є етично оправданий [...] І саме це є хвиля, коли терор є необхідний. Тоді, всякі моральні скрупули зникають. Голоси про «любов ближнього», «пролив крові», «гуманізм» стають смішними; аргументи про «шкідливий вплив терору на політичне виховання народу» – безглуздими; докази що «терор ізолює революційну організацію й засуджує її на невдачу» – обурюючи наївними» [248, с. 2]. Терор, на переконання авторів, – шлях до незалежності, він несе моральне виправдання, оскільки є відповіддю на насильство ворога: «Терор в цьому розумінні, це не насильство. Терор це сила, що стає в обороні людських прав проти безкарного насильства, що топче їх. Сила, що задержує руку насильника, не є насильством, а противно – боротьбою із ним»; «Терористичний акт, це акт всенародного засуду. Терорист це один із суддів, що жертвуючи собою, для загального добра, во ім'я закону «*Salus populi – suprema lex*» (добро народу є найвищим законом), виступають проти тиранії й виборюють для народу волю» [248, с. 4].

Поряд із відчутною апологією терору як засобу самооборони в ім'я незалежності української держави, у журналах друкувалися й інші матеріали, які стосувалися цієї проблеми, зокрема, це стосується статті «Терор як засіб агітації» [248, с. 3-4]. У цьому матеріалі йшлося про величезний пропагандистський вплив терористичних акцій: «Власне такий характер мають терористичні вчинки: вони приковують до себе загальну увагу всіх, без огляду на це, чи хто хоче, чи ні». Звернено також увагу на троякий вплив агітації (а не пропаганди, адже пропаганда, за словами автора статті, має обмежену кількість реципієнтів): на власну суспільність, на суспільність

ворога, проти якого звернений терор, на світову опінію. Кожен окремий вплив аналізується детально, визначаючи певні характерні особливості.

Як бачимо, терор як засіб здобуття революційним шляхом незалежності української держави, має доволі конкретне трактування з погляду самих організацій УВО-ОУН та їхніх друкованих органів «Сурми» та «Розбудови Нації». Незважаючи на те, що терор розуміють як один із найдієвіших засобів здобуття мети, до нього ставляться доволі раціонально, намагаючись задекларувати винятково як засіб, а не мету: «Однак для неї [УВО] терор, це один із способів її революційної діяльності, один із засобів для виконання далеко ширших завдань, що стоять перед нею. У. В. О. не замикається у вузькі рами терористичних гуртів. У. В. О. є організацією революційною, але не виключно терористичною» [253, с. 1].

Журнал «Сурма» постійно друкував світлини бойовиків, які загинули під час масових акцій, атентатів, замордовані поляками у в'язницях та ін. Їм неодноразово присвячували вірші, писали матеріали, які закликали до зброї, вказуючи на героїчний досвід членів УВО і т. п. Зокрема найпомітнішими в цьому розумінні є О. Бесараб, Ю. Головінський, Я. Любович, Г. Пісецький, Д. Данилишин, В. Білас.

3. 3. 3. Тактика ведення боротьби

Після заснування Організації Українських Націоналістів в 1929 р. та поступового злиття УВО з ОУН змінилась і тематика на сторінках «Сурми». Значно менше уваги редакція стала приділяти ідеологічно-програмним статтям (це навантаження почав здійснювати офіційний орган ОУН «Розбудова нації» (1928–1934), натомість збільшилась кількість дописів на військову тематику (цикли «Вуличні бої», «Партизанка», «Картознавство»).

Крім статей військової тематики, наявні схематичні плани дій, що можна зарахувати до практичної частини журналу «Сурма». У підперіоді вже менш помітний взаємозв'язок із еміграцією, проте ставка на літературу як засіб пропаганди збільшується. Попри це, підпільний орган «Сурма» перетворюється на військовий.

Невдовзі після того, як з'явилася «Розбудова Нації», вона частково перебрала на себе висвітлення програмної основи боротьби у журналу «Сурма», і «Трубка» (як називали часопис «Сурма») зосередила свою увагу на військово-бойовій діяльності, висвітлюючи теоретичні питання, а також плани, пов'язані з військовою політикою. У зв'язку з цим, як пише М. Посівнич, співредактором журналу став полк. Р. Сушко, який добирав військові навчально-теоретичні матеріали [215, с. 60]. З редакцією активно співпрацював полк. В. Колосовський, ген. В. Курманович, ген. М. Капустянський та інші військові офіцери [156, с. 237].

Дослідник ОУН М. Посівнич зауважує, що «заходами станиці УВО-ОУН у Литві на чолі з І. Рев'юком-«Бартовичем» у м. Каунасі з'явилася низка видань з воєнної тематики: Р. Ярого, «Війна і революція» В. Мартинця, «Конспірація» (можливо, також В. Мартинця), «Партизанка», «Лицарі нерівного бою», «Лови», «Месники» невстановлених авторів [215, с. 61]. Зауважимо, що практично всі названі матеріали друкувалися у журналах «Сурма» та «Розбудова Нації». Відомо також, що цикл «Месники» належить У. Самчуку. У названих матеріалах розкрито напрями воєнно-політичної діяльності націоналістів та завдання на шляху розбудови незалежної України.

У статті «Старшинський корпус» [242, с. 1] невстановлений автор зазначав, що «легіонова» концепція має втілюватися через службу українських офіцерів по іноземних арміях усього світу; тим часом усі члени ОУН мають здобувати технічну освіту та військовий вишкіл. У статті «Військове самовиховання» [37, с. 6-7] вказували, що майбутня світова війна має стати для України національно-визвольною, але це буде неможливим без

належної військової підготовки, вивчення історії українського війська і військової географії рідного краю, високої національної свідомості і віри в перемогу. Тому найголовніше завдання, яке стоїть перед ОУН, – це виробити ефективну тактику боротьби за незалежність.

В журналі «Сурма» також була опублікована стаття, в якій знаходимо загальні вказівки щодо дій під час збройного повстання: переобрання влади на місцях і блокування противників у населених пунктах чи на стратегічних об'єктах – поштах, залізницях, мостах – проведення загальної розвідки на місцевості, часткова мобілізація і виступ на фронт [257, с.4-6].

Провідник КЕ (крайової ексекютиви) ОУН на ЗУЗ (західноукраїнських землях) Л. Ребет у спогадах зазначав, що головним завданням Організації у цей час було підготувати підпілля до збройного повстання на випадок війни [255, с. 67].

На війських курсах навчали основ конспірації, оборони від провокацій та конфідентів (таємних агентів поліції), методики провадження слідства, як поводитися в поліції та на суді. Окремо в бойовій реферантурі проводили вишколи для осіб, які працювали в розвідці ОУН. Їх навчали основ розвідки, контррозвідки та конспірації. У журналі «Сурма» в 1929-1930 рр. для членів ОУН друкували загальні статті про роботу розвідки: «Що треба знати при написанні листів і записок», «Як захищатися під час слідження», «Про конфідентів та провокаторів», «Як поводити себе в чужім місті», «Правдиві й фальшиві документи та перехід кордону», «Як ховати тайні річі перед поліцією».

Усі розконспіровані члени ОУН мали перейти в підпілля, створювати збройні партизанські загони і вести боротьбу проти окупантів. Дії цих загонів мали зводитися до того, щоб паралізувати діяльність противника. Центр, який би керував повстанськими відділами, мав складатися з: 1) організаційно-оперативного відділу; 2) відділу розвідки; 3) відділу зв'язку; 4) відділу постачання. Партизанські загони в середньому мали налічувати 36

осіб: командир, заступник, санітар, троє зв'язкових і три рої по 9 бійців. З активізацією боротьби повстанським відділам рекомендували збільшуватись до 233 осіб – комендант, його заступник, п'ятеро старшин, двадцять шість підстаршин, чота важких скорострілів – по 16 бійців, легких гармат – по 18 бійців, підривників – по 16 бійців, команда зв'язку – по 11 бійців, решта – прості стрільці. Якщо дозволяла місцевість, слід було створювати кінні чоти. У запіллі (тилу) рекомендували організовувати бази для лікування хворих і поранених, а також готувати кваліфікований медичний персонал [215, с. 3-7].

В «Сурмі» писали і про теми, які б мали допомагати діяти у підпіллі. Так, цікава стаття, яка навчає «Як ховати тайні річі перед поліцією». Зокрема, у ній звернено увагу на місця в будинку та поза ним, де шукає поліція, та перераховано схованки, в яких найкраще ховати підпільні речі (літературу, документи, зброю) «від стороннього ока» [302, с. 5-7]. В іншому місці друкувалась інформація про шифри, коди і таємне письмо [296, с. 5-7]. У номері за жовтень 1927 р. вміщено статтю, у якій розповідається про основи конспірації: «Передумовою кожної конспіративности мусить бути осторожність, хитрість супроти ворога, безумовна маломовність та безоглядне додержування тайни...». Зазначалось, що про діяльність певної особи в організації не мають знати навіть найрідніші люди, що кожен підпільник має мати власне псевдо, щоб не видавати себе, кореспонденція має бути надзвичайно обмеженою, а опісля використання треба знищувати будь-які листи, а найкраще користуватись усними повідомленнями [194, с. 6-7]. Окремо наголошується на провокаціях, які становлять значну небезпеку для діяльності організації. «Найбільшим лихом, з яким приходиться боротися кожній організації взагалі, а підпольній зокрема, є провокація... Спирається (ворожа) протирозвідка головно на т. зв. таємному співробітництві, яке згодом у різних формах вироджується в провокацію...». У статті йдеться про те, що провокаторами стають особи, які шукають матеріальних користей, яких примушують це робити, всіляко залякуючи, або ж авантюристи. Вони

стараються проникнути в організацію, повідомляти державні органи безпеки про вивідану інформацію та вчиняти свідомі провокації в діяльності організації, щоб її знищити [194, с. 6-7].

Цінними є повідомлення, в яких описували, до чого треба бути готовим та як поводитись у разі затримання поліцією, обшуку помешкання та судового слідства. У них розповідалось, що поліція збирає відомості про діяльність підпільної організації через принагідних донощиків, сталих конфідентів поліції, цензуру листування на пошті, загублені речі революціонерів, інформацію провокаторів та їхню діяльність, поліцейних агентів, обшуки помешкань та в ході процедури слідства при допиті затриманих осіб [223, с. 4-5]. Окремо йшлося, що в процесі слідства поліція застосовує певну техніку: ізольовує затриманого, вчиняє на нього психологічний тиск, засилає до його камери агента для вивідування інформації, пропонує стати агентом поліції та доносити на членів організації, врешті затриманого просто б'ють та катують [177, с. 5-6]. «Усе це робиться для отримання від підсудного потрібних зізнань, часто навіть неправдивих, однак потрібних слідству. В часі такого тиску затриманий або відмовляється від будь-яких зізнань, або ж дає завідомо неправдиві зізнання, або, що найгірше, у всьому зізнається» [94, с. 7-8].

Проведення саботажів членими УВО проти польських органів влади та польських осадників обґрунтовувалось аналогічною тактикою французів в часі німецько-французьких війн, коли в тилу навіть неозброєні особи нищили телеграфічні лінії, залізниці, мости, фабрики, магазини тощо, що призводило до значного послаблення ворога [248, с. 2-3]. В іншій замітці писали про дієвість партизанської тактики боротьби, коли нема можливості вести відкриті бойові дії з ворогом: «...саботажі, так і партизанка є частинами, а то й початковою стадією цієї рішальної боротьби поневоленого народу за волю» [248, с. 2-4].

Що прикметно, у журналі «Сурма» друкують схеми, які стосуються боротьби на вулиці [43, с. 2-5; 44, с. 5-7; 45, с. 3-5], приклади маршу «колони силою», багато уваги надають очищенню площ і вулиць від юрби, тобто журнали навчали, що не повинні постраждати мирні громадяни. Також друкували зауваги до партизанської боротьби у горах («Партизанка», «Авангарди визволення»), статті, які навчали працювати з картами («Картознавство»), інформація про військову силу Польщі та СРСР («Мотомеханізоване військо ССРСР», «Історичний примір про партизанку», «Організація вищої команди червоної армії», «Внутрішня структура червоної армії», «Озброєння деяких держав» та ін.), розповідали, як боротися проти тих чи інших механічних або психологічних дій ворога («Панцирні вози (авта) і їх поборювання», «Плавальні танки», «Висококаліброві кулемети», «Шляхом клевет і провокації» та ін.).

Журнали готували українців до майбутньої війни, у 1934 р. у «Сурмі» було надруковано серію дописів під назвою «Війна будучності та її роди зброї» (1934).

Як бачимо, журнали не лише говорили про необхідність боротьби, закликаючи до неї. «Розбудова Нації» та, особливо, «Сурма» розповідали, як потрібно боротися проти займанця, подаючи статті, які стосувалися військових даних іноземних країн, інформацію, часто візуальну, як потрібно діяти під час вуличної боротьби, як потрібно поводитись у ході партизанського руху і т. ін. Статті мали підготувати націоналістів до майбутньої боротьби, навчити їх діяти в тих чи інших обставинах та, що найголовніше, – консолідувати боротьбу, діяти організовано, бо лише тоді, коли дії продумані в контексті загальної боротьби, вони можуть принести найбільшу користь нації та українській державності.

3. 4. Образ зовнішнього ворога

Спектр поняття «ворог» широкий та складний. Редакційна рада намагається його теоретично осмислити на сторінках журналів, аби систематизувати та запропонувати читачеві структурно упорядковану дефініцію.

У журналах «Сурма» та «Розбудова Нації» можна простежити дискурс, який стосується ворогів українського визвольного руху. Слід зауважити, що поділ «ворогів» на категорії є доволі умовним, адже ми користуємось тими координатами, які представлені журналами «Сурма» та «Розбудова Нації», що до ворогів відносили усіх об'єктів, які не поділяли їх переконань.

Орієнтації на держави, у складі яких були в той час українські землі, жорстко таврували, і головними зовнішніми ворогами названо Польщу та Росію.

Уже в першому номері «Сурми» редакція виділяє заклик та орієнтує читача, навіщо з'явився цей орган та хто є головним ворогом української нації: «Зазиваємо Вас до оружного на ворога походу, бо тільки оружно потрафимо досягнути добра і волі. А ворог наш – Лях» [216, с. 6]. Таку радикальну позицію щодо Польщі можна пояснити територіальними особливостями: журнал масово розповсюджувався на українських землях за Збручем, які були під польською окупацією. Незважаючи на те, що про це часопис заявив уже в першому номері, а впродовж 8 років умови функціонування «Сурми» багато в чому змінилися, саме Польща залишилась найбільш ненависною для українських націоналістів.

В чорний для України 1933 р. у серпневому номері «Сурми» в статті з назвою «До стовпа злочинців!» містився заклик, як відноситися до українців, які співпрацюють із більшовицьким режимом – «не знаємо пощади для зрадників!». І в більш жорсткій формі висловлено позицію стосовно Росії: «Ворог є ворог. Народи не знають відносно себе «права» і «моралі». Ми, українці, загрожували і загрожуюмо силі й величі Москви. Москва вживала й вживає супроти нас безоглядної зброї: вистрілювання, вимордовування,

винищування. Ми вже боролися проти неї збройно, боремося й тепер всіма доступними нам засобами, й зведемо з нею ще остаточні кроваві порахунки» [84, с. 1-3].

Отже, таке спрямування матеріалів «Сурми» після утворення ОУН підтверджує збереження та навіть загострення напряму, про який домовилися ще в 1927 р. на чолі УВО Є. Коновалець, О. Сенник, Р. Ярій та В. Мартинець. У своїх спогадах В. Мартинець, який саме тоді, після переїзду до Берліна, став редактором «Сурми», наголосив: «Передусім треба було з'ясувати цілу проблематику соборності – отже повинні бути статті проти історичних орієнтацій на Польщу й Москву, зокрема проти радянофільства й большевизму-комунізму, проти автономізмів і угодовства, а угрунтування ідеалу Самостійної й Соборної Української Держави, спертого на принцип власних сил» [158, с. 195].

Окрім відкритих недругів – Польщі та Росії – для УВО та ОУН, а відповідно, для визвольного руху та Української держави, є два види «смертельних» ворогів, яких називатимемо «внутрішніми»: орієнтаційні табори та угодовці.

Так звані «орієнтаційні» табори представлені двома підвидами: більшовиками (комуністами та «їх комбатантами» [181, с. 1]), що орієнтовані на Москву, та таборами на зразок УНР, які ширять надії на Польщу. «Кожний із цих таборів узалежнює творення української держави від помочі одного із окупантів; і у кожного із них стоїть на першому місці ширення прихильних настроїв для свого патрона (Москви та Польщі), на удержанні якого він знаходиться... й один, і другий табор є нашим ворогом» [181, с. 1].

У грудневому номері журналу за 1929 р. вміщено статтю з назвою «Під большевицьким чоботом». У ній автор підкреслив: «Московського білого царя нема, але є цар червоний – спершу Ленін, потім Сталін. Їх шлях далеко більш кривавий, ніж шлях їх білих попередників» [208, с. 2]. Він гостро затаврував радянофільство, пояснивши: «У кожному народі знаходиться

суспільне шумовиння, тим більше є воно в поневоленім народі. З такого то шумовиння злакомилось на большевицьке золото і з останків нашого духового рабства повстала у нас навіть ціла течія, т. зв. радянофільство. [...] подібно як польонофільство, має ширити духа рабства, зневіру у власні сили народу, щоби тим затроїти наш національний організм» [208, с. 3].

Цікавою є постать С. Петлюри, яку журнали не змогли обійти увагою через провальний мирний договір із Ю. Пілсудським. У статті «Парижський процес» йдеться про судовий процес над Шварцбартом, який у Парижі вбив С. Петлюру. У цій публіцистичній статті прослідковується відношення редакції журналу «Сурма» до відомого українського націоналіста: «Особа Петлюри навіть в її кінцевому періоді діяльності, а саме з огляду на це, що в цій діяльності Петлюра руководився добром українського народу, не викликала в нас ненависти до нього, тільки жаль, і то не лише до нього, але й до нас самих, що не найшовся поміж нами чоловік, що об'єднував би був в собі не тільки здібности доброго революціонера й щирого борця, але зручного і доброго політика та державного мужа» [199, с. 5].

Другий вид внутрішніх ворогів українського громадянства, за «Сурмою», – так звані «угодовці», які за допомогою дипломатії хочуть створити «реальну» або «позитивну» політику щодо українських земель на основі угод із Польщею або Москвою [181, с. 1]. Цей рід «ворогів» пішов від слова «угода», а тому сповідує придушення революційної діяльності як такої та бореться за поширення «угодових настроїв», що прямо суперечить ідеологічній політиці журналів «Сурма» та «Розбудова Нації»: «Угодовці є більше небезпечні ніж згадані вище «орієнтаційні» табори. Бо коли останні й не дуже то закривають, що є **на удержанні окупантів**, і до концепцій союзів з ворогами підходять, вправі із хибним, однак з **купецьким розрахунком**, мовляв, «ми вам комуністичну пропаганду, а ви нам федеративну державу із українізацією», то «реальна» політика угодовщини полягає на цьому, **щоб**

віддати український нарід на цілковиту ласку й неласку ворога» [181, с. 1].

Журнал визначає «угодові табори», що мають відношення до періодичних видань. Найпомітніший «табір», визначений «Сурмою», має назву «гетьманський»: «...цей гурт гетьманського табору поборює із найбільшою **ненавистю** всі **українські** групи, і звертає, передусім, вістря своєї заїлості проти української революційної думки, та проти конкретного її носія, отже й проти У. В. О.» [181, с. 2]. Угодовці заручені допомогою поважних періодичних видань. До пропагандистської періодики, яку він використовує, «Сурма» відносить «Український Голос», «Поступ» та «Нову Зорю». Гетьманський табір угодовців веде «явну» боротьбу, проте існують скриті угруповання, які пропагандистсько поширюють антидержавницькі ідеї, до скритих угодовців журнал відносить і активістів редакції щоденника «Діло» [181, с. 2].

УВО займає праворадикальну позицію та не підтримує «угодовців», називаючи їх ворогами України: «Зброєю можемо її (українську державу, – В. П.) воскресити, не автономією, не «реальною політикою», що зав'яже шнур на шиї українського народу! Хто поступає протилежно, цей ворог українського народу, й цей ворог У. В. О.» [181, с. 3].

Показово, що українські націоналісти не обвинувачують у всіх своїх нещастях росіян чи поляків, а своїм найбільшим ворогом журнал «Сурма» називає передусім несвідому українську націю, своїх співвітчизників, через посередництво яких Польща та Москва втілюють свої україноненависницькі плани: «До стовпа з ними, справжніми винуватцями всіх нещасть України! До стовпа з тими, що приготували їй долю країни рабства, голоду, пошестей і людоїдства! Прикувати негідників, що своїми руками висилали транспорти на Соловки, і нікчем, що за їх плечима розстрілювали революціонерів! Імена – Коцюбинський, Шумський, Скрипник. Не так Москва, як її холуї та посіпаки! Москва вправді рушій – мозок та споживач діла. Але злочинні руки

українські! А без рук не було б і злочину» [181, с. 2] або «Але не тільки в кожному полякові має У. В. О. ворога. Серед українського громадянства є багато таких, що на кожному кроці стараються ставити перепони УВО у її дальшій діяльності» [282, с. 1-2].

До «теоретичних» ворогів варто віднести суди, які засудили, для прикладу, В. Атаманчука та І. Вербицького, поліцію, яка нищила українських націоналістів, сусідні держави як такі. Поділ на теоретичних і практичних ворогів доволі умовний, ці два поняття взаємопов'язані.

Однією з головних ідей, яка визначала діяльність редакції журналів, було визволення України та відновлення соборної української держави в безкомпромісній боротьбі проти її окупантів. ОУН не ставила за мету знищення російської держави як суб'єкта міжнародних відносин. Проте відокремлення від Росії Української держави в етнічних межах формулювали з чіткою умовою гарантій її збереження. Для цього вони хотіли мати потужну державу в Східній Європі, іншими словами, лідера в регіоні. А єдиний шлях реалізації мети – збройна боротьба проти поневолювачів. І для забезпечення перемоги широко вивчали російський досвід.

У постійній, започаткованій ще в 1927 р., рубриці «Читайте книжки» [288, с. 8] рекомендували багато книг російських авторів, зокрема, радянських. Так, у номері за березень 1930 р. надруковано список книг із 45 назв виключно російських дореволюційних, російських еміграційних і радянських авторів. Тематика – терор, революційна боротьба, діяльність спецслужб і окремі питання організації регулярної армії [288, с. 7-8].

У 1930 р. на сторінках журналу було вміщено три статті з питань застосування терору в царській Росії: «Динамітовий замах у «Зимовому Палаті» [79, с. 2-5] – за червень–липень, «Виконаний засуд смерти над Олександром II» [33, с. 2-4] – за вересень. Ворог, проти якого боролися українські патріоти, був надзвичайно сильний. Тому одним з головних завдань, яке ставила перед собою редакція журналу, а отже, й ПУН було

загартувати незламний бойовий дух, віру в кінцеву перемогу в цих обставинах. І, як наслідок, усі вони мріяли про відновлення такої національної держави, сила якої виключала повернення колоніального статусу. У вірші «Як сурма громом кликне...» (1931 р.) один із безіменних авторів так намалював собі перемогу: «Підеш – і ланц такий потягнеш, / Що Чорне море і Балтик / Зав'яжеш в вузол. / Сусідам зліва, зправа. / Штик – покажеш: Вступіться – гей! Бо місця мало!» [301, с. 2].

Відзначимо, що при зображенні ворогів на сторінках журналу враховане пропагандистське начало, що не лише доповнює редакційну політику «Сурми» та «Розбудови Нації», а й пропонує читачеві ідеологічне осмислення ворогів української державності. Своєрідним доповненням до загальної «ворожої» картини варто вважати їх зображення у «літературних додатках», де присутня емоційність в рамках художньо-публіцистичних жанрів.

На сторінках журналу бачимо багато тем, про які пишуть не лише в «Сурмі», а й в інших пресових органах України, Польщі та Америки. Наприклад, «справа про провокатора Гука». У журналі за лютий 1928 р. бачимо статтю «Дещо про провокатора Гука», яка знайомила читачів із польським «підпихачем» М. Гуком та демонструвала, якої він завдав «шкоди» Україні та визвольному рухові зокрема, «рішила УВО усунути його зпоміж живих» [37, с. 4]. Польська сторона не могла залишити осторонь подію вбивства М. Гука та стала ще жорсткіше ставитися до УВО та «Сурми». Наприклад, у листопадовому числі журналу за 1928 р., тобто вже після факту вбивства Гука, під рубрикою «Хроніка» вказано: «Зачався у Львові процес проти Плятона Полотнюка й Івана Сенева. Полотнюка обвинувачують у приналежності до Української військової Організації й у вбивстві Михайла Гука» [43, с. 3].

Особливої уваги потребує Ю. Пілсудський, якого Редакційна Колегія журналу «Сурма» називає диктатором і «хрунем», який «саме придумав

діявольський плян нищення нас нашими власними руками» [208, с. 1-2]. Ю. Пілсудський, також відомий як «Комендант», був засновником польської армії.

Постать Ю. Пілсудського була складною та суперечливою. У 1892 р. у Вільно він став одним із співзасновників Польської соціалістичної партії (ППС), яку часто згадували у часописах «Сурма» та «Розбудова Нації». У 1904-1911 рр. Ю. Пілсудський очолював бойову організацію Польської соціалістичної партії.

У 1908 р. Ю. Пілсудський заснував у Галичині Союз активної боротьби, який у 1910 р. створив у Львові нелегальну військову організацію «Стрілецька спілка». На початку 1910-х рр. він був обраний головним комендантом Тимчасової комісії організацій у боротьбі за незалежність Польщі, що діяли у Галичині. З 1905 р. по 1908 р., як повідомляє журнал «Сурма», «вспів Пілсудський, при допомозі своєї боївки, вбити біля тисячу людей як агентів, поліцистів, та перевести біля тридцять менших або більших експропріяцій» [297, с. 2]. «Щоб убити конфідента Сеньковського, вбили його батька, щоб на похоронах вбити його» [280, с. 2-4], – писала «Сурма» у лютому 1928 р.

У листопаді 1918 р. Ю. Пілсудський, посівши пост тимчасового керівника Польської держави, проводив агресивну політику стосовно Західно-Української Народної Республіки: «Чобіт польського вояка, жандарма, поліція й урядовця, щораз сильніше придушує українців. Нищаться школи, унеможлиблюється економічне піднесення, що більше, заборонюється навіть назву «український» [252, с. 1].

Першу згадку про Ю. Пілсудського знаходимо у третьому номері журналу «Сурма» від жовтня 1927 р.: «Перехід державної влади з рук Вітосів і Грабських в руки Пілсудського та його бойовиків не то, що не приніс полекші українському населенню, але на ділі положення Українського Народу значно погіршив» [209, с. 1]. Була еліта пілсудчиків, ті, кому

комендант беззастережно вірив і перед ким не приховував, що в будь-який слушний момент він готовий повернути зброю і проти австрійців, це кадри обстріляних військових – патріотів, об'єднаних в єдину таємну організацію.

Невдовзі його все частіше згадували у журналах в якості найбільшого особистого ворога УВО, а тому й української державності.

З 1926 р. Ю. Пілсудський призначений Головним інспектором Збройних сил Польщі, що давало йому владу над армією. Він встановив режим «санації», внаслідок чого розпочав політичну і господарську стабілізацію, уніфікацію органів влади. У 1926-1928 рр. і з 1930 р. Ю. Пілсудський – прем'єр-міністр Польщі.

Незважаючи на те, що польський уряд надавав фінансову підтримку екзильному уряду УНР, а деякі політики з найближчого середовища прем'єра були знайомі з українською проблематикою, Ю. Пілсудський нічого не зробив для припинення антиукраїнської політики місцевої адміністрації у Західній Україні: «Бо ж і за часів Пілсудського зникають подібно як за Грабського наші чисто українські школи, бо ж за часів Пілсудського сидять даліше по всіх установах ляцькі урядовці й посіпаки, бо ж і за часів Пілсудського йде даліше наступ на наші землі» [209, с. 2].

Ще не відгриміли останні залпи українсько-польської війни в Галичині, а перший маршал Польської Республіки вже думав про союз з українцями. Йдеться не про галичан, а про наддніпрянців. «Пілсудський знає добре, що тільки Україна може розвалити Польщу, і, як добрий політик, шукає він собі саме Українців, що допомогли б йому, здержати цей природний розвій подій» [252, с. 1].

Тодішні медіа всіляко оббрівували бойовиків УВО, «Сурма» відповіла серією дописів про терористичне минуле самого Ю. Пілсудського та очолюваної ним Польської соціалістичної партії (ППС). У статті «Як Пілсудський організував атентат на варшавського генерал-губернатора Скалона?», що була надрукована у «літературному підвалі», йдеться про

терористичний акт, для якого «душею й організатором був Пілсудський (Дзюк) нинішній перший маршал Польщі і її всесильний диктатор» [298, с. 3]. У статті розповідається про події 1906 р., коли до німецького консула прийшов російський старшина, який, як потім виявилось, був одним із бойовиків Ю. Пілсудського, та провокацією «обурив» високопосадовця. Цим він змусив Скалона відвідати консула, а коли той повертався, «пілсудчики» організували своерідну засідку.

У наступному номері у літературному підвалі була розміщена стаття «Як Пілсудський карав провокаторів», де докладно розповіли, як сам Пілсудський та його підлеглий Станіслав убили трьох провокаторів: Дирча, Санковського та Тарантовича: «У валізі найдено порізаний на кусні труп чоловіка із масакрованим не до пізнання лицем, з обрізаними вухами й носом» [297, с. 5]. Вражає у цих матеріалах те, наскільки докладну та детальну інформацію отримувач та подавав часопис. З цього можна зробити висновок, що до «Сурми», не зважаючи на її підпільну та пропагандистську діяльність, входила велика кількість кореспондентів.

Важливим елементом боротьби з ворогами поряд з терором, провокацією та пропагандою, «Сурма» називає експропріації та в серії дописів про Ю. Пілсудського подає статтю «Як Пілсудський переводив експропріації?». Ця стаття, та загалом серія дописів про Ю. Пілсудського, виконує не лише просвітницьку функцію щодо ворогів, а саме Ю. Пілсудського та його терористичне минуле, а й навчає українського громадянина військовим хитрощам. У цій статті йдеться про напад на поштовий віз на залізничній станції Соколово біля Седлец та про Янека, якому в хліб запекли револьвер [297, с. 2-4].

Щодо українського питання Зюк або Дзюк (як називає його журнал «Сурма») впродовж боротьби уклав мирний договір з С. Петлюрою у 1920 р., воював із СРСР, організовував терористичні акти на Західній Україні та орієнтувався на підтримку Європи.

Саме Україна стала для Ю. Пілсудського і помічником, і ворогом у його боротьбі, вона мала свій вплив та силу, яку він вважав вирішальною у боротьбі за польську незалежність.

Провід УВО-ОУН не міг сприймати його інакше, аніж свого смертельного ворога, що відобразилось у журналі «Сурма». Вважаючи своїм головним недругом Польщу, підпільний орган УВО асоціював її із маршалом Ю. Пілсудським: «Вам скажуть говорити по польськи. Най з Вас не один не забуде, що то мова катів українського народу! Що то мова Галерчиків і Пілсудчиків опришків, що звалили нашу державу» [280, с. 3], та всіма можливими пропагандистськими силами боровся проти нього: «...бо провокатори та посіпаки Пілсудського нічим не відрізнялися від агентів Менжинського та Сталіна» [178, с. 2].

Варто зазначити, що оунівці ніколи не застосовували таких жорстоких методів покарання зрадників, як поляки.

Постать Ю. Пілсудського суперечлива: він бачив в Україні основного союзника, проте проводив агресивну політику проти Західної України; підписував мирні договори, проте постійно застосовував провокації та експропріації проти своїх політичних однодумців. У журналах Ю. Пілсудський зображений як винятково негативна особа, він виступає джерелом польського ворожого ставлення до української державності.

Висновки до розділу 3.

У міжнародному суспільно-політичному житті міжвоєнного періоду активно діяли ідеологічні організації УВО та ОУН, які консолідували українські революційні націоналістичні сили та почали пропагандистськими і терористичними методами боротися за свободу української держави. Їхні активні дії на міжнародній арені викликали підтримку (Литва, Німеччина,

Чехословаччина, Великобританія та ін.) та спротив (Польща, Росія, Румунія та ін.).

Журнали виважено ставляться до терору. В боротьбі за незалежність України вони розглядають його як один із методів боротьби, але це має бути тільки як виправданий засіб, а в жодному разі не мета. Часописи повідомляють, як саме потрібно боротися (тактика ведення боротьби в «Сурмі») та будувати цю державу (дискусія про соціально-економічну сферу на сторінках «Розбудови Нації»).

Окрім відкритих зовнішніх недругів – Польщі та Росії – для УВО та ОУН є два види «смертельних» ворогів, яких називатимемо «внутрішніми». До «внутрішніх» ворогів відносяться два види ворогів: орієнтаційні табори та угодовці. Орієнтаційні табори пов'язують створення української держави із допомогою однієї з країн-окупантів та діляться на два підвиди: табори, які орієнтуються на Польщу та табори, які орієнтовані на Москву. Угодовці згодні з будь-якою політикою агресора, виступають проти революційної діяльності, а статус поневолених українських земель намагаються пліпшити лише за допомогою м'якої дипломатії. Вони також діляться на табори, найпомітніший з яких – гетьманський табір. Попри це журнал «Сурма» називає своїм найбільшим ворогом несвідому українську націю. Саме вона є «руками», через які Польща та Москва втілює свої плани.

Особливої уваги потребує особа Ю. Пілсудського, відкритий недруг української держави, який став засновником польської армії. У журналах Ю. Пілсудський зображений як негативна особа, він виступає джерелом польського ворожого ставлення до української державності.

Розділ 4.

Міжнародна складова журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» в умовах боротьби за державність України

4. 1. Співпраця з українською діаспорою в Америці

У п'ятому номері журналу «Сурма» за 1927 р. на останній сторінці, де, як правило, подають замітки під рубрикою (саме так пропонуємо називати подібні дописи) «З-поза тюремної решітки», є інформація про вбивство куратора С. Собінського, що мав приблизно 30 років та був студентом одного із львівських університетів і якому відводили роль польського провокатора.

Справа про вбивство куратора Собінського була детально описана на сторінках номерів журналу за 1928 р. як «справа сімнадцятьох»: «Дня 24 січня ц. р. відбудеся у Львові **великий політичний процес проти 17 українських студентів** (виділення «Сурми»), яким акт обвинувачення закидає приналежність до УВО, протидержавну діяльність та вбивство куратора Собінського» [61, с. 7]. Справа почалася з того, що польський трибунал засудив на смерть через повішення двох «зовсім невинних людей», як зауважує журнал: Василя Атаманчука та Івана Вербицького. Коли автори журналу дізналися, що буде суд на цими людьми, які належали до УВО, написали відкритого листа до польського трибуналу: «Рівночасно Українська Військова Організація апелює до Трибуналу, щоб не видавав засуду на невинних людей і остерігає, що на випадок засуду вжиє Українська Військова Організація для рятування невинних, всіх засобів, щоби виказати перед цілим культурним світом необоснованість цього ж присуду» [59, с. 8]. Не стало дивиною, що польський Трибунал не прислухався до листа і засудив до повішення В. Атаманчука та І. Вербицького. УВО через «Сурму»,

як і обіцяла, зробила все можливе, аби викрити сфальшовану справу та польське самоправство перед усім культурним світом.

У березні 1928 р., відразу ж реагуючи на польське самодержавство, журнал із зазивом про допомогу, зокрема, із справою засуду двох своїх бойовиків звертається до «Українців-Громадян в Америці»: «Допоможіть нам **морально**, гладженням ряду сходин та протестів проти цього звірського засуду й допоможіть нам **матеріально**, шляхом збірок на фонд оборони й рятування невинно засуджених на смерть жертв людського варварства» [60, с. 6]. Як бачимо, «справа сімнадцятьох» стала передумовою розгортання співпраці з українською еміграцією в Америці, що бачимо в наступних номерах. Більше того, ця справа знайшла відгук і в американській пресі, наприклад, показовими є статті «Голоси Американської преси про смертний засуд польським судом над Атаманчуком і Вербицьким».

Звернення до українців в Америці, до «заокеанських братів», стало предметом політичного дискурсу. Спочатку у «Сурмі» друкували відгуки на польське самоправство, а потім почали друкувати навіть додаток до журналу «Сурма», який був орієнтований саме на американців. Відразу відзначимо, що така практика є неповторною у журналістському та політичному контексті. Пояснюється це тим, що причетність до «Сурми», яка до того часу стала значною мірою терористичним органом, польська влада розцінювала як злочин і робила все можливе, щоб розшукати і покарати причетних до журналу. Незважаючи на це, громадяни Західної України та українці Америки продовжували спілкуватися.

Журнал не залишив справи В. Атаманчука та І. Вербицького, про що свідчить велика кількість статей, зокрема, статей аналітичного спрямування: «Після процесу», «Після винесення засуду». Варто підкреслити, що «Сурма» не виказала справжніх виконавців атентату польського куратора Собінського, хоча УВО відповідальність за вбивство взяла на себе.

У листопадовому номері журналу за 1929 р. читаємо: «Команда У. В. О. рішила поширити з новим роком «Сурму» додатком для заокеанських українців. У додатку будуть поміщувані дописи з Америки й Канади, листи наших прихильників та статті на актуальні питання з життя українського громадянства за океаном. Надіємося на живу участь у складанні додатку Відділів УВО та поодиноких наших прихильників» [260, с. 2]. І справді вже у 1-2 номері журналу за 1930 р. з'явилися «Додатки «Сурми» для заокеанських українців». Щоправда, така практика проіснувала недовго, окрім згаданого номера, додатки вийшли ще у двох – березневому (Ч. 3. – 1930 р.) та червневому-липневому (Ч. 6-7. – 1930 р.). Незважаючи на це, «Сурма» не припинила друкувати листи з Америки [143, с. 8], статті під рубрикою «Українцям в Америці» [259, с. 7] тощо.

Чималої уваги в цьому контексті заслуговує постать Я. Чижа, який разом із Є. Коновальцем та іншими подвижниками був співзасновником УВО [112, с. 348]. Насамперед це стосується виїзду Я. Чижа до США за фінансовою і політичною підтримкою для УВО. Це сталося в 1922 р. після невдалого атентару С. Федака на Ю. Пілсудського.

Дослідник В. Манзуренко проаналізував листи Я. Чижа та Є. Коновальця, які зберігаються в університеті Міннесоти [151, с. 33-47]. Науковець зупиняється на взаєминах двох революціонерів на різних етапах українського визвольного руху, а також – на ідеологічних аспектах цієї боротьби, які й стали причиною їхньої палкої дискусії. Ця дискусія між колишнім співорганізатором УВО, а після виїзду в США видавцем і критиком та Є. Коновальцем існувала не тільки в їхніх листах, а й була представлена у «Сурмі».

Проблема фінансового забезпечення діяльності УВО була постійним клопотом її керівництва, бо фінансова залежність від чужих держав загрожувала політичній незалежності організації. Особливу увагу УВО звертала на Північну Америку, де була численна українська еміграція, яка

могла стати потужним джерелом фінансових надходжень. Спроба організувати фінансування через виїзд в США Я. Чижа виявилась невдалою [151, с. 40]. Революціонер відійшов від УВО та почав її критикувати у редакційній газеті «Народна воля». Залагодити заочну суперечку вдалося в 1929 р., коли Є. Коновалець поїхав у Америку та Канаду. Цілком можливо, що під час своєї поїздки полковник домовився про активну співпрацю УВО та американців у медійній сфері, адже вже 1930 р. почали друкувати «Додаток до «Сурми» для заокеанських українців» або ж, можна припустити, Є. Коновалець налагоджував технічні особливості постачання журналів в Америку.

В. Манзуренко характеризує три невідомі листи Є. Коновальця та відповіді на них Я. Чижа, які були написані після цього візиту. На нашу думку, важливим чинником виступає топос, в якому жив і працював Я. Чиж. Перший лист стосувався Р. Сушка, одного із соратників Є. Коновальця та постійного члена редакції «Сурми».

В недатованій копії листа, В. Манзуренко припускає, що він написаний між 14 квітня та 16 травня 1930 р. [151, с. 43], Я. Чиж піддав гострій критиці Є. Коновальця та з образою сприйняв статті про себе, які були надруковані у «Сурмі»: «... критика не є «витиранням всіх кутів». А ще тоді, коли цю критику Ти довідуєшся не зовсім так, як вона була. От «витиранням всіх кутів добрим іменем» була напасть «Сурми» на мене зі закидами злочинства, провокації, малоумности, шпигунства, і т. п.» [151, с. 43].

Тут ідеться про статті в журналі «Сурма». Перша стаття «У відповідь п. Я. Чижові» [81]. Цього додатку, як не дивно, немає у відсканованому електронному варіанті. Але, як дізнаємося зі ще однієї статті «Фальшиві грачі», вона була. Робимо висновок, що до журналу були додатки, які виходили за рамки самого журналу ще перед «Додатком до «Сурми» для заокеанських українців».

У статті «Фальшиві грачі» наголошують: «Коли забираємо голос у справі п. Чижа, то тільки тому, що діяльність редактора «Народної волі» є злочинною дискредитацією нашої визвольної боротьби з недопустимими засобами та безвідповідальною тактикою» [261, с. 1-3].

Ще в одній статті – «Дещо про Я. Чижа та його агітацію проти У. В. О.», йдеться в доволі жорсткій формі про неприязнь до Я. Чижа і провокаційні методи, якими послуговується колишній ініціатор створення УВО: «...співпрацюючи з **польськими** шпіонами, провокаторами й агентами та ведучи підлу роботу проти **одинокі** революційної української організації сам Чиж залишається **українським** мучеником, героєм та великим революціонером!» [78, с. 10-12].

Третій лист засвідчує, що Я. Чиж та Є. Коновалець тільки віддаляються один від одного та не прагнуть знаходити компроміси у своїх ідеологічних поглядах, однак продовжують поважати один одного.

Як бачимо, Америка для керівників УВО та ОУН насамперед мала стати стратегічним центром фінансової допомоги. Більше того, в результаті ідеологічної співпраці із американською еміграцією УВО мала міцних заокеанських союзників, які готові були допомагати і морально, і матеріально. Основою для цього стала зокрема «Справа сімнадцятьох», яка викликала хвилю морально-політичного спротиву проти насильницької політики Польщі. Також варто відзначити постать Я. Чижа, який хоч і був критиком українського визвольного руху з огляду відстороненої, американської сторони, проте мав здоровий глузд, до якого Є. Коновалець частково прислухався.

У журналі «Розбудова Нації» В. Бобрів охарактеризував американських українців у своїй статті: «Американські українці, - це не політичні емігранти – це в більшості селяне із Східної Галичини (емігранти із Закарпатської України стоять окремо, заховуючи назву «русинів», а емігранти з б. російської України у подавляючій масі національно несвідомі), що покинули

свою рідну землю зза злиднів під чужим пануванням... Хоч українська еміграція в Америці нині й уявляє з себе розбитий табор, все ж помітно зосередження живих сил, - творчого елементу, що бачить перед собою самотній шлях, шлях національний, і навіть... шлях українського націоналізму» [17, с. 22-25].

Своєрідним підсумковим баченням співпраці із американською еміграцією, на думку В. Бобріва, є «Самостійна й дійсно Соборна, від Попраду аж по Каспій, Українська Держава!... – Яка надія? – запитує себе публіцист, - Чи поїдуть воювати? – Ні, вони не поїдуть. Але цього й не треба. Армія не складається лише з озброєних вояків, - потрібне також і запілля. І то сильніше, ніж фронт. Ось частиною нашого запілля власне й має бути Америка. Українські маси в Америці вже вступають на шлях максималістичного націоналізму» [17, с. 25].

Співпраця УВО-ОУН із американською діаспорою ґрунтувалася на спільних інтересах – здобуття незалежної української держави. Однією із передумов активної співпраці стала справа вбивства шкільного куратора Собінського, що висвітлював журнал «Сурма». Українські революціонери в американських однопідприємцях вбачали стратегічних партнерів насамперед в матеріальній допомозі.

4. 2. Уроки здобуття державності на основі визвольних рухів інших країн у журналах «Сурма» та «Розбудова Нації»

Проблема висвітлення українського визвольного руху у журналах «Сурма» та «Розбудова Нації» в кінці 20-х рр. ХХ ст. не може бути повноцінно представлена без міжнародного контексту.

Прикметно, що в «Сурмі» періодично друкували статті про визвольний рух в інших країнах, які можна називати серією дописів. Вони були покликані навчити українських громадян боротися за свою незалежність на

прикладі інших народів. Одна із найцікавіших серій дописів, представлених у журналах, стосувалася ірландського визвольного руху. Автор статей ґрунтовно підійшов до вивчення проблем революційної боротьби в Ірландії та розробив структуру боротьби за незалежність за кордоном, вдаючись не лише в історію, а постійно наголошуючи на компаративному складнику предмету свого дослідження щодо ситуації в Україні. Ця тема досі залишається малодослідженою, особливо в аспекті порівняльного аналізу визвольних рухів обох народів на матеріалі серії дописів про революційний рух Ірландії у націоналістичному підпільному органі УВО «Сурма».

Зважаючи на те, що журнал «Сурма» був підпільним органом, усі статті (окрім публікації «Пропаганда» Старопольського) були анонімними або друкувалися із псевдонімами. Опрацювавши спогади В. Мартинця [158], дослідження О. Багана [12, с. 192], Б. Галайка [54, с. 114-119.], М. Посівнича [215], які, зокрема, говорили про редакційний склад журналу «Сурма» та про те, хто за яку тематику відповідав, можна стверджувати, що О. Сенник (він же Канцлер) писав про революційно-визвольні рухи інших народів.

4. 2. 1. Ірландський визвольний рух на сторінках «Сурми» та «Розбудови Нації»

Чи не найбільша увага публіциста була прикута саме до ірландської визвольної боротьби [227, с. 4-6; 228, с. 5-6; 229, с. 3-4; 230, с. 6-7; 231, с. 4-5; 232, с. 2-4]. О. Сенник, вміщуючи статті про визвольний рух в Ірландії, прагнув показати здобутки та помилки революційного руху на міжнародній арені, таким чином акцентуючи увагу на перемогах визвольної боротьби в інших країнах та остерігаючи від поразок. Публіцист підкреслює: «Історія геройської Ірландії, це незглибима криниця наук, примірів і досвіду для кожного народу, який бореться за свою державність. Вона вчить нас, що

тільки силою духа і силою зброї може поневолений нарід добути собі волю» [227, с. 4].

Усі дописи до «Революційного руху Ірландії» можна поділити на дві частини. До першої частини належать чотири статті, видані послідовно від 2 по 4 номер 1927 р., в яких розповідається про дві революції 1848 та 1867 рр. та події, які відбувалися між цими роками, особливу уваги звертаючи на власне організацію ірландської визвольної боротьби. У другій частині дописів, яка надрукована в 2 та 3 номерах 1928 р., розповідь ведеться здебільшого про боротьбу на парламентській арені, тобто у цих двох статтях публіцист об'єктивно глянув на зовнішньополітичну ситуацію навколо ірландського визвольного руху за майже сторічний період: від початку ХІХ до початку ХХ ст.

Про ірландський революційно-визвольний рух у журналі «Сурма» загалом надруковано 6 статей: чотири статті в 1927 р. та дві – в 1928 р. У першій статті «Революційний рух Ірландії» публіцист здійснює своєрідний історичний екскурс в ХІХ ст. Він не засуджував ці повстання, а навпаки – закликав до подібних, адже в умовах повстання консолідуються революційно налаштовані сили, які надалі можуть якісно організувати боротьбу.

Перша стаття розповідає про створення визвольної організації після невдалого повстання 1848 р., розташування революційних сил, впливи організації на громадян Ірландії, англійське керівництво та міжнародну ситуацію. Загалом перша стаття стосується того, як після поразки першого, недостатньо організованого повстання, силами новоствореної революційної організації здійснюється підготовка до наступного. Троє повстанців-революціонерів Дж. Стіфенс, Ж. О'Махоні та Дохон після поразки визвольного повстання створили Ірландське революційне братство (або ж Фенійське братство). Автор статті на прикладі ірландської системи організації боротьби прагне показати, як дисципліновано і швидко організувати великі революційні сили проти окупанта: «вже тоді «Ірландське

Революційне Братство» нараховувало біля 60000 членів. Згодом при видатній допомозі американської ірландської еміграції організація скріпилася надзвичайно так, що під кінець 1865 р. мали фенії вже біля 200000 членів, з яких 50000 було вповні вишколених у воєнному ділі, а 50000 частинно вишколених» [227, с. 5].

Важливим чинником у революційній боротьбі була організована армія, – у складі Братства діяв Військовий комітет. Зауважимо, що невдовзі таку практику повторила ОУН, в якій УВО виконувала функцію підготовки війська.

Організацію революційного поступу не обмежували територією окупованої Ірландії, великий вплив на визвольний рух мала еміграція, особливо це стосувалося Америки. В Америці на той час виникла революційна організація «Здруження пам'яті Емета», яка намагалася допомагати крайовій організації матеріальними засобами та провокаціями в бік Англії та Росії для розпалення війни між ними, щоправда, реалізувати своїх планів їй не вдалося. Після того, як організація припинила свою діяльність, у 1857-1858 рр. утворили подібну організацію із радикальною військовою позицією – «Таємна військова організація» (у матеріалах «Сурми» – «Тайна військова організація»), яка фактично була осередком Братства у іншій країні.

Автор статті наголошує на тому, що ірландські революціонери підтримували поневолених поляків і радикально висловлюється, екстраполючи тодішню ситуацію у його сучасність, попри те, що стаття має історичний характер: «Коли б тодішні ірландські революціонери могли були передбачати, як то ті ж самі Поляки, що боролися «за права проти сили», будуть у змінених умовах з успіхом приміювати методи брутальної сили та варварства супроти інших народів, були б певно пожаліли свого кроку» [226, с. 4].

Крім цього, окрему увагу було звернено на підготовку військових кадрів, і хоч їх виховували в еміграції, вони мали б прислухатися до першого ж заклику зі своєї заокеанської Ірландії. В той час постала в еміграції жіноча організація під назвою «Феніанське Сестрицтво» (подаємо за правописом журналу «Сурма»). Вона проводила вишкіл зв'язківців та санітарок.

Співпраця організацій у краю та в еміграції, як зауважує автор допису, також мала свої особливості. Публіцист наголошує на тісному контакті «обох віток феніанського Братства» [230, с. 6], підкреслюючи, що відбувалися спільні з'їзди, де, зокрема, обрали Стіфенса «виконавчим органом» та передано йому всі обов'язки голови Головного центру, який був найвищим органом революційного руху. Прикметно, що у емігрантській підструктурі було організовано керівництво, що складалося із п'яти членів на чолі з О'Махоні. Цю практику запозичила УВО, яка створила Провід українських націоналістів саме за такою системою.

Основне своє завдання емігранти виконували, збираючи кошти і надсилаючи їх в Ірландію, проте на цьому їхня діяльність не закінчувалась, адже необхідно було підпільно перевозити зброю, літературу, вишколених військових та ін.: «Зв'язок, який існував в часах визвольної боротьби між краєм та еміграцією, можнаб очеркнути як зв'язок фронту із запіллям. Так як запілля для кожної армії становить базу її воєнних операцій, так і американська еміграція через свою всесторонню допомогу давала краєвій організації можливість продовжування затяжної, визвольної боротьби» [230, с. 7].

Автор статей також наголошує на еволюції поглядів очільників революційного руху, адже перед 40-ми рр. вони були прихильні до пасивного спротиву, аби тільки не дати вкорінитися владі окупантів, а вже після 1848 р. ірландці закликають вибороти свої землі від колоніальних завойовників за допомогою зброї. Публіцист на прикладі ірландського визвольного руху демонструє українцям, що в обставинах, у яких ті опинилися, не має сенсу

просто хотіти незалежності, – її потрібно здобувати: «Відмінно до кличів 48-го року, які казали: «коли добудете землю, тоді добудете й політичну незалежність», проголошено тепер, що «тільки через здобуття політичної незалежності можна забезпечити за собою землю» [230, с. 7].

Автор наголошував на тому, що повстання є логічним наслідком визвольного руху, і в окремій статті розповідає, як відбувалося повстання 1867 р. Хоч фенії були революційно налаштовані, їм доводилось періодично відступати під натиском англійців, канадців та американців. Незважаючи на це, революційний дух не покидав визволителів, і вони готували наступне повстання, вірячи, що роблять добро: «Подиву гідним одначе являється це, що не зважаючи на ці недомагання вдалося повстання уже самою силою революційного здвигу захопити казарми, прогнати англ. військові частини – та що більше – навіть зайняти кілька важніших... (не вдається розпізнати слово, – В. П.) зокрема кілька міст» [232, с. 5-6]. Автор у своїх чотирьох статтях, надрукованих впродовж 1927 р. пропонує зразок патріота власної держави, якого не можуть зупинити епізодичні поразки, на прикладі ірландської держави вчить, як треба організовувати боротьбу.

Впродовж своєї історії ірландці боролися за власні права. Вони розуміли, що потрібно також діяти на адміністративному рівні. Саме цього аспекту стосуються дві статті, надруковані в 1928 р. Прагнення ірландців до незалежності призвело до того, що О. Конель, який відстоював права свого народу в англійському парламенті, запропонував проект про «відкликання унії з Англією» [228, с. 5], після чого цю ідею підтримав ірландський народ та заснував «Союз для відкликання унії»: «Цей союз за розмірно короткий час так зріс в силу, що Англія схопилася за репресії, щоби цей рух здавити» [228, с. 5]. Крім О. Конеля, відстоював нескорених ірландців у парламенті і Ч. Парнель, що стояв на чолі «Ірландської земельної ліги», яка виступала за збереження недоторканності ірландської землі, а також мала велику популярність серед народу, який представляла.

Після смерті Ч. Парнеля утворили кілька таборів на основі очолюваної ним організації, і невдовзі ці табори зчинили «гризню» між собою. Після зовнішнього спротиву «американських ірландців», які відмовлялися за таких умов допомагати крайовій організації, та після переоцінки власних цінностей – утворюють «Єдину партію ірландських націоналістів» під проводом Редмонда (одного із наступників Ч. Парнеля). Автор статті звертає увагу на важливості єдності різних партій, що зумовлює єдність народу: «Цю подію, треба зареєструвати як подію великої ваги, бо з цим моментом, боротьба проти Англії набирає організованої форми й іде під знаком справжнього, одноцільного, національного фронту» [228, с. 6].

Під натиском націоналістичних партій 25 травня 1914 р. Англії довелось ухвалити т. зв. гомрул (homerule) по відношенню до Ірландії. Термін гомрул використовували для означення автономної Ірландії [309]. Важливу роль у тому, аби змусити англійський парламент проголосити гомрул здійснила створена у 1905 р. націоналістична партія Шин Фейн, яка відіграла одну з основних ролей у визволенні Ірландії: «У своєму маніфесті, вони закликали Ірландців бойкотувати англійські уряди й суди, й кожен спірну справу полагоджувати через ірландські національні мирові суди. Закликали бойкотувати англійські товари, та не вступати в англійську військову чи цивільну службу й не платити податків» [228, с. 6].

Чергове повстання відбулося на Великдень 24 квітня 1916 р., уряд Ірландської республіки підтримав його і закликав людей боротися за незалежність, покладаючись також на Німеччину. Проте чергове повстання зазнало поразки. Через десять років того ж дня відбулося ще одне громадське повстання, що теж не досягло успіху. Публіцист називає найбільшою проблемою повстанців відсутність достатнього озброєння. Досвід ірландців повторив український визвольний рух, щоправда, це стосується листопадової революції 1917 р., яка повторилася 1927 р. Тобто можна стверджувати, що

знання про ірландський рух допомагало організовувати та коригувати повстання на території поневоленої України.

Автор у своєму історичному опусі, співчуваючи переможеним, ганить Англію за те, що вона окупувала подавленого ворога, і наголошує: «Кров мучеників-героїв не пішла на марне, так як ні одна краплина людської крові пролитаї в боротьбі за народну волю не пропадає ніколи безслідно» [228, с. 6]. Ці слова мають пропагандистський підтекст.

Хоч публіцист у своїх статтях «Революційний рух Ірландії» наголошував на тому, що на ірландській землі очолював революційний рух певний лідер, проте усі громадяни переймалися справою визволення своєї держави і допомагали боротися усіма доступними індивідуальними засобами, зокрема, вони не сплачували податки англійцям, а складали гроші в підпільну касу революційних організацій. Ірландці об'єдналися у своїй боротьбі, і англійцям довелося піти на поступки: «6-го грудня 1921 р. між Де-Валеру і Льюїс Джорджем був підписаний акт договору з Англією про створення Ірландської Вільної Держави в складі Великобританської Імперії» [229, с. 3].

Зрештою публіцист робить висновок: «Це все здобули Ірландці не шляхом якихось орієнтацій чи концепцій опертих на чужу силу, а послідовною працею, єдністю, карністю й великою самопожертвою» [229, с. 4].

Варто зауважити, що, описуючи боротьбу ірландців проти окупанта, автор опускає багато деталей, які стосуються війни ірландців проти Англії. Зокрема, це стосується формування Тимчасового ірландського республіканського уряду, виникнення між ірландськими землями та Англією держави Радянський Лімерік, розкол на Північну і Південну Ірландію, несподіваний категоричний виступ проти ратифікації ірландсько-англійського договору Емон де Валерою, що призвело до продовження сутичок між двома державами [310]. Тобто О. Сенік у своїх статтях допускає

оціночні судження та емоційні враження, описуючи тільки певний спектр, а саме – героїчну боротьбу за незалежність.

Відзначимо також статтю «Визвольні змагання Ірляндії», яка була надрукована в «Розбудові Нації» від 1933 р. [32, с. 123], в якій ірландське питання стає знову актуальним, оскільки держава готується до виборів у січні 1933 р. Цей допис пісписаний літерами Ф. Ш. і, відзначимо, що матеріал відрізняється від статей у «Сурмі». Автор проводить історичний екскурс в ірландську незалежність. Він знову описує ХІХ – початок ХХ ст., коли Ірландія здобула волю, проте не повну самостійність, при чому втратила частину території – Альстер. «Республіканська армія та Сінн-Фейн з Де-Валерою на чолі розпочали дальші, вже безкровні, заганя за цілковите зірвання навіть і тих рештків зверхних ознак залежності Ірляндії, як присяга англ. Королеві, плати англійські добра, митна унія, та повели із Англією господарчу війну» [32, с. 130]. Тому помічаємо у журналах і раціональну дипломатичну сторону, яка може здатися пристосованською, проте це помилкове враження, адже в тих умовах, в яких опинилась Ірландія, вона могла дозволити собі диктувати умови в зовнішньополітичному світлі. Принаймні така лінія простежується через кон'юнктуру журналів, які виступали апологетами незалежності, не озираючись на жодні угодовські стосунки.

Подаючи дописи про ірландський визвольний рух, публіцисти показували приклад боротьби за незалежність власної держави для українських громадян, вказуючи на помилки та перемоги. Крім цього, варто відзначити, що вловлюється багато паралелей між ірландським та українським визвольними рухами (структура керівництва, боротьба в підпіллі, організація пропаганди, зокрема у журналі «Сурма» та ін.).

Досвід ірландського визвольного руху на сторінках підпільного націоналістичного органу УВО «Сурма» та органу ПУН «Розбудова Нації» описаний майстерно, з багатим публіцистичним вмістом та є загалом

достовірним. Він став корисним у розробці структури визвольної боротьби в українській державі.

4. 2. 2. Фінський визвольний рух на сторінках «Сурми»

Національно-визвольний рух Фінляндії на сторінках журналу «Сурма» мав ще більший обсяг і був описаний детальніше, ніж визвольний рух Ірландії. Імовірно, ця серія дописів також належала О. Сенику, адже стилістично і концептуально вона схожа на попередню.

У першій статті з допису «Фінляндія» від 1 січня 1929 р. (в першому числі), яка має характер вступу, охарактеризовано засадничі координати національно-визвольного руху. Насамперед своєрідне зовнішньополітичне розташування Фінляндії характеризує конфлікти, які вона мала: «Цікавим є те, що після переходу Фінляндії під скипетр російських царів думка повної незалежності фінляндському народові була чужа. Однак тільки доти, доки він, зприводу гнету російської політики, не був приневолений ступити на шлях самооборони й відтак боротьби» [263, с. 4-5].

Зокрема йдеться про російського найманця, адже Росія із імперіалістичним баченням світу прагнула завоювати країну, яка межує з нею і має багато економічних благ: це морська держава, має безпосередній вихід до Європи та є представником Скандинавії. В цьому аспекті паралелі можна провести і з Україною, яка для Росії відігравала схожу роль. Тобто серію дописів про Фінляндію також можна розглядати в компаративістичному аспекті щодо України.

Автор статті зробив акцент на роль В. Бекера, «правдивого революціонера із нахилом до вояцького авантюризму». І хоч автор приязно говорить про цього фінського діяча, проте зауважує, що тодішні політичні провідники Фінляндії осуджували діяльність В. Бекера і навіть вважали його

божевільним. Це легко пояснити тим, що фіни були просто не готові до поступницьких самостійницьких національно-визвольних дій.

На особливу увагу у статті заслуговує концепт закону фіна, який став чи не основною передумовою визвольної боротьби: «Закон, це в поняттю фінляндця щось такого, перед яким і сила володаря мусила гнутися» [262, с. 5], «це було щось більшого, як звичайне почуття права; це було знання правних напрямних, не таке вправді, що проголошується з університетських кафедр, але яке глибоко й сильно було в народі вкорінене тому, що черпало свою животну силу із етичних джерел народу» [263, с. 5].

У другому дописі від лютого-березня 1929 р. автор продовжує наголошувати на ідеологічній ролі «закону» для народу Фінляндії в історичному баченні: «В 1899 р. вийшов знов царський указ, силою якого уневажнено фінляндську конституцію, полишаючи за соймом ролю дорадчого органу. Ціла Фінляндія, як один муж, запротестувала проти цього» [264, с. 5]. В компаративістичному контексті українського визвольного руху цей указ можна зіставити із польськими постановами у 20-х рр. ХХ ст.

У статті з огляду на ці історичні події виокремлюється і ворог Фінляндії: «Що більше, для переведення ідеї злиття, автономної, дотепер, Фінляндії в одну велику російську імперію, назначено генерал-губернатором відомого беззглядного мілітариста, генерала Бобрикова, що на вступі свого урядування, підкреслив обов'язок послуху й любови до спільної батьківщини, Росії» [264, с. 5].

Автор зробив акцент на важливості особи Конні Цілліякуса, який доклав чималих зусиль у виготовленні в Стокгольмі та транспортуванні до Фінляндії нелегальної літератури, чим сприяв поширенню революційного руху [42, с. 7].

Крім цього, прозору алюзію на українські реалії можна помітити й у методах боротьби та її організації, адже фіни «зрозуміли, що для подальшого ведення боротьби, необхідно об'єднати всі сили народу й створити одну,

сильну організацію, що пляново й доцільно протиставилася б зазіханням ворогів» [42, с. 6]. Ця організація також мала б захистити «закон», який для фінів мав таке велике значення як гарант конституційної захищеності.

У третьому дописі «Фінляндія» від квітня 1929 р., йдеться про створення двох організацій: «Ріжниця між організацією «семи комітетів» а «кагалом» була така, що коли перша (явна) в обороні конституції, спиралася на постанови, загарантованих конституцією, та уживала пасивного відпору, то друга (тайна) клала в основу своєї діяльності взагалі безоглядний спротив, невиключаючий і насильства» [266, с. 3].

В результаті співпраці цих організацій, які функціонально схожі на українські, проросійська сторона на чолі із генерал-губернатором М. Бобриковим почала активно реформувати релігійну, військову та зрештою адміністративну фінляндську структуру. «В цій цілі вийшов розпорядок, який уневажнював постанови фінляндської конституції про неусуваємість фінляндських урядовців та постановляв, що й не-фінляндець може бути урядовцем судових і адміністративних фінляндських установ а далі, що урядовців не можна потягати до судово-карної відповідальності без згоди генерал-губернатора» [266, с. 3], «взагалі русифікаторське завзяття Бобрикова не знало меж» [266, с. 4]. Зрештою «на основі цісарського «указу» перебрав він диктатуру, що уможливила йому на свій лад правити Фінляндією» [266, с. 4].

В умовах активного зовнішнього окупаційного режиму, який ставав дедалі жорсткішим, фіни зрозуміли, що потрібно боротись за власну незалежність категоричними методами. Зрештою відбувається атентат на генерал-губернатора М. Бобрикова: «підноситься ратуюча рука молодого местника, що в один теплий літний день, при вході до салі засідань, чотирма револьверовими стрілами кладе кінець мерзенному життю Бобрикова й двома стрілами, виціленими в серце, позбавляє й себе життя» [266, с. 4]. Цього «молодого месника» звали Е. Шауман.

Жорсткі умови, в яких опинилась Фінляндія, бажання Росії мати ще одну республіку в своїй імперії, «донощицтво, продажність, вимушування, безчестення жінок, обманьства та всякі інші злочини під опікунчими крилами Бобрикова» [266, с. 4] змусили повстати національно свідомі сили на захист держави. Етапною радикальною подією став терористичний акт проти найбільшого ворога фінської держави.

Дослідник історії Фінляндії Г. Мейнандер наголошує на тому, що в цей час «були налагоджені контакти з російськими революціонерами та японськими шпигунами, які після початку російсько-японської війни 1904 р. взялися фінансувати цю нелегальну діяльність». Внаслідок цього «відбулося кілька політичних терористичних актів, особливо резонансним стало вбивство Бобрикова» [160].

Проводячи паралелі із українськими реаліями, важливо згадати революційну терористичну діяльність УВО, зокрема атентат на С. Собінського, який став передумовою «справи сімнадцятьох», повішання В. Атаманчука та І. Вербицького, співпрацю із американською еміграцією.

Смерть М. Бобрикова стала не єдиним терористичним актом проти російських імперіалістів, і зрештою новопризначений губернатор І. Оболенський «вважав за необхідне сховати «роги» [266, с. 5]. Російській стороні довелося піти на певні поступки, але вони не мали принципового значення.

У четвертій статті від 1929 р. знову з'являється особа К. Цілліякуса, який став революційним провідником і втіленням активної боротьби проти займанця. Автор статей із симпатією ставиться до цього активіста фінського національно-визвольного руху та схвалює його прагнення єдиним фронтом разом із російськими революціонерами та підпільними фінськими партіями повстати проти царату.

Після організації конгресу, на який вдалося зібрати представників різних революційних сил, та його пасивної ролі по відношенню до негайної

боротьби за власні права, «за почином Ціллякуса створено в Гельзінгфорсі 17-ого листопада 1904 р. нову партію, яка названа «фінляндська партія активного відпору». Про її створення повідомлено громадянство відповідними летючками» [266, с. 4].

Як бачимо, К. Ціллякус не знайшов підтримки своїх ідей на «великому конгресі» в Парижі, проте завдяки силі власної ініціативи і характеру зумів створити партію, яка насамперед покликана була терористичними та пропагандистськими методами діяти проти Росії. Традиційно проводячи паралелі із українським визвольним рухом, згадаємо створення УВО насамперед за ініціативи Є. Коновальця та ознайомлення з її ідеологічною програмою українську громадськість за допомогою брошур, а згодом і журналу «Сурма».

У п'ятому дописі від 1929 р. автор продовжив хронологічно описувати події, до яких був причетний фінський національно-визвольний рух. Це насамперед стосувалося співпраці з російськими опозиціонерами, які скликали у 1905 р. у Женеві черговий конгрес та визначили статус Фінляндії. У своїх тактичних планах вони прагнули, по-перше, забезпечити Фінляндії її конституційну цінність, а по-друге, захистити усі верстви населення.

Фінляндія знала, кого підтримувати, проте зайняла вичікувальну позицію, спостерігаючи за тим, як Росія програє війну та потерпає від внутрішньої революційної боротьби. Фіни в цей час збирали сили за допомогою пропагандистських та матеріальних рушіїв: «За почином К. Ціллякуса, що стояв на чолі фінляндських активістів, наладнано справу видавництва підпільної літератури. Зчерги Ціллякус начав розглядатися за способами зискання зброї» [266, с. 4].

Зрештою царський маніфест надав народам російської імперії і право висилати своїх представників до «Думи». «Під впливом цих подій змігся натиск фінляндських опозиційних партій у напрямі введення в життя їх визвольної програми» [266, с. 5]. Насамперед скинули діючий сенат на чолі з

генерал-губернатором князем І. Оболенським, проте потрібно було створити тимчасовий уряд, а як це здійснити автори меморандуму і самі чітко не знали. Соціал-демократи, які стали біля керма держави, не прагнули відокремлюватися від Росії, проте Росія мала поважати автономію Фінляндії та шанувати постанови, які ухвалюються сенатом цієї держави. Національно-визвольні сили ідеологічно не поділяли цю позицію. І це стало причиною внутрішнього конфлікту держави, яка тільки починала формуватися як незалежна.

Шостий допис із серії «Фінляндія» випадає із контексту. В ньому йдеться про терориста Матті Райнікка, його дитинство, в якому формувалося відчуття справедливості та любов до своєї країни, вплив «подвигу» Е. Шаумана, який убив М. Бобрикова та ін. У художньому стилі з іронічним забарвленням автор розповідає, як молодий М. Райнікка обирає собі за жертву куратора сенату Сойнінена, знаходить револьвер, вправляє в стрільбі і намагається здійснити свій план. Хитрощами він проникає в будинок куратора сенату і стає його охоронцем, вказуючи, що знає, хто його хоче вбити і зможе цьому запобігти. Автор розповідає, як його випадково впізнають у цирку, як М. Райнікка тікає від поліціанта, доки той п'є, як йому поїзд переїжджає руку і як зрештою його лікують у підпіллі. Коли ж хлопець видужав, обирає собі іншу жертву, губернатора В. Мясоєдова, стріляє у нього і потрапляє у в'язницю. Що стосується хронологічності, тобто приблизного часу дій М. Райнікка, автор на це тільки натякає в кінці статті, кажучи, що він помер після 5 років в'язниці незадовго до вибуху світової війни [268, с. 5]. З цього можна зробити висновок, що атентат він скоїв між 1902, коли Е. Шауман убив М. Бобрикова, та 1908 р.

Такий допис, який не є звичним в контексті серії «Фінляндія», на нашу думку, або написаний не тією самою людиною, що писала у ній інші статті, або покликаний у формі невеликого героїчного оповідання підкреслити важливість активних терористичних дій не тільки у глобальному

зовнішньополітичному форматі, а й індивідуальному, конкретному. Крім цього підкреслена національно-визвольна складова та патріотичність, яка мала б «окрилювати» українських бойовиків і бути для них зразком для наслідування.

У сьомому дописі автор описує події 1905-1906 рр., наголошуючи на нових перипетіях у стосунках Фінляндії і Росії: «Зглядна свобода фінляндців, якою вони користувалися від часу проголошення царського маніфесту, не тревала довго. До теперішнього противника – російської бюрократії, уособленої у генерал-губернаторові, прибав другий противник – Дума» [269, с. 5-6]. Йдеться про російську Думу, яка почала активно втручатися у фінські справи після обрання «президентом міністрів» П. Столипіна. Наприклад, знову постало питання обов'язку військової служби та фінансового відшкодування, яке мало б постійно збільшуватись. На цьому ґрунті постали суперечки між Думою і фінським сеймом, в результаті чого російська сторона зажадала «нормувати взаємовідношення між фінлянським а російським правительствами» [269, с. 6].

У восьмому дописі автор розповідає, що «такі дії Столипіна і Думи» викликали бурхливу реакцію всього культурного світу, який став на сторону Фінляндії, права якої опинилися під гнітом. У Європі (а саме у Франції та Англії) відбулися міжнародні засідання з приводу російсько-фінського конфлікту, і хоч у всіх меморіалах і заключеннях без застережень признали слушність фінської сторони, «в р. 1910 видано царський маніфест, на підставі якого фінлянський сойм мав остати тільки дорадчим органом а обов'язуючу силу мають постанови російської Думи» [270, с. 3]. В умовах гнету і боротьби держави зустріли світову війну.

У 1914 р., після вибуху першої світової війни, Фінляндія опинилась на роздоріжжі, вона не знала, куди податися, з ким і проти кого боротися. Саме цю ситуацію автор описує у 9 дописі від 1929 р. Фінський народ, «розбитий так під оглядом національним, мовним, політичним, як і соціальним, та був

дуже ослаблений внутрішніми противенствами й боротьбою» [271, с. 4], постав перед питанням, до кого прихилитися, чи до Антанти з підтримкою Росії, чи до Німеччини. Швеція та Данія відмовились втратити своєї нейтральності, хоч Фінляндія надіялася боротися пліч-о-пліч з ними. Зрештою автор, послуговуючись оціночними судженнями, наголошує на ролі молоді у боротьбі за незалежність: «На щастя, Фінляндія мала поруч «патентованих» політиків ще й молодь, в якої серці горіло полум'ям бажання визволити батьківщину не шляхом переговорів при зелених столиках, але боротьбою на смерть і життя» [271, с. 3]. В результаті молодий провідник Кок пропонує шукати зв'язків із Німеччиною і знаходить багато однодумців. У 1915 р. в межах Німеччини створюють курс для вишколу фінів у військовій справі. «Почуття молодому фінляндському поколінню дозволили обрати шлях позірних неможливостей і започаткувати ділом змагання до державної самостійності» [271, с. 3].

В цьому контексті цілком логічні паралелі із УВО, яка зацікавила Ваймарську республіку та стала співпрацювати з Райхсвером у розвідувальній роботі в 1920-х рр. [113, с. 59]. Конкретним проявом такої співпраці було навчання українських старшин у німецькій армії, а також постачання зброї, амуніції та вибухових речовин УВО з Німеччини. У 1923 р. було встановлено співробітництво УВО з Абвером. Того ж року в Мюнхені створено курси для членів УВО під керівництвом майора німецької військової розвідки Фосса [53, с. 225].

Десятий допис, як і шостий, випадає із контексту системи опису фінського визвольного руху. Хронологічно він обіймає період від 1915 до 1918 рр. і переважно описує особливості підготовки фінської молоді в німецькому містечку Льокштедт, «щоб підготувати певний кадр людей, здібних, на випадок фінляндського повстання, стати на чолі планової, військової акції» [272, с. 7]. Наприклад, відбувалося навчання «з області піхоти й забезпечення про окопи, вмілий спосіб нищення і зривання

залізничних шляхів і всяких інших об'єктів..., як рівнож про партизанський спосіб ведення війни» [272, с. 7]. Курси тривали спочатку 4, а пізніше – 6 тижнів. Спочатку планували вишколити 200 курсантів, проте пізніше це число переросло у 1500. Фінські стрільці (а саме так їх автор називає, очевидно, проводячи паралелі з українськими Січовими стрільцями) добре себе показали у боротьбі. Після 1916 р. Німеччина втратила своє зацікавлення фінськими справами, а в 1917 р., в період початку російської березневої революції, надходить наказ розформувати курінь. Незважаючи на це, за сприяння німецького сотника Авсфельда вдається стримати виконання наказу і 13 лютого 1918 р. курінь вступає на службу фінському народу.

Як бачимо, десята частина серії «Фінляндія», яка стала останньою в умовному блоці, не має ознак підсумкового матеріалу. У дописі йдеться про військову підготовку та її важливість в боротьбі з ворогом. Проводячи паралелі із українським визвольним рухом, а також відзначаючи роль «Сурми» як програмного органу, варто сказати, що практика військового вишколу посіла значне місце і на сторінках журналу, й у структурі української національно-визвольної боротьби, про що зокрема свідчать статті на військову тематику, опис і характеристика військової техніки, користь від спорту і практичних навичок боротьби.

У журналі «Сурма» від 1930 р. продовжують серію дописів, пов'язаних із фінською визвольною боротьбою. Надруковано ще три дописи, які охоплюють період після березневої революції до 1918 р., під назвою «Фінляндія. Після березневої революції». Статті надруковані у трьох перших номерах 1930 р. і йдеться у них про здобуття фінською молоддю незалежності та укріплення ідеологічних цінностей у боротьбі із угодовцями, що бачили своїм завданням пасивний спротив російським можновладцям.

У першій статті від січня-лютого йдеться про те, що в умовах боротьби із угодовцями активісти «студентської делекації» передали міністрові юстиції О. Керенському меморіал, в якому висловили свою незалежницьку

програму і підкреслили, що для її реалізації «вони не заважаються перед ніякими средствами і жертвами» [274, с. 4]. Керенський недвозначно заявив, що Фінляндія як незалежна держава становитиме постійну загрозу для Росії. В результаті фінські націоналісти опинилися в центрі двох фронтів, з одного боку проти російського, зовнішнього, з іншого – проти внутрішнього, який творили «ветерани-пасивісти». В міжнародному контексті знову поставала опозиція Німеччини і Росії.

Автор наголошує на впливі куреня фінських стрільців. «Саме в цім часі виявилось значіння цієї малої горстки людей, яка хоч числом своїм і матеріальною боєздатністю у відношенні до великого казана світової війни була нічим, але якої моральна сила й вага мала для рідного краю надзвичайно велике значіння» [274, с. 5].

Потрібно було консолідувати всі фінські сили і за цю справу взявся П. Свінгуфвуд, як визначає автор, «визначний представник незалежницького табору». Німеччина підтримала соборницькі і самостійницькі настрої Фінляндії, і невдовзі відбулися з цього приводу німецько-російські переговори. Росія пристала, «щоб не зраджувати до себе Німеччини тоді, коли не почувалася ще на своїх позиціях сильними» [274, с. 5] на формальну незалежність Фінляндії.

У другому дописі від березня 1930 р. автор продовжує хронологічно описувати ту суспільно-політичну ситуацію, в якій опинилася Фінляндія.

Автор приділяє увагу генералові К. Маннергаймові, якому було передано військовий провід. Крім нього зайнявся організацією збройної сили також Активний Комітет (скорочено А. К.). «Найважливішим завданням цього комітету було: 1) творення бойових організацій 2) роздобування зброї та муніції а 3) підготовка військових провідників» [275, с. 3-4]. Автор описує особливості та проблеми здійснення цих завдань в контексті збройних сутичок та боротьби проти більшовиків.

Автор допису звертає увагу на пропагандистську складову об'єднання: «велике значіння мала в тому часі діяльність пропагандивного відділу А. К., що летючками, відозвами тощо піддержував в населенню віру в недалекий кінець червоного терору» [275, с. 4].

Крім пасивного опору і партизанської війни, як зауважує автор дописів, генерал К. Меннергайм готував організований виступ «правильних» військ до «рішального удару червоної язві» [275, с. 4].

У третьому дописі, який можна вважати своєрідним висновком всього циклу, автор дозволив собі найбільше оціночних суджень. У ньому йдеться про збройний виступ на чолі з К. Маннергаймом, який розпочався в середині березня 1918 р. «Сили, якими розпоряджали фінляндці, були невеликі: всього 22 000 імпровізованих військ, 114 скорострілів і 42 армати, проти вчетверо сильнішого ворога червоних ренегатів і їх покровителів – большевиків» [276, с. 4]. Щоправда, за фінів виступила також німецька сила на чолі генерала графа Рюдигера фон дер Гольца, як зауважує автор статті, «людина надзвичайно талановита і зорієнтована у всіх політичних питаннях Фінляндії» [276, с. 4].

У статті йдеться про військові особливості боротьби проти більшовиків, захоплення залізничного вузла Гельсінгфорс-Таммерфорс. Здобуття цього вузла здійснювали за допомогою пропагандистських хитрощів. Втративши вузол, червоне військо починає відступати, проте, навантажене награбованим, швидко опиняється в заручниках у фінських борців. Таким чином Фінляндія стає вільною від «усіх страхіть червоного беожевілля» [276, с. 5].

Основною ідеєю останнього абзацу третього допису є доречність і навіть необхідність збройної боротьби проти займанця, коли іншого виходу немає: «І фінляндський нарід, який вступив на шлях боротьби проти російського насильства й одного дня опинився в положенню призначеної на смерть жертви, зрозумів, під впливом життєвої дійсності, що на насильства треба

відповідати тільки насильством. Зрозумів він, що цей принцип може знехтувати поодиноким людиною, але цілий нарід, що хоче жити й розвиватися, цього не сміє. Кожний нарід має право на вільне життя й коли йому відмовляють цього права, то може здобути його на насильника тільки – силою» [276, с. 5].

Дослідник історії Фінляндії Г. Мейнандер, який детально описує усі етапи визвольної боротьби фінської держави, критично ставиться до пронимецької орієнтації, зауважуючи, що К. Маннергайм також обережно оцінював німецьку силу в контексті боротьби Фінляндії і Росії [160, с. 132].

20-річний досвід фінської визвольної боротьби, який був описаний у 13 дописах на сторінках журналу «Сурма» у 1929-1930 рр., став важливим функціональним аналізом як суспільно-політичної ситуації, так і конкретних історичних подій та особистостей, які були етаповими в цьому контексті.

Автор послуговувався властиво суб'єктивними оціночними судженнями, позитивно ставлячись до усіх поступницьких націоналістичних ідей у Фінляндії. Крім цього, легко вловити асоціації і натяки на ідеологічну ситуацію щодо українського питання.

Досвід визвольної боротьби Фінляндії у журналі «Сурма» став зразком для української поступницької ідеї. Цей досвід, як показує історія українського визвольного руху, можна органічно зіставити з практикою боротьби за незалежність.

4. 2. 3. Визвольні рухи інших країн на сторінках журналів

У цьому підрозділі ми зупинимося на визвольних рухах трьох держав, які тією чи іншою мірою були представлені на сторінках журналів «Сурма» і «Розбудова Нації», - це Грузія, Хорватія і Корея. Досвід визвольних рухів цих країн обраний з огляду на увагу редакційної колегії журналів, які про них писали на своїх шпальтах. Відповідні статті були поодинокими, на відміну

від опису ірландського чи фінського визвольного руху. Зважаючи на це, важко говорити про якусь тенденцію, що б відображала вибір саме цих країн у контексті загального політичного дискурсу.

Стаття «Геройська Грузія» надрукована в «літературному підвалі» журналу «Сурма» від 1930 р. [57]. У ній ідеться про грузинське повстання проти більшовицького самодержавства, що вибухнуло в 1924 р. Назва статті чітко показує ставлення автора до тих подій, про які він пише.

У «Геройській Грузії» автор описує важливість партизанського руху та терору: «Провідники довіряли тільки тому, хто виконав який небудь терористичний чин і цим способом одрізав собі поворот до мирного життя» [57, с. 3].

У статті йдеться про розвідку, яка була добре організована. Зважаючи на дані, які автор пропонує читачеві, варто відзначити добрі тематичні знання: «місто Тифліс було поділене на 450 розвідчих округів» [57, с. 3]. Автор зауважує, що, незважаючи на солідну антирозвідницьку діяльність, повстанці знали про все [57, с. 3], а це підкреслює той факт, що організація боротьби ґрунтувалась на інформаційній та активній боротьбі. Не можна забувати і про ландшафтну, тобто гірську, особливість грузинського опору.

Цікаво, що автор, можливо, враховуючи художню особливість літературного підвалу «Сурми», дозволяє розповідати доречні героїчні історії, які торкаються визвольної боротьби Грузії. В одній із розповідей ідеться про те, як один князь почав переговори з більшовиками. Йому запропонували велику суму грошей та віллу за кордоном, проте його реакція була однозначною: невдовзі командант відповів серією терористичних актів проти окупанта.

У іншій гіперболізованій і надміру героїчній розповіді йдеться про 32 грузинських вояків, які біля Даріяльської ущелини прийняли бій 5 000 більшовицьких вояків. Як наслідок «400 большевиків лягло, решта розбіглися» [57, с. 4].

Інша розповідь торкається хворого князя, який, недужий, «не видержав і опираючися на палиці повів відділи в бій. Вбито кількасот комісарів і комуністів, а кілька тисяч розброєно і прогнано» [57, с. 4].

Автор статті зазначає, що, незважаючи на те, що і досі приходять відозви і запевнення у вірності і готовності до боротьби, Грузія не отримала визволення: «Грузини мусіли припинити боротьбу, приховуючи націю, що прийде ще відповідніший час для остаточної розправи вкупі з іншими поневоленими народами з лютим ворогом» [57, с. 4]. Віра і прагнення нації до незалежності віддзеркалюється у найсміливіших емоційних висловлюваннях героїчної Грузії, які вчасно і переконливо наводить автор, зображуючи волю до незалежності Грузії: «Батьки зреклися тих синів, які в повстанні не брали участі. І всі шанують героїв, навіть большевики поважають їх і бояться», «Не вартоб жити на світі – кажуть грузини – коли не вірили, що скоро будемо вільними» [57, с. 4].

Як висновок до допису автор робить своєрідний заклик до української спільноти: «Для нас ця безмірна посвята й геройські вчинки є прикладом і товчком до боротьби з нашими наїздниками – ляхами і москалями. Тривала боротьба й оборонний терор загартують наші сили й дадуть нам скорше стати в лави нової української армії» [57, с. 4].

Стаття «Боротьба хорватів за волю» надрукована у номері за січень-лютий від 1934 р. У ній автор посилається на історичний хорватський дискурс, описуючи час виникнення держави, перших хорватських королів, боротьбу проти турецьких загарбників. Автор звертає увагу на героїчність хорватів та проводить паралелелі з Україною: «Хорватська історія заховала пам'ять про найбільшого хорватського героя тих часів бана Миколу Шубіча Зрінського. Його геройську боротьбу і смерть у боротьбі з Турками оспівують історичні хорватські пісні, подібні до наших народніх дум» [24, с. 7].

Після невеликого історичного екскурсу автор зупиняється на визвольній боротьбі хорватів, яка розгорнулася після світової війни, коли Хорватія «опинилася в межах так званого королівства Сербів, Хорватів і Словінців (Югославії)» [24, с. 8]. Опинившись під «сербським ярмом», хорвати спочатку почали боротися парламентським способом, проте після того, як сербський посадовець П. Рачіч убив хорватського лідера С. Радіча, «хорвати зрозуміли, що парламентарні торги ні до чого не доведуть» [24, с. 8].

У 1929 р. хорвати створюють революційну організацію, яка мала на меті вибороти збройною силою незалежну і самостійну державу. Організація мала назву «Усташа», що значить «повстань», а провідником був обраний др. А. Павеліч. Активісти організації постійно організовували атентати на представників сербської влади, а також саботажі і вибухи. Автор цитує А. Павеліча, наголошуючи, «що за око ворогові зняти голову, а за одну голову десять голов. Хорвати пішли за голосом свого вождя, або як вони називають «поглавніка», бо зрозуміли, що шлях збройної боротьби це єдиний визвольний шлях для поневоленого народу» [24, с. 8].

Після розповіді про створення революційної організації та її ідеологічні цінності подано опис епізоду боротьби хорватських революціонерів із сербами. Героїчні події, описані у статті, відбувалися 1932 р. Спочатку автор описує факт подвигу десятка усташів, які підірвали сербську катівню в Брушанах. Цікавою в цьому контексті є постійна асоціація автора із українською боротьбою проти загарбників: «Так як у нас большевицько-московська черезвичайка чи польські кати, били Серби Хорватів по пятах, голові і полових органах, занурювали голову в воду, притискали між дверима пальці і тп, що також неодному українському націоналістові довелося досвідчити на собі від займанців України» [24, с. 8].

Після цього автор статті описує, як підірвали катівні, зосереджуючись уже на військових і тактичних хитрощах. Не може не дивувати деталізованість, з якою автор описує події: «Усташі зійшли дня 7 вересня

1932 р. з гір Велябіту в Брушани. Як згадано їх було десятьох. Найстарший з них мав 48, а наймолодший нецілих 16» [24, с. 9]. Цілком можливо, що така деталізованість була художнім авторським домислом.

Десятеро революціонерів наробили такого шуму, що сербська влада більше тижня не була зорганізована, проти них стягнули 1500 членів поліції. Автор наголошує на «подвигу» важкопораненого С. Девчіча, який підірвав себе ручною гранатою, зауважуючи, «як живо нагадує нам ця героїська смерть хорватського борця наших героїв Любовича і Пісецького» [24, с. 9].

Наприкінці допису автор робить висновки, що нагадують тези з досвіду хорватської боротьби, які мають бути доречними українцю. Наприклад, «добре вишколений і узброєний відділ революціонерів може нанести страшні шкоди ворогові. Правильне військо є безсиле супроти таких відділів, що борються по засадам партизанки. Кільканацять таких роїв може спаралізувати ворожу владу в короткому часі на величезних просторах і вязати великі ворожі сили. Підчас війни такі партизанські відділи можуть знищити вороже запілля» [24, с. 9]. Крім цього, автор наголошує, що важливою є співпраця населення, наприклад, у Хорватії в кожному селі є відділ революційної організації, тому усташі знали про кожний рух сербів. «Тільки завдяки помочі населення могли хорватські революціонери так довго боротися зі Сербами і вийти переможно» [24, с. 9]. Велике значення також мало озброєння, адже хорватські боєвики мали скорострільні револьвери, а це давало перевагу над крісами і револьверами сербських жандармів.

Стаття закінчується недвозначним гіперболізованим ідеалістичним авторським закликком: «В цілому світі визвольні ідеї піднімають поневолені народи. Вони почуваються звязані спільною мовою, що є одна для всіх революціонерів» [24, с. 9].

П. Кожевників у статті «Корейці» [122] від січня 1928 р., надрукованій у «Розбудові Нації», називає народи, які здобули собі волю великими жертвами і бажанням – чехи, поляки, турки, естонці, ірландці. Проте він

зауважує, що не тільки європейці борються проти окупантів, а й народи «безмежної Азії», і пропонує звернути увагу на двадцятимільйонний корейський народ.

Після невеликої історичної частини, яка вже стала характерна у подібних статтях про визвольний рух поневолених народів, і в якій описано часи, коли Корея боролася проти монголів і японців, автор розповідає про кінець XIX-початок XX ст., коли Корея опинилася під японським ярмом: «Окреме «східно-азійське колонізаційне товариство», яке заснував у 1908 р. японський міністр Катсура, дбало й дбає про «парцеляцію» й «охорону кресів»...» [122, с. 15]. Йдеться про те, що торговельні підприємства відібрано й поставлено під японський контроль, книжки корейською мовою нищать, кооперативи зникли, школи японізуються, відбуваються релігійні утиски.

Як у розповіді про Грузію, Хорватію та зокрема Фінляндію, основна увага зосереджується на подіях, які відбувалися після світової війни. Останньою краплею, яку також можна зіставити із історією інших держав, стали події 1919 р., коли японські урядовці хотіли отруїти корейського екс-короля. «Це стало знаком до загального активного виступу корейців» [122, с. 15].

У березні 1919 р. у Сеулі проголошено незалежність Кореї. Того ж дня 33 представники зібрались для утворення тимчасового уряду, проте їх заарештували. Понад 10 000 посаджено до в'язниць. У відповідь на це оголошено страйк, який продовжували цілий місяць. Одночасно з проголошенням Самостійності Кореї в Сеулі стали до активних дій корейці-емігранти (у Росії, Парижі, Америці, Англії та ін.). «На домагання різних держав, японці усунули губернатора Гасекава. Але корейцям залежало не на тому, хто буде губернатором. Коли Саїто, новий губернатор Кореї, прибув до Сеула, то на дворці зустрів його бомбою 65-літній Канг У-Киу, висланець «Союзу старих». Атентат не вдався» [122, с. 16]. Можна провести асоціації із подіями у Фінляндії чи на території теперішньої України.

Попри те, що допис про Корею не вичерпний, він входить у систему статей про визвольні рухи різних країн. П. Кожевників зауважує, що «у цій боротьбі, що ще тягнеться, та, хто знає яких форм набере, багато повчаючого для нас українців. Саме головне – *активність* (курсив автора)» [122, с. 17].

Як висновок, П. Кожевників метатекстово цитує Др. Коля Лі, що вказує на проникнення автора в тему статті та поліджерельність у її підготовці. Крім цього факт виокремлення цитати у висновок апріорно свідчить про актуальність і важливість тези насамперед для українців: «Стремління знищити чи асимілювати чужий нарід, що мав власну мову, літературу, посідає свою власну культуру, - смішна політична мрія, в здійснення якої не може вірити той, хто знає відносини» [122, с. 17].

Тому відзначаємо цю статтю органічною в контексті дописів про визвольний рух інших країн. Як і дописи, які представляють помітні національні поступи у боротьбі за незалежність Грузії, Хорватії, Ірландії, Фінляндії та інших країн. Концептуальною особливістю усіх визвольних рухів, які представлені в журналах «Сурма» і «Розбудова Нації», є компаративістичні риси – алюзії та паралелі з українськими реаліями. Тому логічно говорити про досвід інших країн в контексті активної боротьби за українську незалежність і про виховний та ідеологічний елемент у цих дописах.

4. 3. Перспективи досліджень міжнародного контексту в ідеологічній пресі міжвоєнного періоду

На українськомовні періодичні видання, які друкувалися в міжвоєнний період, великий вплив мав міжнародний контекст. Особливо це стосується діаспорних видань, адже вони не тільки налагоджували стосунки з іншими державами, друкували актуальні статті про справи в Україні та за кордоном, вони мусили співпрацювати з іншими країнами у справі друку та

розповсюдження надрукованої продукції, бути цікавими як українським читачам, так і читачам за кордоном. Таким чином відзначаємо взаємовплив міжнародного контексту на цю пресу та вплив власне часописів на міжнародний контекст.

У своїй роботі ми наголосили на неабиякій вазі цього взаємовпливу та відзначили міжнародну тематику як один із основних концептів контенту «Сурми» та «Розбудови Нації». Це зокрема стосується методології, в основу якої лягли зовнішньополітичні орієнтації на боротьбу, соборність та, як результат, державність української нації.

Зважаючи на таку глобальність міжнародного контексту у організації часописів та їх наповненні, повноцінно охопити цей концепт у рамках дисертаційної роботи неможливо, тому ми зупинилися лише на деяких аспектах міжнародного контексту у журналах. З другого боку, треба відзначати неповну наукову картину з погляду цього контексту. Тому зупинимося на тих перспективних темах, які в майбутньому можуть стати цікавим та потрібним дослідженням, а наша робота для цих досліджень може стати науковою платформою.

Додаткової розробки потребує методологічне та історіографічне підґрунтя досліджень преси міжвоєнного періоду. Це пов'язано з тим, що універсальної моделі наукового опрацювання історії преси досі не вироблено, а дослідження періоду міжвоєнної доби, і особливо преси цієї доби, мають побіжний або мемуарний характер.

Головною темою досліджень, в тому числі в системі методологічних розробок, має стати ідея державності, яка є центральною в офіційному представленні держави на міжнародній арені.

Що стосується компаративістичного погляду на журнали «Сурма» та «Розбудова Нації», то відзначимо, що кількість часописів в перспективі потрібно збільшити, аби пресовий контекст виглядав цілісніше. За визначальний концепт можна обрати, зважаючи на міжнародний аспект,

наприклад, порівняння з легальними пресовими органами, порівняння діаспорної української та українськомовної преси, порівняння журналів, редагованих В. Мартинцем («Сурма», «Розбудова Нації», а також «Українське слово» (Париж), «Національна Думка»). Окремого дослідження заслуговує порівняння із польськими та російськими часописами, які відкрито протиставляли свою редакційну політику підпільним та офіційним органам українських націоналістів: насамперед це стосується Польщі, адже саме з нею були найбільші конфлікти в суспільно-політичному житті нашої країни. Причому цей компаративістичний аналіз має бути якнайдетальнішим, враховувати структуру, контент, особливості стилістичного та жанрового вираження в часописах і т. ін.

Крім цього, на увагу заслуговують терористичні дії українських революціонерів та їх висвітлення у пресі. Насамперед ідеться про моральну оцінку та актуальність для сьогодення. В цьому контексті важлива тема пропаганди, її теоретична і практична частина в часи міжвоєнного періоду, коли боротьба словом була чи не головною зброєю проти окупанта та орієнтувалась на консолідацію української революційної сили.

Предметом подальших досліджень можуть стати постійні рубрики «Хроніка», «За кордону» та ін., які нагадували сучасні інформгентства, орієнтовані на міжнародні події.

Окремого дослідження заслуговують статті публіцистів з інших країн, які були надруковані в «Розбудові Нації». Зокрема, це В. Гагеман «Зміна обличчя Африки», Б. Есад «Азербайджанська республіка», К. Кальнінш «Латвія», Р. А. Пеер «Афганістан», Е. Сабіт «Україна й Азія», Дж. Тревізонно «Філософічно-політична оцінка фашизму», Ж. Флергат «Україна й Бесарабія», М. Шальціус «Здобутки литовської республіки за перше десятиліття незалежності» та ін. Внаслідок опрацювання цих та інших статей матимемо змогу конструктивніше говорити про міжнародний контент в часописі та його вплив на українську національну ідею.

Продовжуючи розмову про персоналії, причетні до часописів, варто також наголосити, що не вдалося повноцінно представити авторів та тих людей, які займалися друком і транспортуванням журналів. Підпільний статус «Сурми» не дає змоги ідентифікувати більшість осіб, причетних до творення журналу. Роль «Розбудови Нації» як офіційного програмного пресового органу зумовлює велике коло людей, які доклали до нього руку, і частина з яких працювали під псевдонімами, бо журнал був лише однією зі сторін їхньої революційної діяльності.

Окремого дослідження заслуговують персоналії, які займалися часописами за кордоном та «в краю». Що стосується закордонних активістів, то тут варто врахувати внутрішню спецагентурну сітку, члени якої ставали помітними учасниками організацій. Зокрема, це стосується П. Кожевниківа (Покерта), який був одним із провідників ПУН і редактором журналу «Розбудова Нації», Л. Костаріва та Р. Ярого, які активно дописували в журнали на ідеологічні та військові теми. Цей перелік, ми впевнені, не повний і потребує ґрунтовного аналізу та окремого наукового дослідження.

Ґрунтовного опрацювання потребують архівні матеріали, які зберігаються за кордоном, насамперед у Канаді та США, а також у Польщі, яка, на думку редакцій журналів та активістів УВО-ОУН, була головним ворогом українського визвольного руху. Особливо це стосується листів, адже саме листи дозволяють нам без офіційної кон'юнктури розглянути події, що відбувалися в Україні та за кордоном.

Повноцінне дослідження пресових органів неможливе без об'єктивних даних про зовнішньополітичну ситуацію. Розробляючи тему, необхідно враховувати історичні фактори, міжнародні обставини та суспільно-політичний контекст, оскільки «Сурма» та «Розбудова Нації» були пресовим відображенням тих ідей та методів боротьби, які пропагували відповідні організації (УВО та ПУН).

Висновки до розділу 4.

Поштовхом до активної співпраці з американською діаспорою стала «справа сімнадцятьох», яку висвітлювали на сторінках журналу «Сурма». Ця співпраця була дуже активною і як наслідок часопис почав видавати додаток для «заокеанських українців». Редакції часописів бачили в Америці могутнього союзника в матеріальній сфері і називали її тилом української боротьби.

Досвід визвольних рухів європейських країн у журналах «Сурма» та «Розбудова Нації» став помітним і актуальним явищем. Значної уваги надавали визвольним рухам Ірландії та Фінляндії, аналізували перемоги та поразки, застосовуючи результати цих історичних уроків як прикладний матеріал для підготовки українських повстанців. Поодинокі статті про визвольні рухи Грузії, Хорватії та Кореї слугували цій самій меті. Автори подавали матеріал тенденційно, роблячи акцент на героїчній боротьбі та проводячи паралелі з українськими реаліями. Відзначаємо оціночні судження та патетику, а також глибокі знання авторів з історії цих країн. Один із основних посилів і висновків цих дописів – здобуття власної незалежності силою не тільки можливе, а й необхідне.

У роботі ми зупинилися лише на деяких аспектах функціонування та організації часописів «Сурма» та «Розбудова Нації» в міжнародному контексті, проте ця тема надзвичайно широка і потребує додаткових досліджень і наукових розробок для більшого та детальнішого розуміння тих явищ, які пов'язані із організацією цих журналів, та їхньої ролі на міжнародній арені.

Висновки

Дослідження ідеї державності в журналах «Сурма» та «Розбудова Нації» у міжнародному контексті дало змогу віднайти низку тенденцій та проблем. У ході дослідження було зроблено такі висновки:

- методологічний інструментарій досліджень преси міжвоєнного періоду доволі складний. Це зокрема пояснюється ідеологічною багат шаровістю журналістського дискурсу в цей період. Впливають суспільно-політичні, культурні, історичні аспекти. Досліджувати ідею державності та конкретні журнали, які видавали в цей період, необхідно в тісному взаємозв'язку із внутрішніми і зовнішніми складниками, тобто використовувати діалектичний метод та метод системного аналізу. Це допомагає зрозуміти дискурс та контекст, які мають безпосередній вплив на функціонування журналів та їхню тематику, структуру тощо;

- багато робіт про УВО та її діяльність мають мемуарний характер (В. Мартинець, П. Мірчук, З. Книш, О. Навроцький). Для нашої роботи важко переоцінити вагу робіт істориків, які досліджують міжвоєнний період: І. Гаврилів, А. Кенія, М. Посівнича, Н. Мизака. «Сурму» досліджував історик Б. Галайко, який подав загальні характеристики журналу, Б. Ревера, який зупинився на проблемах видання і розповсюдження журналу, наразі актуальною є робота С. Бутка, який написав про українсько-російські відносини на сторінках часопису та нещодавня монографія Н. Мизака про «Сурму», в якій автор за допомогою проблемно-хронологічного методу проаналізував контент часопису. «Розбудова Нації» менш досліджений журнал на відміну від «Сурми»;

- міжнародний дискурс в «Розбудові Нації» відрізнявся від «Сурми». Якщо в підпільному органі УВО дописи, в яких були зображені інші країни, мали насамперед пропагандистські риси, в офіційному органі ПУН міжнародний контекст виступав як інформаційний, структурний та ідеологічний чинник. Він також був важливим для обох журналів, доповнював їхню структуру, а його роль важко переоцінити в системі концептуальних основ видання часописів, а відтак він став принциповим і основоположним елементом нашого дослідження;

- ідея державності в міжвоєнний період постає особливо гостро, це зокрема пояснюється окупацією українських земель іншими державами (Польща, Румунія, Росія), падінням УНР, утворенням революційних націоналістичних організацій (УВО, ГУНМ, ЛУН та ін.). Всі ці складники мали безпосередній вплив на розробку пропагандистських та програмних ідей та їх друк зокрема у військовій підпільній («Сурма») та офіційній («Розбудова Нації») періодиці. Ідея державності ґрунтується на ідеях боротьби та соборності;

- для часописів «Сурма» та «Розбудова Нації» програмною є ідея націоналізму, ідея визволення рідної держави від окупантів та розбудова самостійної української держави. Визначальною у цьому контексті є боротьба за незалежність, яка повинна здійснюватись будь-якими засобами, включаючи революційні;

- порівнявши журнали «Сурма» та «Розбудова Нації», ми виявили, що хоч часописи і видавалися в один час, формувалися одним ідеологічним колом, вони були різними форматно, функціонально, тематично тощо. Після утворення ОУН журнали почали доповнювати один одного. Попри це, часописи ніколи не писали один про одного. Система подачі матеріалів була

схожою. Журнал «Сурма» був пропагандистським і підпільним, на відміну від «Розбудови Нації», тому про авторів доводилось дізнаватися із спогадів та досліджень. Це накладало певну кон'юнктуру на подачу публікацій у журналі. Контент часописів мав широку палітру стилістичних і жанрових модифікацій, які відповідали функціональності часописів. Найбільш яскравий вияв мали публіцистичний та художній стилі;

- суспільно-політичний контекст, в якому функціонували журнали «Сурма» та «Розбудова Нації», був неоднозначним і складним. У 20-х рр. починає активно працювати революційно налаштована УВО, яка різними засобами, до яких належить і створений 1927 р. пропагандистсько-ідеологічний журнал «Сурма», ставить собі за мету здобуття Української держави. Невдовзі постає необхідність консолідації революційних сил, і вони об'єднуються 1929 р. Журнал «Розбудова Нації» займається підготовкою до КУНу, а потім стає офіційним органом ОУН. Більшість важливих суспільно-політичних ситуацій, які мали місце у 20-30-х рр. та які стосувалися українського питання, були розглянуті в «Сурмі» та «Розбудові Нації»;

- журнали виважено ставляться до терору. Вони розглядають його виключно як метод боротьби за незалежність України, і в жодному разі не як мету. Часописи повідомляють, як саме потрібно боротися (тактика ведення боротьби в «Сурмі») та будувати цю державу (дискусія про соціально-економічну сферу на сторінках «Розбудови Нації»). Окрім відкритого недруга – Польщі – для УВО та ОУН є два види «смертельних» ворогів, яких називатимемо «внутрішніми»: «орієнтаційні» табори, які представлені більшовиками (комуністами та «їх комбатантами»), які орієнтовані на Москву, та табори на зразок УНР, які ширять надії на Польщу. Ю. Пілсудський – відкритий недруг української державності;

- пропаганда та провокаційні методи – основа ідеологічної боротьби. На сторінках видань розповідається, як потрібно застосовувати пропаганду та провокацію, базуючись на історичних зразках. Журнали «Сурма» та «Розбудова Нації» є зокрема пропагандистськими органами, вони вважають пропаганду одним зі своїх найосновніших засобів для здобуття великої мети. Журнали подають своє розуміння пропаганди, що побудоване на ідеологічному аспекті, який розробили Д. Донцов, В. Мартинець, Д. Андрієвський, Ю. Вассиян та ін., і ділиться на пропаганду словом, пропаганду ділом, зовнішню та внутрішню пропаганду;

- поштовхом до активної співпраці з американською діаспорою стала «справа сімнадцятьох», яку висвітлювали на сторінках журналу «Сурма». Ця співпраця була дуже активною і як наслідок часопис почав видавати додаток для «заокеанських українців». Помітною особою у світлі україно-американських відносин став Я. Чиж – один із ініціаторів УВО, який поїхав в Америку, аби там організувати підтримку, але змінив погляди і почав критикувати визвольний рух в краю;

- внаслідок досліджень об'ємних дописів про визвольні рухи Ірландії, Фінляндії та в меншій мірі Грузії, Хорватії та Кореї робимо висновок про відчутну ідеологічну складову статей та їхню актуальність щодо українського питання. Відзначаємо оціночні враження авторів, стилістичні особливості матеріалів, які написані з глибоким знанням історії цих країн, тому й прослідковується достовірність. Один із основних посилів і висновків цих дописів – здобуття власної незалежності силою не тільки можливе, а й необхідне. Уроки визвольних рухів в інших країнах застосовуються у формуванні національно-визвольного курсу української держави;

- із публікацій 1934 р. також можемо припустити, що близько 1935 р. мав би відбутися збройний виступ націоналістів. Завадою до нього можна вважати перипетії літа 1934 р., коли до рук польської поліції потрапив т. зв. «Архів Сеника» і відбувся «Варшавський процес». Це змусило припинити видавництво часописів, а їх редакційним колегіям довелося переховуватися;

- додаткового дослідження потребує методологічне та історіографічне підґрунтя досліджень преси міжвоєнного періоду. Головною темою досліджень, в тому числі в системі методологічних розробок, може стати ідея державності, яка є центральною в офіційному представленні держави на міжнародній арені. Окремого дослідження також заслуговують статті публіцистів з інших країн, які були надруковані в «Розбудові Нації», зокрема В. Гагеман, Б. Есад, К. Кальнінш, Р. А. Пеер, Е. Сабіт, Дж. Тревізонно, Ж. Флергат, М. Шальціюс та ін. Ґрунтового опрацювання потребують архівні матеріали, які зберігаються за кордоном.

Отже, дослідження підпільного націоналістично-пропагандистського органу УВО «Сурма» та офіційного програмного органу ПУН «Розбудова Нації» в міжнародному контексті дало значні результати, підтверджуючи важливість державності не лише у міжвоєнний період, а й сьогодні, в умовах окупації українських земель загарбниками.

Подальше дослідження ідеї державності у пресі міжвоєнного періоду у міжнародному контексті, зокрема на сторінках часописів «Сурма» та «Розбудова Нації», дозволить поглибити розуміння цінності української незалежної соборної держави. У наші непрості часи війни з Росією за свою країну важливо пам'ятати історичний поступ, боротьбу та перемоги, вчитися мужності та незламності у попередників.

Дослідження преси міжвоєнного періоду доповнює вивчення історії української журналістики, поглиблюючи галузеві знання та розширюючи пласт ідеологічного спрямування.

Список використаних джерел

1. Андрієвський Д. «Вічний мир». *Розбудова Нації*. 1928. Лютець. Ч. 2. С. 49-54.
2. Андрієвський Д. До ідеологічно-статутарної підготовки організації українських націоналістів. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 6. С. 220.
3. Андрієвський Д. Наша позиція. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 1. С. 8-11.
4. Андрієвський Д. Союз з Польщею. *Розбудова Нації*. 1931. Ч. 7-8. С. 162.
5. Андрієвський Д. Українська державність чи польський державний віз. *Розбудова Нації*. 1931. Ч. 5-6. С. 117-123.
6. Андрієвський Д. Українська справа на міжнародній шахівниці. *Розбудова Нації*. 1931. Ч. 9-10. С. 213-218.
7. Андрієвський Д. Шляхи розбудови. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 5. С. 180-189.
8. Атенат на царя. *Сурма*. 1930. Ч. 1-2. С. 2-3.
9. Бабій О. Революція чи контрреволюція. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 3. С. 77-84.
10. Бабій О. Чого нас вчить 1 листопада 1918 р.? *Розбудова Нації*. 1929. Ч. 10-11. С. 311-313.
11. Баган О. Естетика і поетика вісниківського неоромантизму. Автореф. дис. ... к. ф. н. Львів. 2002. 54 с.
12. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Дрогобич: Відродження, 1994. 192 с.
13. Баган О. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї половини ХХ ст.). *Донцов Д. Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці*. Львів: Кальварія, 2001. С. 19-37.
14. Баган О. Формування головних параметрів геополітичної стратегії

українського націоналізму в міжвоєнну добу. *Український націоналізм: історія та ідеї. Науковий збірник.* / За ред. О. Багана. Дрогобич: Посвіт, 2009. Вип. 1. С. 149-169.

15. Байдуник О. Соборність України та її східні кордони. *Розбудова Нації.* 1930. № 3–4 (27–28). С. 58–63.

16. Байдуник О. Соборність України та її східні кордони (продовж.). *Розбудова Нації.* 1930. Ч. 7-8. С. 164-168.

17. Бобрів В. Американські Українці. *Розбудова Нації.* 1929. Ч 1. С. 22-25.

18. Боевики. *Сурма.* 1930. Жовтень. Ч. 10 (37). С. 1-2.

19. Боевий марш. *Сурма.* 1931. Ч. 1. С. 1.

20. Бойко Ю. Євген Коновалець і Осередньо-Східні Землі. Б. м. (На чужині), 1947. С. 30-31.

21. Большевицька воєнна доктрина. *Сурма.* 1933. Ч. 10. С.4-6.

22. Бондаренко К. Історія якої ми не знаємо. Чи не хочемо знати? *Дзеркало Тижня.* 2002. Ч. 12 (387). С. 9.

23. Боротьба без зброї. *Сурма.* 1927. Ч.2. С.2-4.

24. Боротьба хорватів за волю. *Сурма.* 1934. Січень-Лютень. Ч. 1-2 (75-76). С. 7-9.

25. Борцям. *Сурма.* 1927. Січень. Ч. 1. С. 3.

26. Булавенко. До східних проблем України. *Розбудова Нації.* 1933. С. 165.

27. Бутко С. Українсько-російські відносини на сторінках друкованого видання УВО «Сурма» (1929–1934 рр.). *Галичина.* 2008. № 14. С. 92–101.

28. Вассиян Ю. До головних засад націоналізму. *Розбудова Нації.* 1928. Ч. 2. С. 33-42.

29. Вассиян Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму». *Розбудова Нації.* 1929. Ч. 3–4. С. 65–77

30. Веденєєв Д. Зародження спеціальних служб руху українських

націоналістів (1920-1930 рр.). *Пам'ять століть*. 2001. № 4. С. 109-116.

31. Веденєєв Д. Розвіяні міфи. *Історичні нариси і статті*. / Д. В. Веденєєв, С. В. Шевченко. К.: Фенікс, 2010. С. 438-439.

32. Визвольні змагання Ірляндії. *Розбудова Нації*. 1933. Ч. 5-6. С. 123-126.

33. Виконаний засуд смерти над Олександром П. *Сурма*. 1930. Ч. 9. С. 2-4.

34. Від Конгресу Українських Націоналістів. *Розбудова Нації*. 1929. Ч. 1-2. С. 2

35. Війна будучности. *Сурма*. 1927. Ч. 4. С. 3.

36. Війна, воєнний стан і єдиний провід. *Сурма*. 1931. Серпень. С. 1-2.

37. Військове самонавчання. *Сурма*. 1931. Липень. Ч. 7 (46). С. 1-4.

38. Вікул М. До церковного питання на Україні. *Розбудова Нації*. 1929. Ч. 12. С. 383-385.

39. Володимирів д-р та Г. П. Промисловість України. *Розбудова Нації*. 1932. Ч. 1-2. С. 25.

40. Володимирів д-р та Г. П. Економічне становище селянства в Україні. *Розбудова Нації*. 1932. Ч. 3-7. С. 65.

41. Внутрішня структура червоної армії. *Сурма*. 1933. Ч. 11. С. 3-4.

42. Вставайте Брати! *Сурма*. 1932. Ч. 4. С. 1.

43. Вуличні бої. *Сурма*. 1931. Серпень. Ч. 8 (48). С. 2-5.

44. Вуличні бої. *Сурма*. 1932. Березень. Ч. 3. С. 5-7.

45. Вуличні бої. *Сурма*. 1932. Квітень. Ч. 4. С. 3-5.

46. Вуличні бої. *Сурма*. 1932. Січень-лютий. Ч. 1-2. С. 7-8.

47. Вуличні бої. *Сурма*. 1932. Травень-червень. Ч. 5-6. С. 5-6.

48. Вставайте Брати! *Сурма*. 1932. Ч. 4. С. 1.

49. В'ятрович В. Основні принципи зовнішньої політики ОУН. *Український визвольний рух*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; центр досліджень визвольного руху, 2004. Зб. 3.

С. 16-30.

50. В'ятрович В. Прецедент Коновальця. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2011. Зб. 16. С. 14-16.

51. Гаврилів І. Діяльність ворожих агентур супроти ОУН напередодні другої світової війни. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2011. Зб. 16. С. 240-252.

52. Гаврилів І. Західна Україна у 1921-1941 роках: нарис історії боротьби за державність: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. 472 с.

53. Гавришко М. Німеччина й «українська проблема» у поглядах Євгена Коновальця (1930-ті рр.). *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2011. – Зб. 16. С. 220-239.

54. Галайко Б. Часопис «Сурма» – пресовий орган пропаганди Української військової організації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». № 612. Держава та армія.* Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. С. 114-119.

55. Гегель Георг Вильгельм Фридрих. Учение об идеях. *Работы разных лет: в двух томах.* М., 1971. Т. 2. 627 с.

56. Гагеман В. Зміна обличчя Африки. *Розбудова Нації.* 1928. Ч. 9. С. 327-332.

57. Геройська Грузія. *Сурма.* 1930. Ч. 5 (32). С. 2-4.

58. Гимн. *Сурма.* 1931. Ч. 7. С. 1.

59. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. 592 с.

60. Голоси Американської преси про смертний засуд польським судом над Атаманчуком і Вербицьким». *Сурма.* 1928. Травень. Ч. 5. С. 4-6.

61. Голоси преси про засуд смерти на Атаманчука і Вербицького». *Сурма.* 1928. Серпень-вересень. Ч. 8-9. С. 7-8.

62. Горбик Р. Методологія в історії журналістики: можливості

комплексного підходу. *Журналістика: науковий збірник* / за ред. Н. Сидоренко. К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. Вип. 11 (36). С. 5-13.

63. Грабовський С. Стріха М. «Країна Інкогніта»: Українська військова організація. *Радіожурнал «Країна Incognita» (Стенограма)*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/933776.html> (дата звернення: 13.01.2019).

64. Грабовський С. Утопія більшовизму на українських теренах. *Розбудова держави*. 1996. Ч. 7. С. 3-7.

65. Гриненко О. Ставлення Є. Коновальця та ОУН до журналу «Тризуб» (1925-1930-і рр.). *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2011. Зб. 16. С. 268-277.

66. Грицай О. Гарібальді. *Розбудова Нації*. 1930. Ч. 9-10. С. 228-237.

67. Грицай О. Жорж Клемансо. *Розбудова Нації*. 1930. Ч. 5-6. С. 123-128.

68. Грицай О. Золоті стовпи. *Розбудова Нації*. 1934. Ч. 3-4. С. 57-61.

69. Грицай О. Палає пожаром серце моє. *Розбудова Нації*. 1934. Ч. 1-2. С. 1-5.

70. Грицай О. Про три світла. *Розбудова Нації*. 1934. Ч. 5-6. С. 107-112.

71. Динамітовий замах у «Зимовому Палаті». *Сурма*. 1930. №6-7. С. 2-5.

72. Дарованець О. До проблем організаційного стану і тактики ОУН на Волині (1929-1934). *Український націоналізм: історія та ідеї. Науковий збірник.* / За ред. О. Багана. Дрогобич: Посвіт, 2009. Вип. 1. С. 179-245.

73. Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба навколо його спадщини. *Донцов Д. Твори. Т 1. Геополітичні та ідеологічні праці*. Львів: Кальварія, 2002. С. 7-19.

74. Дашкевич Я. Полковник: Переднє слово. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2011. Зб. 16. С. 6-13.

75. Дві події. *Сурма*. 1928. Березень. Ч. 3. С. 1-2.

76. Дещо про діяльність і пляни УВО. *Сурма*. 1928. Квітень Ч. 4. С. 1-2

77. Дещо про провокацію. *Сурма*. 1927. Ч. 5. С. 6.

78. Дещо про Я. Чижа та його агітацію проти У. В. О. *Сурма*. 1930. Листопад-грудень. С. 10-12
79. Динамітовий замах у «Зимовому Палаті». *Сурма*. 1930. №6-7. С. 2-5.
80. Довідник з історії України. К., 1999. Т.3 (Р-Я). С. 389.
81. Додаток до журналу «Сурма». *Сурма*. 1929. Січень. На 4 сторінках.
82. Донцов Д. Націоналізм. Лондон-Торонто, 1966. 316 с.
83. До помсти! *Сурма*. 1932. Ч. 7. С. 1.
84. До стовпа злочинців! *Сурма*. 1933. Ч. 8. С.1-3
85. До Українців-Громадян в Америці. *Сурма*. 1928. Березень. С. 6-7.
86. Дуб Я. Сучасна криза державного ладу та майбутній устрій України». *Розбудова Нації*. 1929. Ч. 8-9. С. 251.
87. Дуб Я. Еміграція російська та українська і боротьба за будуччину Східної Європи. *Розбудова Нації*. 1929. Ч. 10-11. С. 313-318.
88. Дудик П. С. Стилїстика української мови. К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
89. За багато жертв. *Сурма*. 1929. Січень. Ч. 1. С. 1.
90. Загривний М. Революційна теорія та закон життя. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 2. С. 57-58.
91. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. [Монографія] / Наук. ред. Ярослав Грицак. К.: Критика, 2013. 488 с.
92. Заява Української військової організації до всього культурного світу. *Сурма*. 1930. Жовтень. Ч. 10 (37). С. 8.
93. З визвольної боротьби Фінляндії. *Сурма*. 1928. Травень. Ч. 5 (10). С. 7-8.
94. Звідомлення. *Сурма*. 1928. Січень. Ч. 6-7. С.7-8.
95. Звідомлення Конгресу Українських Націоналістів». *Розбудова Нації*. 1929. № 1. С. 64
96. Звідомлення. Письмо Української, Військової Організації до

польського Трибуналу. *Сурма*. 1928. Лютий. С. 7-8.

97. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості: Підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Львів: Піас, 2004. 268 с.

98. З новим роком! *Сурма*. 1927. Січень. Ч. 1. С. 1-2.

99. Зубик Р. Польська колонізація і парцеляція на українських землях. *Розбудова Нації*. 1931. Ч. 11-12. С. 256-276.

100. Історичний примір про партизанку. *Сурма*. 1933. Ч. 11. С. 3-5.

101. Історичний примір про партизанку. *Сурма*. 1933. Грудень. Ч. 12 (74). С. 4-6.

102. Історія розвитку большевицької армії. *Сурма*. 1933. Ч. 10. С. 6-7.

103. Її згвалтовано прилюдно!.. *Сурма*. 1930. Ч. 10. С. 4.

104. Калицький Г. Українська література в світлі націоналізму. *Розбудова Нації*. 1929. Ч. 3-4. С. 100-109.

105. Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. Манчестер; Мюнхен; Нью-Йорк: Накладом кураєвої ПР ОУН у Великобританії, 1982. 265 с.

106. Кандиба О. Олесь-О. Євген Коновалець. На чужині. 1948. 286 с.

107. Кара-Мурза С. Манипуляція сознанием. К.: Оріони, 2003. 174 с.

108. Картознавство. *Сурма*. 1934. Березень-квітень. Ч. 3-4 (77-78). С. 7-10.

109. Картознавство. *Сурма*. 1934. Січень-Лютий. Ч. 1-2 (75-76). С. 3-5.

110. Картознавство. *Сурма*. 1934. Травень-червень. Ч. 5-6 (79-80). С. 9-11

111. Квітковський Д. Передмова. *З. Книш. При джерелах українського організованого націоналізму*. Торонто: Срібна сурма, 1970. 187 с.

112. Кедрин І. Видатна індивідуальність. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен, 1974. – С. 341-357.

113. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920-1956. Історико-архівні нариси. К., 2005. Т.1: Від Української військової організації до Організації українських націоналістів. 1920-1942. 340 с.

114. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920-1956. Історико-архівні нариси. К., 2008. Т.2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942-1956.– 268 с.
115. Кіпіані В. През шаблю маєм право. *Україна молода*. 2004 р. 27 січня. С. 4-5.
116. Кірхнер Г. Фон Ліліенкірх. Україна і Німеччина. *Розбудова Нації*. 1930. Ч. 5-6. С. 117-123.
117. Книш З. Власним руслом: Українська військова організація від осені 1922 до літа 1924 року. Торонто, 1966. 123 с.
118. Книш З. Підгрунття УВО. *Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння Української військової організації* / Упор. З. Книш. Торонто, Б.р. Зб. 2: Початки УВО у Галичині. С. 7-29.
119. Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. Торонто, 1970. 187 с.
120. Книш З. Примітка до розповіді Павла Заболоцького з Перемишля. *Срібна сурма. Спогади й матеріали до діяння Української військової організації* / Упор. З. Книш. Торонто, 1962. Зб. 1. С. 84-97.
121. Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. Торонто, 1970. С. 37-40.
122. Кожевників П. Корейці. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 1. С. 15-17.
123. Кожевників П. Рік Розбудови Нації. *Розбудова Нації*. 1928. Грудень. Ч. 12. С. 2.
124. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. *Документи і матеріали*. / Упоряд. В. Муравський. Львів: НАН України; ЛНБ ім. В. Стефаника; Центр досліджень визвольного руху. Львів, 2006. С. 269-270.
125. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. Прага: Накладом Проводу Українських Націоналістів, 1928. 39 с.
126. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. Львів, 2002. 112 с.

127. Коновалець Є. «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...». Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. *Документально-наукове видання* / пердм. А. Кентій, В. Лозицький. К.: Темпора, 2003. 272 с.

128. Конюхов С. Особливості формування соціально-економічної програми ОУН у 1920-1930-х роках. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2011. Зб. 16. С. 142-149.

129. Кордюк Б. Євген Коновалець – військовий і політичний організатор. *Євген Коновалець та його доба.* Мюнхен, 1974. С. 959-978.

130. Косенко І. Програма Українських Націоналістів. *Тризуб.* 1929. Ч. 19-20 (175-176). С. 16

131. Костарів Л. Проблеми української промислової політики. *Розбудова Нації.* 1929. Ч. 5. С. 138

132. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування). Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 514 с.

133. Кость С. Історія української журналістики (Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст.: ідейно-конфептуальні засади, періодизація). Львів, 2008. 272 с.

134. Кость С., Тимчишин О., Федірко К. Нарси з історії української військової преси. Львів: Видавництво «Світ», 1998. 356 с.

135. Кот С. Великобританія у дипломатичних планах полковника Є. Коновальця. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2011. Зб. 16. С. 208-219.

136. Кучерук О. Дмитро Андрієвський і процес підготовки першого Конгресу Організації українських націоналістів 1929 р. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2006. Зб. 8. С. 76-101.

137. Кучерук О. Останній паспорт Євгена Коновальця (до генези

українсько-литовських стосунків між двома світовими війнами). *Пам'ять століть*. 2000. № 5. С.59-63.

138. Кучерук О. Ріко Ярій – загадка ОУН. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 212 с.

139. Кучерук О. Дмитро Андрієвський і процес підготовки Першого Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2006. № 8. С. 76-101.

140. Лернатович В. «Розбудова Нації»: ідеологічні уроки державотворення». *Вісник львівського університету. Серія журналістики*. 2006. Вип. 28. С. 207-212.

141. Леонтьєва Л. Зброєю масового ураження почуттів і розуму. *Віче*. 2004. №1. С. 12-16.

142. Липовецький С. Червоно-чорне: 100 бандерівських оповідок. Львів: ЛА «Піраміда», 2009. 292 с.

143. Лист з Америки. *Сурма*. 1930. Вересень. Ч. 9 (36). С. 8.

144. Лист Д. Донцова до Д. Андрієвського від 13 грудня 1927 р. *Архів ОУН*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 9

145. Лист Д. Донцова до Д. Андрієвського від 17 березня 1928 р. *Архів ОУН*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 9.

146. Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 17 лютого 1928 р. *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / Упоряд. Ю. Черченко. Т. 2, ч. 2: Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським*. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2007. С. 70-71.

147. Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 20 жовтня 1928 р. *Архів ОУН*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 9.

148. Лист Д. Андрієвського до Є. Коновальця від 23 липня 1930 р. *Документи й матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 2. – Т. 2. – Ч. 2: Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським (1927-1934 рр.)*. К. 2007. С. 138.

149. Ляхович Є. Діяльність ОУН у Лондоні в 1933-1935 роках. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен, 1974. С. 924.
150. Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. 392 с.
151. Манзуренко В. Невідомі листи Є. Коновальця в архіві університету Міннесота. *Український визвольний рух*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. Збірник 16: До 120-ліття з дня народження Євгена Коновальця. С. 33-47.
152. Мартинець В. Ідеологія організованого і т. зв. волевого націоналізму. Віннепінг, 1954. 200 с.
153. Мартинець В. По Конгресі. *Розбудова Нації*. 1929. Ч. 1-2. С. 6
154. Мартинець В. По році діяльності. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 12. С. 419.
155. Мартинець В. Синдикалізм – як нова форма суспільного господарства. *Національна думка*. 1927. Ч. 4. С. 19
156. Мартинець В. Українська націоналістична преса. *ОУН 1929-1954*. Париж, 1955. С. 224-247.
157. Мартинець В. Українська справа та її зовнішнє ставлення. *Розбудова Нації*. 1930. Ч. 5-6. С. 107-117.
158. Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН: Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. Б.м., 1949. 349 с.+ LXXVI.
159. Марш боєвиків. *Сурма*. 1930. Ч. 1-2. С. 1.
160. Мейнандер Г. Історія Фінляндії: лінії, структури, переломні моменти. Львів: літературна агенція «Піраміда», 2009. 213 с.
161. Мизак Н. «Сурма» кликала до бою: монографія: [Додаток до серії «За тебе, свята Україно». Книга дванадцята]. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. 328 с.; іл.
162. Миляннич Ю. Японія – сила будучности? *Розбудова Нації*. 1930. Ч. 7-

8. С. 174

163. Михайлин І. Методологічні проблеми історії української журналістики URL:

<http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1290> (дата звернення: 10.02.2019).

164. Мицюк О. Жидівська економіка за доби лібералізму. *Розбудова Нації*. 1931. Ч. 11-12. С. 276-292.

165. Мицюк О. Жидівство за роки історичного перелому. *Розбудова Нації*. 1932. Ч. 7-8. С. 185-196.

166. Мицюк О. Жидівська економіка на Україні за доби реакції. *Розбудова Нації*. 1932. Ч. 1-2. С. 13-25.

167. Мицюк О. Перші спроби аграризації жидівства. *Розбудова Нації*. 1931. Ч. 1-2. С. 18-28.

168. Мицюк О. Перші спроби аграризації жидівства. *Розбудова Нації*. 1931. Ч. 3-4. С. 70-79.

169. Мицюк О. Самостійність України та жидівство. *Розбудова Нації*. 1933. Ч. 3-4. С. 75-88.

170. Мицюк О. Фашизм. *Розбудова Нації*. 1929. Ч. 10-11. С. 328-337.

171. Мірчук П. Нарис історії ОУН. Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. Т. 1. 642 с.

172. Мірчук П. Передвісники ОУН. *Нація і Держава*. 2004. 31 серпня. С. 12-17.

173. Мотомеханізоване військо в СРСР. *Сурма*. 1933. Ч. 12. С.9.

174. М. С. Польська пропаганда у Франції. *Розбудова Нації*. 1932. Ч. 3-4. С. 86-92.

175. Муравський В. Документи міністерства закордонних справ Чехословаччини про т. зв. «Архів Сеника». *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. Львів, 2004. Вип. 12. С. 306-328.

176. Навроцький О. Початки УВО у Львові. *Срібна сурма: Статті й*

матеріали до діяння Української Військової Організації. Збірник II: Початки УВО в Галичині. Торонто, б. р. С. 25-62.

177. Назриваючі конфлікти. *Сурма*. 1927. Ч. 2. С. 2.

178. На маргінесі процесу сімнадцятьох. *Сурма*. 1928. Лютий. С. 2-3.

179. На старі теми. *Розбудова Нації*. 1931. Ч. 3-4. С. 93.

180. Наш шлях – національна революція. *Сурма*. 1929. Ч. 5-6. С.2.

181. Наші вороги. *Сурма*. 1928. Жовтень. Ч. 8. С. 1-3.

182. Наші могили. *Сурма*. 1930. Ч. 5. С. 1.

183. Не вбивайте бойового духа Нації. *Сурма*. 1933. Ч. 12. С.1.

184. Нечиталюк М. На шляху до багатотомної історії української журналістики. *Українська періодика: Історія і сучасність / Тези доп. і повід. всеукр. наук-теорет. конф.* Львів, 1997. С. 12–20.

185. Нечиталюк М. Проблеми вивчення історії української журналістики (деякі підсумки на перспективу). *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. Львів, 2001. Вип. 21. С. 363-370.

186. Нечиталюк М. Про методику вивчення та принципи видання пресових текстів: (деякі питання текстології). *Українська періодика і сучасність: Доп. та повід. Третьої Всеукр. наук.-теорет. конф.* Львів, 1995. С.18-27.

187. Німеччина. *Сурма*. 1930. Листопад-грудень. Ч. 11-12 (38-39). С. 8.

188. Новий почин. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 1. С. 2.

189. Новий стріл. *Сурма*. 1927. Ч. 1. С. 6-7.

190. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Том.3 / Укл.: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. К.: «Аконіт», 2005. 863 с.

191. Озброєння деяких держав. *Сурма*. 1933. Ч. 9. С.7-8.

192. Онацький Є. На міжнародні теми. *Розбудова Нації*. 1933. Ч. 11-12. С. 288-292.

193. Організація вищої команди червоної армії. *Сурма*. 1933. Ч. 11. С. 4.

194. Основи конспірації. *Сурма*. 1927. Ч. 3. Жовтень. С. 6-7.

195. Остафійчук В. Ф. Історія України: сучасне бачення: навч. посіб. 3-те

вид. К., 2006. 422 с.

196. Пагіря О. Є. Коновалець і розбудова організації мережі ОУН на Підкарпатській Русі у 1930 р. *Український визвольний рух*. 36. 16. С. 162-191.

197. Пануй Вкраїно! *Сурма*. 1933. Ч. 12. С. 1.

198. Панченко В. Концепція фінансового розвитку України в ідеології українських націоналістів. *Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. Ред.. В. М. Вашкевич. К., 2009. Вип. 18. 274 с.*

199. Парижський процес. *Сурма*. 1927. Грудень. Ч. 5. С. 5-6.

200. Партизанка. *Сурма*. 1933. Ч. 6. С.2-4.

201. Партизанка. *Сурма*. 1933. Ч. 7. С.3-7.

202. Партизанка. *Сурма*. 1933. Серпень. Ч. 8 (70). С. 4-7.

203. Партизанка. *Сурма*. 1933. Вересень. Ч. 9 (71). С. 4-7.

204. Перманентна революція (Присвячено Краєвому Командантові УВО блаженної пам'яті Ю. Головінському). *Український націоналізм: Антологія. Т. 1.* / Упор. В. Рог. Київ: Українська видавничі спілка ім. Юрія Липи, 2009. 384 с.

205. Перманентна революція. *Сурма*. 1930. Жовтень. С. 5.

206. Перші виборчі ластівки. *Сурма*. Ч. 5. 1927. С. 8.

207. Підлуцький О. Ю. Пілсудський: начальник, який створив собі державу. *Постаті ХХ століття*. К. 2004. С. 70-114.

208. Під большевицьким чоботом. *Сурма*. 1929. Ч. 12. С. 2.

209. Під сучасну хвилю. *Сурма*. 1927. Ч. 3. Жовтень. С. 1-2.

210. Після виборів. *Сурма*. 1928. Березень. С. 7-8.

211. Після винесення засуду. *Сурма*. 1928. Ч. 4. Квітень. С. 2-3.

212. Плющ В. Боротьба за Українську Державу під советською владою. Лондон, 1973. 125 с.

213. Повітряні збройні сили Польщі. *Сурма*. 1932. Грудень. Ч. 12 (62). С. 9-10.

214. Посівнич М. Молодість Степана Бандера. *Степан Бандера:*

документи і матеріали (1920-1930 рр.) / Упор. М. Посівнич. Львів, 2006. С. 5-35.

215. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929-1939 рр. Львів, 2010. 368 с., іл.

216. Польські залищання і ради для українців з перед 1863 р. *Сурма*. 1927. Ч.1. С. 3-6.

217. Постанови Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 28.1. до 2.2. 1929 р. *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р. (Збірка документів)*. Б.м., 1955. Ч. 1. С. 5.

218. Правдиві й фальшиві документи та перехід кордону. *Сурма*. 1929. Ч. 25. Жовтень. С. 4-6.

219. Преса боротьби й ідеї (західноукраїнська публіцистика першої половини ХХ ст.): Зб. текстів Упоряд. С. Кость. Львів, 1994. 282 с.

220. Про конфідентів та провокаторів. *Сурма*. 1929. Ч. 23. Серпень. С. 7-8.

221. Пропаганда. *Сурма*. 1927. Ч. 5. Грудень. С.1-2.

222. Пропаганда. *Сурма*. 1928. Ч. 6-1. Січень. С. 4-5.

223. Про що треба нам тямити у нашій дальшій діяльності. *Сурма*. 1927. Ч. 3. Березень. С. 2-3.

224. Райгородський М. Релігійність та церковництво. *Розбудова Нації*. 1933. Ч. 1-2. С. 15-24.

225. Ребет Л. Світла і тіні ОУН. Мюнхен: Український самостійник 1964. 131 с.

226. Ревера Б. Часопис УВО «Сурма» (1927–1934 рр.): проблеми видання і розповсюдження. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. Львів, 2002. Вип. 9/10. С. 216-230.

227. Революційний рух Ірляндії. *Сурма*. 1927. Ч. 2. Березень. С. 4-6.

228. Революційний рух Ірляндії. *Сурма*. 1928. Ч. 2. Лютий. С. 5-6.

229. Революційний рух Ірляндії (Продовження). *Сурма*. 1928. Ч. 3. Березень. С. 3-4.
230. Революційний рух Ірляндії (Продовження) Зв'язок між організацією в краю та на еміграції. *Сурма*. 1927. Ч. 4. Листопад. С. 6-7.
231. Революційний рух Ірляндії (Продовження) Організація серед еміграції. *Сурма*. 1927. Ч. 3. Жовтень. С. 4-5.
232. Революційний рух Ірляндії (Продовження) Повстання. *Сурма*. 1927. Ч. 5. Грудень. С. 2-4.
233. Ріжне. *Сурма*. 1929. Ч. 11 (26). С. 7-8.
234. Ріжне. *Сурма*. 1931. Ч. 8 (47). Серпень. С. 7.
235. Роля індивідуального терору в підпільній боротьбі. *Сурма*. 1927. Ч. 3. Жовтень. С. 3.
236. Романюк М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття. Л.: Б. в., 2000. С. 110.
237. Руснак І. Коментарі. *Самчук У. Кулак. Месники. Віднайдений рай: Роман, оповідання, новели*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009. С. 466-478.
238. Роля боєвого інстинкту у визвольних змаганнях. *Сурма*. 1933. №7. С.1-3.
239. Роля індивідуального терору в підпільній боротьбі. *Сурма*. 1927. Ч. 3. Жовтень. С. 3-4
240. Склад червоної армії і її територіальний розподіл. *Сурма*. 1933. Ч. 11 (73). Листопад. С. 5.
241. Славінський М. На теми дня. *Тризуб*. 1928. Ч. 7 (113). С. 6.
242. Старшинський корпус. *Сурма. Додаток. Для заокеанських українців*. 1930. Ч. 6-7. Червень-липень. С. 1.
243. Стецько Я. Боротьба для боротьби чи змагання за вартості. *Студентський шлях*. 1934 р. Ч. 5-6. С. 3-5.
244. Сціборський М. Відгук. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 4. С. 144.

245. Сціборський М. До аграрної політики націоналізму. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 9. С. 333-334.
246. Сціборський М. Соборність психології та політики – основа націоналізму. *Розбудова Нації*. 1929. Ч. 1. С. 11-15.
247. Терор як засіб агітації. *Сурма*. 1929. Ч. 2-3. С. 3.
248. Терор як засіб самооборони. *Сурма*. 1929. Січень. Ч. 1. С. 2-4.
249. Тримай язик за зубами! *Сурма*. 1927. Січень. Ч. 1. С. 7.
250. У великий день. *Сурма*. 1928. Листопад. Ч. 11. С. 1.
251. У. В. О. *Сурма*. 1929. Ч. 9 (24). С. 21.
252. У. В. О. а орієнтації на Польщу й Москву. *Сурма*. 1928. Травень. Ч. 5. С. 1.
253. У. В. О. а терор. *Сурма*. 1929. Квітень. Ч. 4 (19). С. 1-3.
254. Ткач Д. Соціальна проблематика на першому Конгресі українських націоналістів. *Український визвольний рух*. Львів, 2011. Зб. 16. С. 150-161.
255. Український боєвик іде. *Сурма*. 1927. Січень. Ч. 1. С. 2-3.
256. Український націоналізм: Антологія. Т. 1. / Упор. В. Рог. Київ: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2009. 384 с.
257. Українське село в часі повстання. *Сурма*. 1933. Ч. 63-64. С. 4-6.
258. Український правопис 1928 р. у зіставленні із сучасним «Українським правописом» (1993). Бурячок А. «Число». 1998. № 29-32.
259. Українцям в Америці. *Сурма*. 1931. Липень. Ч. 7 (46). С. 7.
260. У листопадову річницю. *Сурма*. 1929. Листопад. Ч. 11 (26). С. 2.
261. Фальшиві грачі. *Сурма*. 1930. Червень-липень. С. 1-3.
262. Федорів Т. Є. Коновалець та С. Бандера: взаємини провідних діячів ОУН. *Український визвольний рух*. Львів, 2011. Зб. 16. С. 200.
263. Фінляндія (I). *Сурма*. 1929. Січень. Ч. 1 (16). С. 4-5.
264. Фінляндія (II). *Сурма*. 1929. Лютий-березень. Ч. 2-3 (17-18). С. 5-6.
265. Фінляндія (III). *Сурма*. 1929. Квітень. Ч. 4 (19). С. 3-4.
266. Фінляндія (IV). *Сурма*. 1929. Травень-червень. Ч. 5-6 (20-21). С. 4.

267. Фінляндія (V). *Сурма*. 1929. Липень. Ч. 7 (22). С. 4-5.
268. Фінляндія (VI). *Сурма*. 1929. Серпень. Ч. 8 (23). С. 3-5.
269. Фінляндія (VII). *Сурма*. 1929. Вересень. Ч. 9 (24). С. 4-6.
270. Фінляндія (VIII). *Сурма*. 1929. Жовтень. Ч. 10 (25). С. 3-4.
271. Фінляндія (IX). *Сурма*. 1929. Листопад. Ч. 11 (26). С. 3-5.
272. Фінляндія (X). *Сурма*. 1929. Грудень. Ч. 11 (26). С. 3-5.
273. Фінляндія. *Сурма*. 1932. Грудень. Ч. 12 (62). С. 7.
274. Фінляндія. Після березневої революції (I). *Сурма*. 1930. Січень-лютень. Ч. 1-2 (28-29). С. 4-5.
275. Фінляндія. Після березневої революції (II). *Сурма*. 1930. Березнь. Ч. 3 (30). С. 3-4.
276. Фінляндія. Після березневої революції (III). *Сурма*. 1930. Квітень. Ч. 4 (31). С. 4-5.
277. Фовицький А. До питання військового вишколу. *Розбудова Нації*. Прага, 1928. № 12. С. 436-437.
278. Франція і Бельгія. *Сурма*. 1930. Листопад-грудень. Ч. 11-12 (38-39). С. 8.
279. Хвиля рішення. *Сурма*. 1927. Жовтень. Ч.3. С. 3-5.
280. Хлопці! *Сурма*. 1928. Січень. Ч.6. С. 3-4.
281. Хроніка. На радянській Україні. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 1. С. 26-28.
282. Хто нам ворог? *Сурма*. 1928. Серпень-вересень. С. 1-2.
283. Хто працює в розвідці. *Сурма*. 1929. Листопад. Ч. 26. С. 3-4.
284. Хто ти? Шевський челядник? *Сурма*. 1933. Ч. 10. С. 8.
285. ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 75
286. Чехословаччина. *Сурма*. 1930. Листопад-грудень. Ч. 11-12 (38-39). С. 7-8.
287. Чому потрібна була чистка в ОУН. З ким ідемо, з ким не підемо ніколи. I-III частини. Теремовля, 1941. 118 с.

288. Читайте книжки. *Сурма*. 1927. Ч. 1. С.8.
289. Читайте книжки! *Сурма*. 1931. Ч. 3. – С.7–8.
290. Швагуляк М. Українська політична еміграція в Німеччині у 30-х роках ХХ ст. *Українська еміграція. Історія та сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади* / Упоряд Ю. Сливка. Львів: Каменяр, 1992. – С. 316-334.
291. Шаповал М. Критика з обов'язку. *Розбудова Нації*. 1929. Ч. 5. С. 189.
292. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для галицької землі 1918-1939. Торонто: Накладом авт., 1965. 280 с.
293. Шульга І. Людомор на Поділлі. К. 1993. 188 с.
294. Що треба знати при написанні листів і записок. *Сурма*. 1929. Липень. Ч. 22. С. 5-7.
295. Янів В. Зустріч з полк. Євгеном Коновальцем на тлі настроїв доби. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен, 1974. С. 452-453.
296. Як заховуватися під час слідження. *Сурма*. 1929. Серпень. Ч. 23. С. 5-7.
297. Як Пiлсудський карав провокаторiв. *Сурма*. 1928. Лютий. С. 2-4.
298. Як Пiлсудський організував атентат на варшавського генерал-губернатора Скальна? *Сурма*. 1928. Січень-лютий. Ч. 6-7. С. 3-5.
299. Як Пiлсудський переводив експропріації? *Сурма*. 1928. Травень. Ч. 10. С. 2-3.
300. Як поводити себе в чужім місті. *Сурма*. 1929. Вересень. Ч. 24. С. 6-8.
301. Як сурма громом кликне... *Сурма*. 1931. Ч. 9. С. 2.
302. Як ховати тайні річі перед поліцією. *Сурма*. 1929. Листопад. Ч. 26. С. 5-7.
303. 1918 – 1. Листопад – 1927. *Сурма*. 1927. Листопад. Ч. 4. С. 1-2.
304. *Vigilax*. Опозиція Зинов'єва-Троцького на Україні. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 1. С. 26-28.

305. Vigілах. Економічний саботаж українського села. *Розбудова Нації*. 1928. Ч. 2. С. 66-67.

306. Vigілах. Боротьба за економічне усамостійнення. *Розбудова Нації*. 1928. № 7.8. С. 298-299.

307. Vigілах. Українізація України. *Розбудова Нації*. 1928. № 12. С. 443-444.

308. W. Каїнова робота. *Тризуб*. 1929. Ч. 21 (177). С. 8-9

309. Гомрул. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Гомрул> (дата звернення: 13.01.2019).

310. Війна за незалежність Ірландії. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Війна_за_незалежність_Ірландії, (дата звернення: 13.01.2019).

*Список публікацій здобувача за темою дисертації
та відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи*

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Пастушина В. Структурно-тематичні особливості журналів «Сурма» та «Розбудова Нації». *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства [Текст]* / Нац. акад. наук України. Львів: ЛННБ України, Вип. 2 (20). 2012. С. 350-359.

2. Пастушина В. Досвід ірландського визвольного руху на сторінках підпільного націоналістичного органу УВО «Сурма». *Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика»*. Львів, 2011. Вип. 34. С. 181-187.

3. Пастушина В. Образи Польщі та Юзефа Пілсудського на сторінках журналів «Сурма» і «Розбудова нації». *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства; [відп. ред. М. М. Романюк]*. Львів, 2015. Вип. 5 (23). С. 168-175.

4. Пастушина В. Пропаганда як ідеологічна складова журналів «Сурма» та «Розбудова Нації». *Вісник Львівського університету. – Серія «Журналістика»*. Львів, 2018. Вип. 44. С. 22-27.

5. Пастушина В. Ідея соборності України в журналах «Сурма» та «Розбудова Нації». *Ukrainian and Balkan interdisciplinary studies. Сборник статии.* / Съставител Юрии Мосенкис. София: Издателска къща Бойана, 2013. С. 268-272.

Наукові праці, які засвідчують роботу матеріалів дисертації:

6. Пастушина В. До початків націоналістичного органу «Сурма» (1927-1934 рр.). *Літературознавчі студії: Збірник наукових статей*. Вінниця, 2010. Вип. 5. С. 329-336.

7. Пастушина В. Журнал «Сурма» як орган УВО: ідеї та структура. *Творчість Юрія Клена і міжвоєнна доба в українській літературі. Збірник наукових праць*. / Ред. колегія: І. Руснак (голов. ред.), О. Баган (заступ. голов. ред.), М. Васьків та ін. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. Вип. 2. С. 322-329.

8. Пастушина В. Підпільний орган УВО «Сурма» та його співпраця з американською еміграцією. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Науковий збірник*. / Ред. колегія: О. Баган (голова), П. Іванишин (заст. голови), В. Дончик та ін. Дрогобич: Посвіт, 2012. Вип. 2. С. 253-258.

9. Пастушина В. Образ ворога на сторінках часописів «Сурма» та «Розбудова Нації». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Збірник наукових праць*. Харків: Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. С. 300-304.

10. Пастушина В. Ідея соборності України в журналах «Сурма» та «Розбудова Нації». *Творчість Галини Журби і міжвоєнна доба в українській літературі [Текст]: До 125-ї річниці від дня народження письменниці; Збірник наукових праць*. / Ред. колегія: І. Руснак (голов. ред.), О. Баган (заступ. голов. ред.), М. Васьків та ін. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2014. – Вип. 3. С. 302-307.

11. Пастушина В. Літературна складова націоналістичної пропагандистської преси в міжвоєнний період (на матеріалі журналів «Сурма» і «Розбудова Нації»). *Мова твору в контексті проблем вивчення художньої літератури. Збірник наукових статей.* Бар, 2012. С. 69-71.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

- Всеукраїнська наукова конференція «Творчість Леоніда Мосендза у контексті вісниківського неоромантизму: історико-літературні та поетикальні аспекти» (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, 2-3 квітня 2009 року – очна участь – виступ з доповіддю);

- Міжнародна наукова конференція «Вісниківська традиція у літературі ХХ ст.: концепти, особливості стилю, світові контексти» (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, 22-23 квітня 2010 року – очна участь – виступ з доповіддю);

- Всеукраїнська наукова конференція «Творчість Юрія Клена і міжвоєнна доба в українській літературі: історичні основи, естетичні контексти, культурні особливості» (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, 14-15 квітня 2011 року – очна участь – виступ з доповіддю);

- Міжнародна науково-практична конференція «Українська журналістика у двохсотлітній ретроспективі» (з нагоди 200-річчя першої в Східній Україні газети «Харьковский еженедельник») (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, 23-24 жовтня 2012 року – очна участь – виступ з доповіддю);

- Всеукраїнська конференція «Мова твору в контексті проблем вивчення художньої літератури» (Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Коцюбинського, м. Бар, 16-17 листопада 2012 року – очна участь – виступ з доповіддю);

- Всеукраїнська наукова конференція із серії «Літературні контексти ХХ століття» на тему: «Проза Галини Журби в ідейно-естетичному контексті міжвоєнної доби: до 125-ї річниці від дня народження письменниці» (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, 11-12 квітня 2013 року – очна участь – виступ з доповіддю);

- Результати досліджень також стали основою конкурсної роботи у ІХ Конкурсі студентських наукових робіт на здобуття премії імені Ковальських у галузі українознавства (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, грудень 2009 – очна участь – виступ з доповіддю). Дослідження: «Пропаганда та ідеологічні аспекти журналу «Сурма» (1927-1934 рр.)».